

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย : นางสาวพุทธชญาพันธ์ จันทร์โสม
ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : ดร.ประยูร แสงใส, ป.ธ.๔, พ.ม., พธ.บ., M.A.(Ed.),
P.G.Dip. in Journalism, Ph.D. (Ed.)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา

ผลการศึกษาพบว่า การบำเพ็ญบารมี หมายถึง คุณสมบัติหรือปฏิบัติอันยิ่งยวด หลักการบำเพ็ญบารมี จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้จำเป็นต้องมีความเป็นมนุษย์ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุตสาหะพากเพียรมาก) และบำเพ็ญพุทธการกกรรม ๑๐ คือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง แยกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ และการแบ่งชั้นของบารมี ๓ ชั้น คือ บารมี เป็นขั้นต้น เช่น การเสียสละทรัพย์สิน เงินทอง อุปบารมี เป็นชั้นกลาง เช่น การให้ทานโดยยอมสละอวัยวะบางส่วนให้กับผู้อื่น และปรมัตถบารมี เป็นชั้นสูงสุด เช่น การให้ทานโดยเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อผู้อื่น เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมี เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ก็จะเสด็จออกพรรพชา บำเพ็ญพรหมจรรย์ต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้น และก็จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกันกล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ โดยมีหลักการบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก ก็เพราะการสั่งสมบารมี

พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท การบำเพ็ญบารมีเป็นสิ่งที่ เป็นเลิศที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีปัญญา ความมีลาภ มีฤทธิ์เดชต่าง ๆ คุณค่าในการบำเพ็ญบารมี เป็นการสลัดออกจากกามไม่ยุ่งเกี่ยวกับวิถีชีวิตทางโลก คุณค่าในการบำเพ็ญเนกขัมมะ เป็นการออกจากกามเพื่อบวช มีความดำริไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพื่อความตั้งมั่นเพื่อความเจริญ ที่เต็มเปี่ยมด้วยกุศลธรรม เป็นการปลีกตัวออกจากฝูงชน ออกมาประพฤติปฏิบัติตามที่ตนได้มุ่งหวังเอาไว้ เพื่อจะดำเนินชีวิตไปให้ถึง ผลจากการประพฤติ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น สามารถให้ความสุขและทุกข์ผสมผสาน

ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYTICAL STUDY OF CHARISMATIC MAKING DEVELOPMENT
IN THERAVĀDA BUDDHISM

นางสาวพุทธชฎานันท์ จันทร์โสม

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นางสาวพุทธชฎานันท์ จันทร์โสม

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of Charismatic Making Development
In Theravāda Buddhism

Miss Phutchayanan Chansom

A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination in the
Specified Subject in Selected Topics in Development of Buddhism

Fulfillment of The Requirement for the Award

Of the Degree of Doctor of Philosophy

(Buddhist Studies)

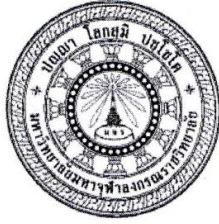
Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับสารนิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

(พระมหาสุทิตย อากาศโร, ดร.)

ประธานกรรมการ

กรรมการ

(ดร. ประยูร แสงใส)

กรรมการ

(ดร. ประจัญ จันตบ)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ดร. ประยูร แสงใส

ชื่อผู้วิจัย

(นางสาวพุทธชยานันท์ จันทรโสม)

กัน บารมีชั้นกลาง สามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์ และบารมีชั้นสูงสุด เป็นฝ่ายดี จะประสบแต่สงบสุขอย่างเดียว คุณค่าของบารมีในทางสังคม เป็นการบำเพ็ญเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคม ในปัจจุบันก็นำบารมีมาใช้ในการทำบุญให้ทานทั่วไป เพื่อเน้นให้มีความหนักแน่นขึ้น เช่น คำพูดที่ว่า การทำบุญครั้งนี้เป็นการสั่งสมบุญบารมีของเรา

Thematic Paper Title : An Analytical Study of Charismatic Making
Development of Theravāda Buddhism

Researcher : Miss Phutchayanan Chansom

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Supervisor : Dr. Prayoon Saengsai , Pali IV, B.A., M.A. (Ed.), P.G. Dip.
In Journalism, Ph.D. (Ed.)

Date of Completion : 5 February 2014

ABSTRACT

The purposes of this thematic paper aimed at studying the cultivation of perfection in Theravada Buddhism and analytical study of the development of cultivating perfection.

The results of study were found that the cultivation of perfection means the properties or ultimate practice in accordance with the principle of cultivation of perfection. One who will be achieved as the Buddha must be a human being that is full of sex (male), aspiration (much industry) and cultivation of 10 Buddhakaraka Dhamma that is, charity, morality, renunciation, wisdom, effort, forbearance, truthfulness, self-determination, loving-kindness and equanimity. Pārami means the goodness that is strictly cultivated for the sake of attaining the highest goal. Perfection means the goodness of utmost practice for realization of the highest goal and it can be divided into 3 categories, that is, perfection, superior perfection and supreme perfection including together 30 items and the perfection is classified into 3 categories, that is, the basic perfection such as distribution of properties and money, the mediate superior perfection such as donating some physical parts for others and the ultimate supreme perfection such as donating one's life for the sake of others' benefits. The goal of cultivation of perfection is that the Buddha-to-be has cultivated the perfection in every step until fulfilling the perfections he will renounce the world by cultivating the Holy Live in various categories in the qualities distributing enlightenment etc. and will be enlightened to be the Buddha. The period of time in cultivation of perfection rapidly or slowly depends on the spiritual faculty of organic

that is the leader of enlightenment. It is up to much or less different qualities of Dhamma, that is, in the aspect of wisdom, faith and industry by occupying the principle in cultivation of perfection for Buddha's hood, private Buddha and disciples because of the accumulation of perfection.

The development of perfection in Theravada Buddhism can be found that the perfection is considered as the excellent and the highest thing inside the individual such as various intelligence, fortune, spiritual power in virtue of cultivating perfection that abandons sensual pleasure, not to associate with worldly life and the virtue of practice. The renunciation has gone from the sensual pleasure for ordination, thinking of the non-revenge and persecution of others for determination and progress that are full of wholesome, separating from the crowded people for practicing as ones wish in order to reach the goal. The results result from three types of practice, that is, the basic perfection can mix the happiness and suffering together, the mediate perfection can produce the happiness more than suffering and the supreme perfection, the good side, will only experience the happiness. The social virtue of perfection is cultivated for the sake of one-self, others and society. At the present, the perfection is used for making merit generally stressing that to make this merit is to accumulate our perfection.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีจากการช่วยเหลือด้วยเมตตาจิต ของอาจารย์ที่ปรึกษา ได้แก่ อาจารย์ ดร. ประยูร แสงใส อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ และอาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น ซึ่งได้ให้ความสนใจและได้กรุณาให้คำแนะนำปรึกษา ตรวจสอบ แก้ไขประเด็นที่ไม่ชัดเจนและข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยดีตลอดมา ขอขอบพระคุณอาจารย์บุญส่ง สิ้นธุ์นอก ที่กรุณาช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษให้ ผู้วิจัย รู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของอาจารย์ทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจรูปแบบสารนิพนธ์ เพื่อนำไปแก้ไขและปรับปรุงเพิ่มเติมให้ถูกต้องสมบูรณ์ตามรูปแบบของงานวิจัย ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่และบุคลากรห้องสมุดวิทยาเขตขอนแก่น ที่ได้เอื้อเฟื้อและให้ความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูล รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ หนังสือ ตำราเอกสารต่าง ๆ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขอขอบพระคุณเจ้าของผลงานประพันธ์ ตำรา หนังสือ และงานวิจัยทุกเล่ม ที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิง เพื่อการศึกษาค้นคว้าซึ่งได้นำมารวบรวมและเรียบเรียงวิเคราะห์สังเคราะห์ในการเขียนสารนิพนธ์ อีกทั้งขอขอบพระคุณ ครูอาจารย์ ที่ได้ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการแก่ผู้วิจัย และเพื่อนร่วมศึกษาปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตทุกรูป/ท่าน ที่คอยให้กำลังใจแก่ผู้วิจัย ด้วยดีเสมอมา

ท้ายสุดนี้ ผู้วิจัย ขอขอบอุทิศงานวิจัยให้เป็นบุญกุศลแด่ มารดาบิดา ผู้มอบอัตภาพร่างกายให้เจริญเติบโตจนได้มีโอกาสได้ศึกษาพระพุทธศาสนา เพื่อยังประโยชน์ของหลักคำสอนให้สำเร็จแก่ตนเองและผู้อื่น ทำให้เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา

นางสาวพุทธชฎานันท์ จันทร์โสม

กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๑
บทที่ ๒ หลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๑ ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๒ ความหมายของคำว่า บารมี	๑๔
๒.๓ ชั้นของบารมี	๒๑
๒.๔ ลักษณะของบารมี	๒๒
๒.๕ ประเภทของบารมี	๒๔
๒.๖ ระดับของบารมี	๒๘
๒.๗ หลักและวิธีการบำเพ็ญบารมี	๓๕
๒.๘ เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมี	๓๗
๒.๙ สรุป	๓๘
บทที่ ๓ วิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา	๔๐
๓.๑ การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๐
๓.๒ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์กับการเข้าถึงธรรม	๔๔

๓.๒.๑ เวลาในการบำเพ็ญบารมี	๔๔
๓.๒.๒ ธรรมสโมธาน ๘ ประการ	๔๙
๓.๒.๓ หลักการพิจารณาการบำเพ็ญบารมี	๕๓
๓.๓ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๕๘
๓.๔ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพุทธสาวก	๖๗
๓.๔.๑ พระอริยะปกติสาวก	๖๘
๓.๔.๒ พระอรหันต์ผู้ทรงอภิญา	๖๙
๓.๔.๓ พระอรหันต์ผู้ทรงปฏิสัมภิทาญาณ	๖๙
๓.๔.๔ พระอรหันต์ผู้ทรงอภิญาและปฏิสัมภิทาญาณ	๖๙
๔.๕ พระอรหันต์ผู้เป็นมหาสาวก	๖๙
๓.๔.๖ พระอริยะผู้เป็นพระอเสติ	๗๐
๓.๔.๗ พระอรหันต์ผู้เป็นพระอเสติ	๗๐
๓.๔.๘ พระอรหันต์ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายหรือขวา	๗๐
๓.๕ ลักษณะและคุณค่าของการบำเพ็ญบารมี	๗๐
๓.๖ จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี	๗๕
๓.๗ ผลของการบำเพ็ญบารมี	๗๙
๓.๘ การสร้างบารมีกับสังคมไทย	๘๑
๓.๗ สรุป	๘๓

บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ๘๖

๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๖
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๙๒

บรรณานุกรม ๙๓

ประวัติผู้วิจัย ๙๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / ข้อที่ / หน้า หลังคำย่อชื่อ คัมภีร์ ตัวอย่างเช่น วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๓/๒๘. หมายถึง วินยปิฎก มหาวรรคบาลี เล่ม ๔ ข้อ ๓๓ หน้า ๒๘ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม / ข้อที่ / หน้า หลังคำย่อชื่อ คัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๗/๑๙๔. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค เล่ม ๑๑ ข้อ ๒๓๗ หน้า ๑๙๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙. ในการอ้างอิงอรรถกถา จะแจ้งเล่ม / ข้อที่ / หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๕/๒๓๙. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคฺลวิลาสินี สีลขนธวคฺคอฎฐกถา.

พระวินัยปิฎก

๕	วิ.ม.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค		(ภาษาไทย)
๗	วิ.จ.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	จุลวรรค		(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

๑๐	ที.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรคบาลี	(ภาษาบาลี)
	ที.ปา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรคบาลี	(ภาษาบาลี)
	ส.ส.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส.ช.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ชั้นธรรวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ฉกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)

๒๓	อง.สตุตท.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.อภฺฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อภฺฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

๓	ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	มหาวคคอภฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
๑๑	ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	ปาฐิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	จตุกกนิบาตอรรถ	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาฝ่ายอเทวนิยมไม่เชื่อในเรื่องของการสร้างสรรพสิ่งของพระเป็นเจ้า เชื่อในสิ่งที่มีเหตุมีผล ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในภพภูมิทั้งหลายล้วนมีที่มาที่ไป ไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นเพียงลำพังได้ การเกิดขึ้นของสรรพสิ่งก็เช่นเดียวกัน จะต้องมีแหล่งที่มา ดังปรากฏในหลักปฏิจจสมุปบาทว่า “สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี”^๑ การเกิดขึ้นของสรรพสิ่งไม่ได้เกิดขึ้นเพราะถูกสร้าง หรือมีใครมาสร้างให้เกิดขึ้น ทุกอย่างที่เกิดขึ้นจึงมีที่มาและที่ไป พระพุทธศาสนาเชื่อเรื่องกรรม (การกระทำ) ว่าเป็นสิ่งขับเคลื่อนให้สรรพสิ่งมีความเป็นไปได้

ปัจจุบันการเข้าใจเรื่องบารมีในพระพุทธศาสนา เป็นเพียงความเชื่อเฉพาะบุคคล กลุ่มบุคคล จึงทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างบารมีในพระพุทธศาสนามีการคลาดเคลื่อนไปจากคำสอนที่ถูกต้องขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความเชื่อในการสร้างบารมีที่ปัจจุบัน จึงขึ้นตรงต่อบุคคล พุทธศาสนิกชนส่วนมากจึงไม่เข้าใจในการสร้างบารมีที่แท้จริง พร้อมกันนั้นความเชื่อเรื่องการสร้างบารมี ยังแสดงออกมาในลักษณะการเป็นเจ้าของ คือ ต่างคนต่างเชื่อ ไม่มีการศึกษาและพิจารณาที่ถูกต้อง สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาจึงสร้างความเข้าใจผิดและสร้างรูปแบบของการสร้างบารมีในรูปแบบใหม่ การสร้างบารมีรูปแบบใหม่นี้ทำให้ความเชื่อในการสร้างบารมีในพระพุทธศาสนาถูกกลืน และไม่ได้ถูกนำออกมาเผยแผ่ให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษาและนำไปปฏิบัติที่ถูกต้อง

การกระทำที่เป็นคุณธรรมที่ถือปฏิบัติทำให้เกิดเป็นผู้บรรลุนิพพานนั้นเรียกว่า “บารมี” ผู้ที่ถือปฏิบัติด้วยความตั้งใจอันแรงกล้า ย่อมประสบความสำเร็จ คุณธรรมเช่นนี้ ในพระพุทธศาสนา จะต้องประกอบไปด้วยการปฏิบัติ โดยอาศัยหลักการปฏิบัติ ๑๐ ประการ คือ ๑. ทานบารมี ๒. ศีลบารมี ๓. เนกขัมมบารมี ๔. ปัญญาบารมี ๕. วิริยบารมี ๖. ขันติบารมี ๗. สัจจะบารมี ๘. อธิษฐานบารมี ๙. เมตตาบารมี ๑๐. อุเบกขาบารมี

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๘.

บารมี คือ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ประพฤติตามพุทธจริยา^๒ ยินดีในการทำ ความดี รักษาความเป็นผู้สูงสุดของตนไว้ ยังความเป็นผู้สูงสุดของตนให้เต็มเปี่ยมสามารถยอดเยี่ยม^๓

บารมี คือ คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อ บรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก^๔ เป็นคุณธรรมที่ นำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ ให้เป็นไปตามความต้องการของตนได้^๕ เป้าหมายสูงสุด ทางพระศาสนานั้น เป็นการมุ่งถึงการบรรลุธรรม โดยการบำเพ็ญหรือการสั่งสมบารมี ในทาง พระพุทธศาสนานั้น มีอยู่ ๑๐ ประการคือ ๑. ทานบารมี ๒. ศีลบารมี ๓. เนกขัมมบารมี ๔. ปัญญา บารมี ๕. วิริยบารมี ๖. ขันติบารมี ๗. สัจจะบารมี ๘. อธิษฐานบารมี ๙. เมตตาบารมี ๑๐. อุเบกขา บารมี^๖ และในบารมีทั้ง ๑๐ นี้ ได้มีการแบ่งตามรูปแบบการบำเพ็ญเป็นระดับชั้นได้ ๓ ระดับ คือ ระดับธรรมดาปกติ ระดับอุปบารมี และระดับสูงสุด คือ ระดับปรมัตถบารมี^๗ ในบารมีทั้ง ๑๐ นี้ ได้มี การแบ่งตามรูปแบบการบำเพ็ญเป็นระดับชั้นได้ ๓ ระดับ คือ ระดับธรรมดาปกติ ระดับอุปบารมี และ ระดับสูงสุด คือ ระดับปรมัตถบารมี^๘

การบำเพ็ญบารมี ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งสิ้น ๑๐ ประการ มีทานบารมี เป็นต้น มีอุเบกขาบารมีเป็นที่สุด เป็นอุดมคติธรรมของพระโพธิสัตว์ คือ เป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ทุก องค์ต้องบำเพ็ญเป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวปฏิบัติ เพื่อการบรรลุสัจธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พระโพธิสัตว์ได้ยึดเอาหลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่ก่อให้เกิด ปัญหา หรือความยากลำบากในการตัดสินใจ บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้ พระโพธิสัตว์ได้ก้าวไปสู่พุทธภาวะ หรือบรรลุพระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติในบารมีธรรม เหล่านี้ครบทั้ง ๑๐ อย่าง คือไม่น้อยกว่าหรือมากกว่า ๑๐ ประการ ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า “บารมีของ

^๒ ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๔.

^๓ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **ริบสร้างบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรม มิกจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต, ปัจจุบันนี้คือพระพรหมคุณาภรณ์), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับ ประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๙.

^๕ พระมหาวนัส กตสาโร (ทิมนิม) ”การศึกษาวิเคราะห์อธิษฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒.

^๖ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **ริบสร้างบารมี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^๗ พระมหาวิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙, **โลกนาถทีปนี**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป์, ๒๕๐๘), หน้า ๗๕.

^๘ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๗๖/๘๓.

เรา ๑๐ ประการนี้ เป็นส่วนแห่งพระโพธิญาณอันเลิศ บารมียิ่งกว่า ๑๐ ไม่มีหย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มีเราบำเพ็ญบารมีทุกอย่างไม่ถึงไม่หย่อนเป็นบารมี ๑๐ ประการ”^๙

การบำเพ็ญบารมี เป็นคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ ที่มีผลทำให้เกิดความสุขที่แท้จริง การบำเพ็ญบารมีในแต่ละประเภท มีจุดเริ่มต้นที่แตกต่างกัน และเป้าหมายที่แตกต่างกัน ซึ่งกระบวนการการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา มีกระบวนการที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน จะเห็นได้จากการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่เน้นการบำเพ็ญบารมีเพียงลักษณะเดียวที่มีความโดดเด่น แต่ต้องอาศัยลักษณะของบารมีในด้านอื่นมาสนับสนุน การบำเพ็ญเพียงอย่างเดียวโดยขาดองค์ประกอบมาสนับสนุนนั้น ถือเป็นสิ่งไม่สมบูรณ์ เช่น การบำเพ็ญทานบารมี จะต้องอาศัยสติปัญญาเข้ามากำกับ เพื่อให้การทานนั้นเป็นทานที่สมบูรณ์ ต้องอาศัยความอดทน อดกลั้น เพื่อให้การให้นั้นเป็นทานที่ให้ผลหรืออานิสงส์มาก เพื่อประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับตัวเองในปัจจุบันและอนาคต

การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา ถึงแม้จะกล่าวได้ว่าการบำเพ็ญบารมีตามลักษณะ ๑๐ อย่างบ้าง ๓ อย่างบ้าง ซึ่งเป็นเพียงการสร้างบารมีตามรูปแบบ แต่เป้าหมายคือ การได้ประสบกับความสำเร็จในการบำเพ็ญบารมีทั้งนั้น ส่วนความแตกต่างอีกประเภทหนึ่ง กล่าวคือ ความแตกต่างของบารมี ที่ทำให้เกิดมาด้วยความแตกต่างและไม่เท่าเทียม ดังที่เราเห็นในปัจจุบันที่มนุษย์เกิดมาด้วยความแตกต่างในลักษณะ ซึ่งเป็นคำถามหรือปัญหาที่มนุษย์หาคำตอบให้กับตัวเองได้บ้างไม่ได้บ้าง สิ่งเหล่านี้หมายถึงการสั่งสมมาไม่เท่าเทียมกัน จึงเป็นสาเหตุให้มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน มีเป้าหมายเพื่อความสมบูรณ์ของชีวิต แต่ความแตกต่างของกำลังบารมีย่อมเกิดขึ้น เช่น การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พุทธสาวก การบำเพ็ญบารมีจึงมีความแตกต่าง และผลที่แตกต่างกัน

ดังนั้น ผู้วิจัย จึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์พัฒนาหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อตอบข้อสงสัย พร้อมกันนั้น เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในหลักการสร้างบารมีตามแนวพระพุทธศาสนา อันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่มีความสนใจที่จะศึกษาหาความรู้ในประเพณีปฏิบัติของการบำเพ็ญสร้างบารมีต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา

^๙ ชุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๓๖/๓๓.

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาวิเคราะห์พัฒนาหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาข้อมูลการบำเพ็ญบารมี จากแหล่งข้อมูล ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ด้านเอกสาร

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และอรรถกถาใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา ตำรา เอกสาร บทความ และเว็บไซต์

๓. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๓.๑.๒ ด้านเนื้อหา

๑. ศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒. วิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การบำเพ็ญบารมี หมายถึง การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือ ความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยความกรุณา และอุบายโกศลกำกับ

บารมี หมายถึง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด เพื่อที่จะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ

บารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง คุณงามความดีที่ควรบำเพ็ญ หรือการกระทำให้กำลังใจเต็มครบถ้วนบริบูรณ์มี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่ พระพุทธศาสนาอย่างทีมนับถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวถึงบารมีในหนังสือ ธรรมวิภาคว่า บารมี แปลว่า คุณสมบัติหรือปฏิบัติอันยากยิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเต็มแล้วจึงได้ตรัสรู้บารมีเหล่านี้ แยกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ บารมี ๓ หมวดนี้ ต่างกันคือ การให้ทานไม่ได้รับุพัตถุจัดเป็นทานบารมี การให้พัสดุกายนอกจัดเป็นทานอุปบารมี การให้อวัยวะและชีวิต จัดเป็นทานปรมัตถบารมี บารมีแบ่งออกเป็น ๓ จำพวก คือ ชีวิตร่างกายและทรัพย์ภายนอก ท่านยัง ได้สันนิษฐานเกณฑ์แบ่งอีกทางหนึ่ง คือ บารมีที่บำเพ็ญในชาติห่างไกลจัดเป็นเพียงบารมีที่บำเพ็ญใน ชาติใกล้เข้ามาก่อนหน้าปัจฉิมชาติ ๑๐ ชาติ จัดเป็นอุปบารมีในปัจฉิมชาติก่อนหน้าตรัสรู้พระ โพธิญาณจัดเป็นปรมัตถบารมี จัดตามเกณฑ์ได้ ๓ กาล คือ ทูเรนิทานเรื่องห่างไกล อวิทูเรนิทานเรื่อง ไม่ไกลนัก สันติเกนิทานเรื่องใกล้ชิดแต่แบ่งระยะคลาดกันไป ทูเรนิทานท่านจัดตั้งแต่ปรารถนาเพื่อเป็น พระพุทธเจ้า จนถึงจุติจากชาติเป็นพระเวสสันดรอุบัติขึ้น ในดุสิตเทวโลกอวิทูเรนิทานตั้งแต่จุติจาก ดุสิตพิภพจนถึงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ สันติเกนิทานตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงปรินิพพาน นอกจากนั้น ท่านยังมีความเห็นว่า พระปัจเจกพุทธะและพระอริยสาวก ได้บำเพ็ญบารมีน่าจะเป็นอย่างเดียวกันกับ พระพุทธเจ้าแต่ระยะเวลาสั้นกว่า^{๑๐}

พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราธิบดี ทรงกล่าวถึงบารมี มหานิบาดชาดกทศชาติ ฌบับชินวราว่า สามัญชนทั่วไปถ้าประสงค์ความดีความเจริญแก่ตนต้องประพฤติความดีความชอบนั้น ตามสติปัญญาของตน จึงจะได้ชื่อว่าบำเพ็ญบารมี แม้บกพร่องได้บ้างเสียบ้างทำได้เป็นครั้งเป็นคราวก็ ตามชื่อว่าบำเพ็ญบารมีเหมือนกัน เพราะว่าบารมีจัดเป็น ๓ ชั้น ชั้นต่ำเรียกว่า บารมี ชั้นกลาง เรียกว่า อุปบารมี ชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถบารมี การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จัดเป็นบารมีสามัญ ทำนอง ทำได้บ้างไม่ได้บ้าง หรือต้องตั้งต้นทำบ่อยๆ เป็นต้น ใน ๑๐ ชาติเป็นบำเพ็ญอุปบารมี ในปัจฉิมชาติ ตลอดจนได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บำเพ็ญปรมัตถบารมี^{๑๑}

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้กล่าวถึงบารมีว่า บารมี คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติ อันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือ ความสำเร็จต่างๆ ตามที่บุคคลนั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผล ผลอันใด

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๑๑-๑๑๔.

^{๑๑} พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราธิบดี สมเด็จพระสังฆราช, **มหานิบาดชาดกทศชาติฌบับชินวรา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒.

ต้องบำเพ็ญบารมีผลอันนั้น คำว่า บารมี เป็นภาษาบาลีซึ่งตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ปารมิตา มีความหมายว่า คุณธรรมหรือคุณสมบัติ อันเป็นเหตุให้ถึงฝั่งหรือคุณเครื่องที่นำไปสู่ความสำเร็จต่างๆ ตามที่ตั้งเอาไว้หรือมีความหมายว่า ความบำเพ็ญอย่างยิ่ง^{๑๒}

พระพจนารถ ปภาโส กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญาบารมี” ว่า การสร้างหรือการบำเพ็ญบารมี ให้เกิดขึ้นนั้นมี ๒ แบบ คือ แบบธรรมดาสามัญ และแบบพิเศษ การสร้างในบารมีแบบธรรมดา การสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือ เพื่อให้ประสบความสำเร็จในเรื่องที่ต้องการ การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์จึงมีจุดมุ่งหมาย เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า^{๑๓}

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาเรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ทรงกล่าวสรุปว่า ยุคแรกๆ ในระยะต้นนั้น คำว่า บารมี หมายถึง ความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ ต่อมาความหมายของศัพท์แคบเข้า คือจะหมายถึงความเป็นเลิศหรือความบริบูรณ์ในหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา ในที่สุดจะหมายถึงความเป็นเลิศหรือเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน^{๑๔}

สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือบารมีในชีวิตประจำวันเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ไม่ใช่มุ่งต่อการเป็นพระพุทธเจ้า แต่เพื่อการขัดเกลากิเลสในภพปัจจุบัน การประพฤติธรรมโดยการบำเพ็ญบารมี จึงเป็นการแก้ไขและพัฒนาตนเองในทางที่ถูกต้อง เพราะเล็งเห็นโทษของกิเลสที่เกิดขึ้น จึงประพฤติธรรมตามบารมี เช่น เล็งเห็นโทษของการตระหนี่จึงให้ทาน และได้ให้ความหมายเกี่ยวกับอุเบกขาบารมี หมายถึง ความเป็นผู้วางเฉยไม่หวั่นไหวในสัตว์ในสังขารทั้งหลาย และในโลกธรรมทั้งหลาย ทั้งที่หน้าปรารถนาและไม่หน้าปรารถนา^{๑๕}

เทพพร มังธานี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระเจ้าสิบชาติ” ว่า การที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้อย่างแท้จริง จะต้องอาศัยปัญญาพิจารณาเห็นโทษของการอยู่ครองเรือนอย่างลึกซึ้ง ดังที่พระเตมีย์กุมาร ทรงพิจารณาเห็นว่า หากพระองค์อยู่เป็นฆราวาสต่อไป ก็ต้องทำบาปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะถ้าอยู่ในฐานะกษัตริย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกัชีวิตของประชาชนทั้งเมืองแล้ว ยิงจะมีโอกาสได้ทำ

^{๑๒} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๖.

^{๑๓} พระพจนารถ ปภาโส, **ปัญญาบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓-๗๕.

^{๑๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ก.

^{๑๕} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **บารมีในชีวิตประจำวัน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๘๘.

บาปมาก เพราะหน้าที่บังคับมีหนทางเดียวที่จะออกจากบาปเชิงโครงสร้างดังกล่าวได้ คือ การออกบวชเสีย^{๑๖}

เสฐียร พันธรั้งซี ได้กล่าวถึงบารมีในหนังสือพุทธประวัติมหายาน (พุทธประวัติฉบับค้นพบใหม่) ไว้ว่า ก่อนตรัสรู้ธรรมถึงภาวะสัมมาสัมโพธิ์เป็นพระพุทธรเจ้า อันเป็นคุณลักษณะพิเศษของสิทธิศตโคตมะ ดังพรรณนามาคติฝ่ายมหายานกำหนดว่าผู้ตรัสรู้มีบารมี ๑๐ (Ten perfections) อันได้สั่งสมให้บริบูรณ์มาแต่กาลก่อนผู้บำเพ็ญบารมี ได้ชื่อว่า เป็นพระโพธิสัตว์ปฏิบัติตนตามโพธิมรรคอันเป็นอุดมคติเบื้องต้นสุดแต่จะปฏิบัติตน ด้วยการบำเพ็ญบารมีสูงต่ำชั้นไหนบรรดาสาวกในมหายานเมื่อมีจิตปรารถนาความเป็นพุทธะ การเปลี่ยนเพศเป็นนักพรตไม่เป็นสิ่งจำเป็นของผู้ปรารถนาพุทธภาวะ เพียงตั้งใจมั่นกล่าวคำปฏิญาณอธิษฐานใจทำงานเพื่อผู้อื่นต่อหน้าครูบาอาจารย์ หรือปฏิญาณโดยลำพังตนเองแล้ว ทำจิตให้เปี่ยมด้วยเมตตาปราณีต่อสรรพสัตว์หาประมาณมิได้ และมุ่งการปฏิบัติตรงไปตามตามปฏิญาณนั้นก็พอแล้ว คุณเครื่องพาไปสู่ภาวะตรัสรู้ดังกล่าวคือ การบำเพ็ญบารมี ๖ หรือ ๑๐ คือ บารมี ๖ ได้แก่ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ วิปัสสนา และ ปัญญา เพิ่มอุบาย ปณิธาน พละ และญาณ ขึ้นมาอีก ๔ รวม ๑๐ เป็นทศบารมี^{๑๗}

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาจุฬาลงกูณ ชูเลื่อน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก” จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระโพธิสัตว์ทั้งมีความกล้าหาญมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีของตนเป็นอย่างยิ่ง แม้ต้องเผชิญกับความยากลำบากอย่างที่สุด การที่พระโพธิสัตว์มีความกล้าหาญในการเผชิญกับความยากลำบาก เพราะมีความต้องการที่จะได้เป็นพระพุทธรเจ้าเป็นแรงจูงใจ แม้ว่าการกระทำของพระโพธิสัตว์บางโอกาสจะเป็นสถานการณ์ขัดแย้งทางศีลธรรม แต่พระโพธิสัตว์ก็สามารถดำรงตนอยู่ในการบำเพ็ญบารมีอย่างมั่นคง และคุณธรรมสำคัญที่พระโพธิสัตว์มีความกล้าหาญ ในการบำเพ็ญบารมีได้อย่างต่อเนื่อง^{๑๘}

พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนาบุช) ได้กล่าวถึงบารมีในวิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนามหายานว่า

^{๑๖} เทพพร มังธานี, **พระเจ้าสิบชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๗} เสฐียร พันธรั้งซี, **พุทธประวัติมหายานฉบับค้นพบใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๓.

^{๑๘} พระมหาจุฬาลงกูณ ชูเลื่อน, “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ตั้งใจบำเพ็ญบารมีอีก ซึ่งเป็นคุณธรรมที่จะทำให้บุคคลสำเร็จพระโพธิญาณคำว่า “บารมี” เป็นภาษาบาลีซึ่งตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ปารมิตา” มาจากคำว่า “ปารม” (ฝั่งตรงข้าม) และลง “อิ” ปัจจัย (ไป) หมายถึง คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง หรือคุณเครื่องที่นำไปสู่ความสำเร็จต่างๆ ตามที่ตั้งใจเอาไว้ บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ในทัศนะของมหายานนั้นมีอยู่ ๖ ประการ ดังต่อไปนี้ (๑) ทานบารมี คือการให้ทานพระโพธิสัตว์ต้องมีจิตใจเมตตาต่อผู้ตกทุกข์ด้วยการเสียสละทรัพย์ อดวิญญูและชีวิตของตน รวมถึงการสอนธรรมอีกด้วย (๒) ศีลบารมี คือการรักษาศีลพระโพธิสัตว์ต้องมีจิตใจตั้งมั่น ในการรักษาศีลมีความประพฤติปฏิบัติดีมีเมตตาทำลายความชั่วร้ายให้หมดไป (๓) ขันติบารมี (กษานติบารมี) คือความอดทน ความอดกลั้นพระโพธิสัตว์ต้องมีความอดทน เพื่อที่จะต่อสู้กับอุปสรรคและความยากลำบากต่างๆ ที่มายั่วยุมีเมตตาไม่โกรธตอบ ไม่มีความพยาบาทต่อมตนและเป็นผู้ให้อภัยเสมอ (๔) วิริยะบารมี คือความเพียรพยายามไม่เกียจคร้าน พระโพธิสัตว์ต้องมีจิตใจไม่ย่อท้อในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยการอุทิศตนทั้งร่างกายและจิตใจ และไม่หลงเพลิดเพลินกับความสุขทางโลก (๕) ญาณบารมี คือการมีจิตใจมั่นคงสงบไม่หวั่นไหว พระโพธิสัตว์เป็นผู้ฝึกจิตจนได้สำเร็จฅณสมาบัติ จนละกิเลสนิวรณ์ธรรมอันเป็นอารมณ์ที่มาขัดขวางในการทำ ความดีได้ (๖) ปัญญาบารมี (ปรัชญาบารมี) คือความรู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริง เป็นความรู้อันมาจากฅณบารมีเป็นลำดับ พระโพธิสัตว์มีปัญญาพิจารณาเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง และได้ทำให้แจ้งในบุคคลศูนยตาและธรรมศูนยตา คือเห็นบุคคลและธรรมทั้งปวงเป็นของว่างไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะอาศัยการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๕ มาตั้งแต่ต้นพุทธศาสนา มหายาน มีการจำแนกบารมีเพิ่มขึ้นเป็นอีก ๑๐ ประการ ซึ่งบารมีอีก ๔ ประการหลังนั้นได้แก่ (๗) อุบายบารมี คือความฉลาดการมีกุศโลบาย โดยใช้วิธีการที่เหมาะสมในการเผยแผ่ศาสนาหรือช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์ (๘) ปณิธานบารมี คือความตั้งใจแน่วแน่ต่อหลักการ หรืออุดมการณ์ของตน หมายถึง พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นพร้อมที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์อยู่ตลอดเวลา (๙) พลบารมี คือความสามารถในการเข้าใจในธรรมตามเหตุผล และความเข้าใจในธรรมที่ตนอบรมบำเพ็ญมา หมายถึง การที่ได้ฟังพระสัทธิธรรมแล้วมีโยนิโสมนสิการตามแล้วก็ได้บรรลุอนุตตรโพธิญาณแล้ว นำเอาหลักธรรมมาเพื่อสั่งสอนสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความจริง และ (๑๐) ชญาณบารมี คือญาณอันเกิดแต่บารมี ๖ เป็นปัญญาระดับสูงเป็นโลกุตตรปัญญาบารมี ๔ ประการหลังนี้ สงเคราะห์ลงในปัญญาบารมีทั้งหมด ดังนั้น บารมีที่สำคัญจึงเหลือเพียง ๖ ข้อข้างต้นเท่านั้น^{๑๔}

^{๑๔} พระมหาสมยศ อภายุตโต (เสนาณรงค์), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธรูปศาสนา มหายาน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๑.

พัฒน์ เพ็งผลา ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” สรุปรว่า นิบาตชาดกในแต่ละเรื่องในจำนวน ๕๔๗ เรื่องนั้น เป็นการบำเพ็ญบารมีข้อใดในชั้นใดของบารมีทั้งสามชั้นของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจัดเป็นหมวดหมู่ตามบารมี ๑๐ ได้ดังนี้ ทานบารมีมี ๓๕ ชาดก ศีลบารมีมี ๓๓ ชาดก เนกขัมมบารมีมี ๘๐ ชาดก ปัญญาบารมีมี ๒๕๖ ชาดก วิริยบารมีมี ๗ ชาดก ขันติบารมีมี ๒๕ ชาดก สัจจบารมีมี ๙ ชาดก อธิษฐานบารมีมี ๖ ชาดก เมตตาบารมีมี ๖๘ ชาดก และอุเบกขาบารมีมี ๒๖ ชาดก รวมเป็น ๕๔๗ ชาดก^{๒๐}

ไพลิน องค์กรุพรณ ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก” สรุปรได้ว่า การบำเพ็ญบารมีเป็นกระบวนการศึกษาพัฒนาตนอย่างยิ่งยวด ให้เจริญก้าวหน้าขึ้นในการทำมาหากิน โดยสละตนมิใช่เพียงไม่เห็นแก่ตน แต่สละทุกอย่างที่เนื่องด้วยตนทั้งทรัพย์สินเงินทองแม้ถึงชีวิตของตนได้ มุ่งทำประโยชน์แก่ทุกชีวิตเสมอมา เพื่อให้ทั้งโลกหรือสรรพสัตว์ดีงามเป็นสุข ทำความดีทั้งหลายอย่างไม่มีความเห็นแก่ตัว จนข้าของบริบูรณ์ให้ปัญญาเจริญเต็มเปี่ยมเป็นโพธิสัตว์ ซึ่งรู้แจ้งเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย พึงปฏิบัติด้วยปัญญาทำให้ความยึดมั่นและกิเลสหมดไป บรรลุความบริสุทธิ์หลุดพ้นสว่างไสวเบิกบานเป็นอิสระมีสันติสุขอย่างแท้จริง^{๒๑}

ฟองสมุทร วิชามูล ได้กล่าวถึงบารมีในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษามหาบุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า ใ่วว่า บุคคลผู้จะเป็นมหาบุรุษได้ จะต้องเป็นผู้ได้สร้างบำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ประการ และยังต้องบำเพ็ญบารมี ๓ ระดับ อย่างสมบูรณ์ บารมีธรรมดา ๑๐ ประการ อุปบารมี ๑๐ ประการ และปรมัตถบารมี ๑๐ ประการ บารมีธรรมดา คือการสร้างความดีตามปกติวิสัยมีเจตนาขึ้นธรรมดาหรือบารมีที่บำเพ็ญไว้ในชาติห่างไกล อุปบารมี คือการสร้างความดีให้มากเกินกว่าปกติธรรมดา หรือเป็นบารมีที่เกิดจากเจตนาแรงกล้า สามารถเสียสละอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งได้ หรือเป็นบารมีที่สร้างไว้ในชาติใกล้เข้ามาอีก ปรมัตถบารมี คือการสร้างความดีอย่างสูงสุด มีเจตนาแรงกล้ากว่าคนอื่นๆ ที่จะทำให้สามารถเสียสละได้แม้ชีวิต หรือเป็นบารมีที่สร้างในชาติที่ใกล้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๒๒}

เรณู ศรีภาค ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปรได้ว่า การบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการจะเกิดผลดีนั้น ผู้ปฏิบัติควรมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง มีความจริงใจ

^{๒๐} พัฒน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, รายงานการวิจัย, (ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

^{๒๑} ไพลิน องค์กรุพรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

^{๒๒} ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาบุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑-๒๒.

ตั้งใจจริง และมีเป้าหมายในการปฏิบัติ เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจ เป็นกำลังใจในการต่อสู้และสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ ทั้งยังเป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีวิธีการ หรือหลักปฏิบัติที่ถูกต้องและให้ผลได้จริง คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงที่สามารถนำไปใช้ในการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการ อันจะปรากฏผลได้อย่างชัดเจน^{๒๓}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ทราบแนวทางการปฏิบัติในการสร้างบารมีตามแนวทางพระพุทธศาสนา ว่า การที่จะบรรลุจนถึงขั้นตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น จำต้องบำเพ็ญบารมีสูงสุด ๑๐ ประการ หรือ บารมี ๓๐ ทศ การบำเพ็ญบารมีเป็นกระบวนการศึกษาพัฒนาตนอย่างยืงยวด ให้เจริญก้าวหน้าขึ้นในการทำความดีทั้งหลาย โดยสละตนมิใช่เพียงไม่เห็นแก่ตน แต่สละทุกอย่างที่เนื่องด้วยตนทั้งทรัพย์สินเงินทองแม้ถึงชีวิตของตนได้ มุ่งทำประโยชน์แก่ทุกชีวิตเสมอมา เพื่อให้ทั้งโลกหรือสรรพสัตว์ตั้งงามเป็นสุข ทำความดีทั้งหลายอย่างไม่มีความเห็นแก่ตัว พึงปฏิบัติด้วยปัญญาทำให้ความยึดมั่นและกิเลสหมดไป

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เป็นการค้นคว้าจากเอกสาร โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา พร้อมทั้งเอกสารตำราวิชาการผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑. ศึกษาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) คือ แหล่งข้อมูลสำคัญที่เป็นหลักคำสอนสำคัญโดยตรง ได้แก่ คัมภีร์ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒. ศึกษาจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาและหนังสือที่นักปราชญ์ทั้งหลายเขียนรวบรวมไว้ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องพัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา

๓. รวบรวมข้อมูล นำข้อมูลที่ได้มาจัดหมวดหมู่ทำการศึกษาวิเคราะห์ สรุป พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะ เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา และค้นคว้าของผู้ที่มีความสนใจที่จะทำในเรื่องต่อไป

๔. เสนอผลการศึกษาระดับสมบูรณ์

^{๒๓} เรณู ศรีภาค, “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบถึงหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๗.๒ ทำให้เข้าใจถึงพัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๓ นำผลการศึกษาที่ได้ไปใช้เป็นข้อมูลทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา และประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต

บทที่ ๒

หลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ศึกษาความเป็นมาของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความหมาย
ชั้นของบารมี ลักษณะของบารมี ประเภทของบารมี ระดับของบารมี หลักและวิธีการบำเพ็ญบารมี
และเป้าหมายของการบำเพ็ญบารมี ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยการบำเพ็ญบารมีแล้วได้เสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ
ป่าอิสิปตมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์ตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นปฐมเทศนาแก่
พระปัญจวัคคีย์ เมื่อจบพระธรรมเทศนา ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีมลทิน จึงเกิดขึ้นแก่พระ
โกณฑัญญะจนทำให้บรรลुเป็นพระโสดาบัน พระโกณฑัญญะจึงกราบทูลขออุปสมบทในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ
เดือน ๘ ซึ่งนับเป็นพระสงฆ์องค์แรกในโลก และพระรัตนตรัยจึงเกิดขึ้นในโลกเช่นกันในวันนั้น ต่อมา
พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมอื่น ๆ เพื่อโปรดพระปัญจวัคคีย์ที่เหลืออีก ๔ องค์ จนบรรลุเป็นพระ
โสดาบันทั้งหมด หลังจากพระปัญจวัคคีย์บรรลุเป็นพระโสดาบันหมดแล้ว พระองค์ทรงแสดงธรรม
อนัตตลักขณสูตร ซึ่งทำให้พระปัญจวัคคีย์บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น ต่อจากนั้นพระองค์ได้เสด็จไป
แสดงธรรมโปรดพระยสะและพวกอีก ๕๔ ท่าน จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ในครั้งนั้นจึงมีพระ
อรหันต์รวมทั้งพระองค์ด้วยทั้งสิ้น ๖๑ พระองค์ พระพุทธเจ้าจึงพระดำริให้พระสาวกออกประกาศ
ศาสนา โดยมีพระปฐมวาจาในการส่งพระสาวกออกประกาศศาสนาว่า

ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย เราหลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ และของมนุษย์
แม้พวกเธอได้หลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวงทั้งของทิพย์และของมนุษย์เช่นกัน พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อ
ประโยชน์ และความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวย
เทพและมนุษย์ พวกเธออย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้นในท่ามกลางและใน
ที่สุด^๑

จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้ครบถ้วนบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายผู้
มีรูปคือ กิเลส ในจักขุเพียงเล็กน้อยมีอยู่ แต่เพราะโทษที่ยังไม่ได้ดับธรรม จึงต้องเสื่อมจากคุณที่พึง

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

จะได้รับ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม^๒

การจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้หรือไม่อยู่ที่ความเป็นมนุษย์ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) เหตุ (ที่จะได้บรรลุประอรหัต) ได้พบเห็นพระศาสดา ได้บรรพชา สมบูรณ์ด้วยคุณ (คือได้อภิญญาและสมาบัติ) การกระทำอันยิ่ง (สละชีวิตถวายพระพุทธเจ้า) ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุตสาหะพากเพียรมา) และบำเพ็ญพุทธการกธรรม ๑๐ คือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมีและอุเบกขาบารมี

การบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จึงมิใช่เรื่องบังเอิญแต่เป็นการตั้งอธิษฐานจิตแล้วสมาทาน เพื่อจะดำเนินไปสู่ความสำเร็จให้ได้แม้จะเกิดตายหลายแสนชาติ ก็ดำเนินไปเพื่อวัตถุประสงค์เดียวคือความเป็นพระพุทธเจ้า การที่พระพุทธเจ้าได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพราะการสั่งสมบารมีของพระองค์นั่นเอง

บารมีจะเกิดขึ้นนั้นก็ด้วยการปฏิบัติ และการปฏิบัติแต่ละประเภทนั้น ในแต่ละขั้นนั้น ต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลาย ๆ อย่างประกอบกัน เช่น ปัญญาบารมี ต้องอาศัยขันติบารมี วิริยะบารมี หรือบารมีอื่น ๆ ในการปฏิบัติก็จะให้ผลตามขั้นของบารมีนั้น ๆ และในบางขณะต้องใช้เวลายาวนานหรือต้องได้รับความลำบากนานัปการ การที่ผู้บำเพ็ญควรมุ่งมั่น และมีเป้าหมายในการปฏิบัติ นั้นอย่างชัดเจน ซึ่งอาจวิเคราะห์แนวทางที่ควรปฏิบัติได้^๓ ดังนี้

ทานบารมี	เกิดจากการกำจัดความตระหนี่และความโลภ
ศีลบารมี	เกิดจากการที่ไม่ล่วงศีล
เนกขัมมบารมี	เกิดจากการละจากกาม และเข้าใจโทษของการอยู่ในเพศมาราวาสอย่างลึกซึ้ง
ปัญญาบารมี	เกิดจากการรู้จริง ขจัดความไม่รู้หรืออวิชชา
วิริยะบารมี	เกิดจากความขจัดความเกียจคร้าน
ขันติบารมี	เกิดจากไม่ล่ออำนาจของกิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำ
สัจจบารมี	เกิดจากความขจัดความไม่จริงใจ
อธิษฐานบารมี	เกิดจากความขจัดความคลอนแคลน แปรปรวนที่เกิดขึ้นในจิตใจ
เมตตาบารมี	เกิดจากการกำจัดความพยาบาท ปองร้าย
อุเบกขาบารมี	เกิดจากการกำจัดกิเลสที่ทำให้ยินดีในร้ายและมงายในอวิชชา

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๖.

เมื่อพิจารณาถึงบ่อเกิดของบารมีอย่างแท้จริงนอกจากปฏิบัติที่เห็นโดยชัดเจน เช่น ทาน บารมี ให้สิ่งของเพื่อเป็นการลดความตระหนี่ของผู้ปฏิบัติ การปฏิบัติทางด้านจิตใจมีความสำคัญมาก พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า คนเรานั้นมีธาตุรู้้อยู่อย่างหนึ่ง และมีความสามารถในการคิดนึก ได้ด้วยตนเอง เป็นธาตุกายสิทธิ์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จิต ถ้าหากจิต คิดหรือนึกสิ่งที่ดี และเป็นกุศล การแสดงออกและการกระทำของคนเราก็จะดี ผลของการกระทำนั้นก็จะเป็นดีตามมาด้วยแต่ในทางตรงกันข้ามถ้าหากจิตของคนเราคิด นึกในสิ่งที่ไม่ดีเป็นอกุศล การแสดงออกและการกระทำของคนเราก็จะไม่ดี ผลของการกระทำนั้นก็จะเป็นไม่ดี เช่นเดียวกันการให้ทานที่มีพื้นจิตใจที่ดีโดยที่ไม่มีการหวังผลใด ๆ ตอบแทนในการให้ทานนั้นย่อมที่จะเกิดทานบารมีมากกว่าการให้ทานที่หวังผลตอบแทน ดังนั้นการฝึกฝนจิตให้กำจัดสิ่งที่เป็นอาสวะต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นในการสั่งสมบารมีจึงมีความสำคัญมาก เมื่อมีการปฏิบัติที่ดีและถูกต้อง ผลก็จะเกิดกับผู้ปฏิบัติ นั้น ทางพุทธศาสนาเรียกอานิสงส์บารมี มี ๔ อย่าง คือ

๑. อนุภาพ ทำให้มีผู้คนนับถืออย่างจริงใจ ผู้ใดที่พบเห็นจะได้รับความสุขใจ
๒. อภินิหาร ผู้อื่นให้ความเคารพยำเกรง และยกย่องบูชา เป็นเหตุจูงใจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามด้วยความจงรักภักดี
๓. ศิริสมบัติ สนับสนุนให้เป็นผู้มีทรัพย์ และจะได้ใช้ทรัพย์นั้น
๔. วาสนา เป็นผู้มียุทธวาสนาส่งเสริมให้ไปอยู่ในถิ่นที่ดีงาม และมีปัญญาเฉลียวฉลาด และอาจทำให้สำเร็จมรรคผลได้^๔

จะเห็นได้ว่า บ่อเกิดของบารมีนั้น จะเกิดขึ้นได้ ก็อาศัยคุณธรรม จริยธรรมของผู้ปฏิบัติ และมีหลักการในการปฏิบัติที่ถูกต้อง เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดปัญญาซึ่งจะเป็นตัวเชื่อมในการปฏิบัติ ทำให้การบำเพ็ญบารมีประเภทต่าง ๆ ประสบความสำเร็จ ปัญญาในทางพุทธศาสนา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนรู้แจ้งเห็นจริง ตามความเป็นจริง จนกระทั่งเกิดความเบื่อหน่ายคลายความกำหนัดในสิ่งนั้น ๆ ได้ และผู้ปฏิบัตินั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีศีล และสมาธิเป็นพื้นฐาน ส่วนคุณธรรมอื่น ๆ เป็นส่วนประกอบทำให้เกิดบารมีอย่างสมบูรณ์

๒.๒ ความหมายของคำว่า บารมี

บารมีตามความหมายทางภาษา หมายถึง ข้อสันนิษฐานตามรูปศัพท์ ที่ว่ามาจากศัพท์เดิมว่า “ปรม” ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์ได้ศัพท์ว่า “ปารม” แล้วลง อี อิตถิลิณฺ์ อีกครั้ง ตามกระบวนการทางภาษา จึงเป็น คำว่า “ปารมี” คำว่า “ปรม” ให้ความหมายว่า คุณสมบัติ หรือ

^๔ พระครูปลัดสมชาย จิตตคุตโต (โสมจันทร์), “การศึกษาการบำเพ็ญสั่งจบบารมีของวิรูฬภณี”, **ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๑-๓๒.

ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม บารมี ในพุทธศาสนาเถรวาทแยก ออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุบารมี ปรมัตถ บารมีรวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ มีข้อแตกต่างกันในขณะบำเพ็ญ เช่น “การสละทรัพย์สิ่งของภายนอกจัดเป็นทานบารมี การสละอวัยวะจัดเป็นทานอุบารมี การสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี”^๕ “การบำเพ็ญบารมีย่อมขัดเกลาสัตว์อื่นให้หมดจากมลทินคือกิเลส หรือยอมทำให้ถึงนิพพานอันประเสริฐที่สุดด้วยคุณวิเศษด้วยเหตุนี้บารมีจึงชื่อว่า ปรม”^๖ ความหมายของบารมีในทางภาษาศาสตร์ ในภาษาไทยคือ “หมายถึง ผลที่ได้รับจากการบำเพ็ญเนกขัมมะหรือที่เรียกว่า ผลของกรรมที่ได้กระทำมา เช่น ผู้ได้ทำกรรมดี ย่อมได้รับกรรมดี ส่วนผู้ทำกรรมไม่ดีย่อมได้รับกรรมไม่ดี เมื่อเป็นเช่นนี้บารมีจึงสรุปความหมายลงที่ ผลที่เกิดจากการบำเพ็ญเนกขัมมะในพุทธศาสนา”^๗

ในพระคัมภีร์มชฌิมนิกาย เป็นส่วนที่เก่าแก่และสำคัญของพระสูตรต้นตปิฎก มีหลายพระสูตรที่กล่าวถึงความหมายของ บารมี ในจำนวนพระสูตรเหล่านั้นใช้คำว่า บารมี ในความหมายว่า เป็นเลิศ ถึงที่สุดในพระพุทธานุศาสน์ คือการบรรลุความเป็นเลิศตามลัทธิของตน คือผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นเลิศ คือถึงความเป็นที่สุดแห่งอภิญญาในปัจจุบัน ในที่นี้ใช้คำอธิบายว่า “บารมี” หมายถึง “ความเป็นที่สุดอภิญญาในปัจจุบัน ” ในพระสูตร อภิญญาโวसान หมายถึงที่สุดแห่งความรู้ ผลสุดท้าย ผลเลิศที่สุด ตามคติของพราหมณ์แต่ละนิกาย มิได้หมายถึงผลสุดท้ายทางพุทธศาสนา เห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ตรัสถึงสมณพราหมณ์ว่า เพราะเป็นผู้เรียนฟังกันมาตามคัมภีร์ เหมือนกับผู้ที่รู้ไตรวิชา คือพระเวท ๓ และเพราะเป็นผู้ตรีกตรองเอาเองซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ทรงยกย่องทรงให้พิจารณาด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงย้ำถึงบารมีในทิกฐธรรม คือทรงย้ำธรรมปฏิบัติในปัจจุบันไม่ใช่การสะสมจากอดีตหรือรอที่จะรับผลในอนาคต เป็นเรื่องที่ทำเป็นในปัจจุบัน และให้ผลในปัจจุบัน

คัมภีร์อุปทานเป็นคัมภีร์ที่ ๑๔ ในขุททกนิกายกล่าวถึงความหมายของคำว่า “บารมี” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อุปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก ต่างจากความหมายในระยะต้น เพราะคำว่า บารมี ในระยะต้นนี้ หมายถึง “ผลเลิศ” หรือ “ผลสุดท้าย” แต่คัมภีร์ กลับหมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญ เพื่อนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็นหนทางไปสู่ผลสุดท้าย คือ พระโพธิญาณ และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติได้ง่ายนัก แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์ ในพุทธธาปทาน พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศว่าพระองค์เป็นธรรมราชา ผู้สมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ทศ และได้ทรงอธิบายกว้างๆ ว่า

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๙.

^๖ ปัญญา ใช้บางยาง, **ธรรมอธิบาย เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐.

ทตวา ทาทพพก สील	ปุเร อเสสโต
เนกขมมปารมี คนตวา	ปตโต สมโพธิมุตตม ๑
ปณฺฑิตเต ปริปุจฺฉิตวา	กตวา วิริยมุตตม
ขนฺติยา ปารมี คนตวา	ปตโต สมโพธิมุตตม ๑
กตวา ทพฺพมธิฏฺฐาน	สจฺจปารมี ปุเร
เมตตตาย ปารมี คนตวา	ปตโต สมโพธิมุตตม ๑
ลาภาลาเภ สุขทุกฺเข	สมมานเน วิมานเน
สพฺพตถ สมโก หุตวา	ปตโต สมโพธิมุตตม ๑ ^๔

เราให้แล้วซึ่งทานอันควรให้ บาเพ็ญศีลโดยไม่เหลือ ไปแล้วสู่เนกขัมมบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเรียนถามบัณฑิตแล้ว กระทำความเพียรอันสูงสุดไป แล้วสู่ขันติบารมี เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เรากระทำแล้วซึ่งอิชฺฐานอันมั่นคง บำเพ็ญสัจจบารมี ไปแล้วสู่บารมีในเมตตา เป็นผู้บรรลุแล้ว ซึ่งพระสัมโพธิญาณอันอุดม เราเป็นผู้มีใจเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือ ในลาภความเสื่อมลาภ ในสุข ทุกข์ ในสรรเสริญ นินทา เป็นผู้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดม^๕

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า บารมีได้เปลี่ยนความหมายจาก ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรม คือการพ้นอาสวะทั้งปวงมาเป็นธรรมที่พึงบำเพ็ญ ปฏิบัติให้ถึงที่สุดเพื่อจะได้บรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม ข้อสังเกต คำว่า “บารมี” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์มีรายละเอียดมากกว่าในอปทานบารมีแต่ละอย่างนั้น มีลำดับการปฏิบัติแตกต่างกันเป็น ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี รวมทั้งสิ้นเป็น ๓๐ บารมีด้วยกัน เพื่อแสดงประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ โดยเฉพาะเรื่องการบำเพ็ญทศบารมี อันท่านบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้วเป็นไฉน อุปบารมีเต็มเพียงใด ปรมัตถบารมีเต็มเพียงใด พระพุทธเจ้าไม่ได้อธิบายแสดงความต่างของบารมีทั้ง ๓ ชั้นแต่ทรงอธิบายรวมกันไปแม้ในที่อื่น โดยทั่วไปมักจะกล่าวถึงบารมีทั้งหมดโดยรวม

กล่าวได้ว่า นอกจากจะใช้คำว่าบารมีในความหมายถึงคุณธรรม ๑๐ อย่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมีความหมายของคำว่าบารมีว่า “เป็นเลิศ” เหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเล่าถึงอดีตชาติของพระองค์เมื่อทรงเป็นพราหมณ์มีนามว่า สุเมธ และมาวมพ มีนามว่า โชติบาล ตามลำดับว่า มีวิชาความรู้ คำว่า “บารมี” ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ ว่า “นอกจากจะใช้คำว่าบารมีในความหมายถึงคุณธรรม ๑๐ อย่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแล้ว คัมภีร์พุทธวงศ์ยังมีความหมายของคำว่าบารมี

^๔ ชุ.ม. (บาลี) ๖๕/๙๑/๔๒๘ (สยามรัฐ).

^๕ ชุ.ม. (ไทย) ๖๕/๙๑/๔๒๘.

ว่า “เป็นเลิศ” เหมือนในคัมภีร์ระยะต้น ดังตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงเมื่อทรงเป็นพราหมณ์มีนามว่า สุเมธ และมาณพ มีนามว่า โชติบาล ตามลำดับว่า “อชฌายโก มนตรโร ติณณ เวทาน ปารคุ ลกขณ อติหาเส สธมเม ปารมี คโต เราเป็นผู้เล่าเรียน ทรงไว้ซึ่งมนตร์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวททั้งสาม ถึงแล้วซึ่งความเลิศ (บารมี) ในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะคัมภีร์อิติहाส และธรรมอันเป็นของตน”

บารมีเป็น พุทธกรรม คือธรรม ๑๐ อย่าง ซึ่งนำไปสู่การถึงพระโพธิญาณ และเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บารมีแต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี อุปัชฌายะ และปรมาตบารมี รวมกันมี ๓๐ อย่าง แต่ไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจน เพียงแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีโดยลำดับ “จากการบำเพ็ญง่ายไปหาการบำเพ็ญยากขึ้น ความหมายของบารมีในจริยปิฎกนี้ จึงหมายถึงการบำเพ็ญพุทธกรรม ๑๐ ให้ครบบริบูรณ์แต่ไม่ได้กล่าวถึงความเลิศเหมือนในคัมภีร์ต่างๆ”^{๑๐}

ในบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น บุคคลโดยอ้อมรู้ยิ่ง ซึ่งสัจจะทั้งหลาย ในธรรมะทั้งหลายอันไม่เคยได้ยินกันมาก่อนด้วยตนเอง เป็นผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข ในทิวฏฐธรรมนั้นเทียว อนึ่งบุคคลนั้นย่อมบรรลु สวากบารมี (ความเป็นเลิศแห่งสาวก) พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์อันหาพึงเห็นด้วยคุณนั้น”^{๑๑} จากการศึกษาความหมายดังที่กล่าวมานั้น ทำให้เข้าใจได้ว่า บารมีในที่นี้หมายถึง “ความเป็นเลิศ” แห่งพระสาวก คือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ ซึ่งมีความเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งปวง พระพุทธพจน์ที่แสดงถึงความสำคัญของบารมี มีปรากฏมากมายในพระไตรปิฎก ที่นำมากล่าวไว้ข้างต้นนั้นเป็นตัวอย่างเพียงเล็กน้อยที่แสดงให้เห็นลักษณะศาสนของพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสถึงบารมีไว้มากในคำสอนของพระองค์

ดังนั้น คำว่าบารมี ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ใช้ในความหมายคล้ายคลึงกัน คือหมายถึง ความเป็นเลิศ แสดงว่าคำนี้มีกรประกอบรูปศัพท์มาจากคำว่า “ปรม” แต่ความหมายที่ว่าเป็นเลิศนั้นได้ใช้แตกต่างกัน ในพระสูตรต่างๆ ๓ แบบ คือ

๑. ตามความหมายดั้งเดิมที่สุด บารมี หมายถึงความเป็นเลิศในอะไรก็ได้ และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นความเป็นเลิศในทางพระพุทธศาสนา

๒. คำว่า บารมี ได้ใช้มากขึ้นในพุทธศาสนา แต่มีความหมายเพียงความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรมขั้นตอนหนึ่ง

๓. ความหมายของคำว่า บารมี ได้ขยายเจาะจงจำเพาะถึงความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ การดับสิ้นแห่งอาสวกิเลส

^{๑๐} พุ.ชา. (ไทย) ๖๓/๔๘๒/๑๕๖.

^{๑๑} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๖.

บารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญนั้นมีอยู่ ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมีความยิ่งหย่อนกว่ากันเป็นลำดับไปจนถึงชั้นปรมัตถบารมี คือ ให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งก็หมายถึงบารมีที่สมบูรณ์ นำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๑๒} บารมี ๑๐ ประการ ได้แก่

- ๑) ทาน (ทาบบารมี)
- ๒) ศีล (ศีลบารมี)
- ๓) การออกบวช (เนกขัมมบารมี)
- ๔) ปัญญา (ปัญญาบารมี)
- ๕) ความเพียร (วิริยบารมี)
- ๖) ความอดทน (ขันติบารมี)
- ๗) ความสัตย์ (สัจจบารมี)
- ๘) ความตั้งใจมั่น (อธิฏฐานบารมี)
- ๙) เมตตา (เมตตาบารมี)
- ๑๐) ความวางใจเป็นกลาง (อุเบกขาบารมี)^{๑๓}

ทั้ง ๑๐ นี้จัดเป็นบารมีระดับพื้นฐาน ส่วนอุปบารมีและปรมัตถบารมี ก็คือ การประพฤติปฏิบัติที่ยิ่งขึ้นไปกว่าระดับนี้ เช่น ทานบารมี (ให้ทานวัตถุสิ่งของต่างๆ) ระดับสูงเป็นทานอุปบารมี (ให้อวัยวะ เช่น ตา เลือด และไต เป็นต้น และระดับสูงสุดเป็นทานปรมัตถบารมี (ให้ชีวิต สละชีวิต) เป็นต้น

ความหมายที่ใช้ในคัมภีร์นั้นพอจะแบ่งกว้างๆ คือ คัมภีร์ส่วนใหญ่เรียบเรียงขึ้นในสมัยแรกๆ จะใช้คำว่าบารมีในความหมาย ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ซึ่งมีทั้งที่ใช้หมายถึง ความเป็นเลิศทุกๆ ไป ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับพุทธปรัชญาเถรวาท บางคัมภีร์หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะ และหมายถึงผลสุดท้ายในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ พระอรหันต์ผล “บารมี” ในยุคนี้ เป็นเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม ต่อมาความหมายของบารมีเปลี่ยนเป็น ธรรม ๑๐ ประการอันบุคคลปฏิบัติแล้วจักบรรลุพระโพธิญาณ ซึ่งในขั้นนี้ ความหมายของบารมีเปลี่ยนแปลงจาก “เป้าหมายมาเป็นวิธีการหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อเป้าหมายสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท”^{๑๔}

ข้อความที่กล่าวถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีเนื้อความถึงบารมีไว้ว่า “...เมื่อดวงจันทร์ คือ พระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น เมื่อดวงอาทิตย์ คือ พระพุทธเจ้า ยังไม่อุทัย ขึ้นมา เพียงแต่

^{๑๒} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, **ทศบารมี ทศพิทธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๑๓} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

^{๑๔} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, **ทศบารมี ทศพิทธราชธรรม**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๐.

ชื่อของสภาคธรรมเหล่านั้น ก็ยังไม่มีใครรู้จัก พระมหา วีรเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีพระจักขุ ทรงทาทุกกร กิริยาอย่างต่าง ๆ ทรงบำเพ็ญบารมีแล้วเสด็จอุบัติในโลกเป็นไปกับพรหมโลก พระองค์ทรงแสดงพระ สัทธรรม อันดับเสียซึ่งทุกข์ นำมาซึ่งความสุข พระอังคีรส ศากยมุนี ผู้อนุเคราะห์แก่ประชาทุกถ้วน หน้า อุดมกว่าสรรพสัตว์ ดุจราชสีห์ ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัย ๑ พระสุตตันต ๑ พระ อภิธรรม ๑ ซึ่งมีคุณมาก อย่างนี้...”^{๑๕}

ในขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนที่ถึงบารมีที่พระองค์ทรง บำเพ็ญมาว่า

“ชนเหล่าใด สร้างสมกุศลสมภารในพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ยังไม่ได้โมกขธรรมใน ศาสนาของพระชินเจ้า ชนเหล่านั้น เป็นนักปราชญ์โดยมุข คือ การตรัสรู้นั้นแล แม้มีอภัยอาศัยมีกำลัง มาก มีปัญญาแก่กล้า ย่อมได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูด้วยเหตุแห่งปัญญา แม้เราเป็นธรรมราชาผู้ สมบูรณ์ ด้วยบารมี ๓๐ ทศ ประารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ นับไม่ถ้วน นมัสการพระพุทธเจ้าผู้เป็นนายของโลกพร้อมด้วยสงฆ์ด้วยนัตถ์ทั้ง ๑๐ แล้วกราบไหว้สัสมโทธิญาณของ พระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุด ทั้งหลายด้วยเศียรเกล้า”^{๑๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมาย ไว้ว่า ศัพท์ว่า “บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติ หรือปฏิบัติอันยวดยิ่ง ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเหล่านี้เต็มจึง ได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้กระจำแล้วโดยมาก บารมีเหล่านี้ท่านแจกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุป บารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ บารมี ๓ หมวดนี้ต่างกัน คือ การสละพัสดุภายนอก จัดเป็นทานบารมี การสละอวัยวะจัดเป็นทานอุปบารมี การสละชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี”^{๑๗}

สุเชาว์ พลอยชุม ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศัพท์ว่า “ปรม หรือเรียกในภาษาไทยว่าบารมี มาจากศัพท์ว่า ปรม แปลว่า อย่างยิ่ง หรือยิ่ง มุ่งถึงทางไป ดำเนินไปในทางดียิ่งขึ้นโดยลำดับ บารมี เป็นการสร้างความดีของพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ เป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี มาโดยลำดับ จนในที่สุดได้บำเพ็ญพระบารมีอย่างสูงสุด จนได้บรรลุปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์ อย่างยิ่ง”^{๑๘}

^{๑๕} วิ.ป. (ไทย) ๘/๘๒๖/๒๒๔.

^{๑๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๑-๒.

^{๑๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๙.

^{๑๘} สุเชาว์ พลอยชุม, **ธรรมมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๓๓.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับบารมี ตามภูมิธรรมและบารมี ตามการปฏิบัติ ไว้ดังนี้

๑. ความหมายของบารมีตามภูมิธรรม มี ๓ ระดับ

๑) บารมี เป็นการสร้างคุณความดีในชาติต่าง ๆ เหมือนคนทั่วไป มีดีบ้าง ชั่วบ้าง คละเคล้ากันไปตามความเหมาะสม

๒) อุปบารมี เป็นการสร้างความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความดีก็เริ่มจะสมบูรณ์ขึ้น

๓) ปรมัตถบารมี เป็นชั้นบารมีเต็มเปี่ยมจนสามารถบรรลุธรรมได้

๒. ความหมายของบารมีตามหลักการปฏิบัติ มี ๓ ระดับ คือ

๑) บารมี เป็นการปฏิบัติโดยทั่วไป มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ถือว่าเป็นการ กระทำความดีของคนทั่วไป

๒) อุปบารมี เป็นการปฏิบัติโดยปลีกตัวออกจากเครื่องผูกพันต่าง ๆ เช่น ปลีกตัว ออกจากเรือนไปรักษาศีล เป็นต้น

๓) ปรมัตถบารมี เป็นการปฏิบัติเมื่อปลีกตัวออกจากเรือนแล้ว จะต้องบำเพ็ญเพียร ทางจิตหรือที่เรียกว่า ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุธรรม จึงเรียกได้ว่าเป็นชั้นปรมัตถบารมี^{๑๙}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้ความไว้ว่า บารมีหมายถึง “คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี”^{๒๐}

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บารมี หมายถึง ข้อ ปฏิบัติหรือปฏิบัติอันสูงหรืออาจจะแปลเป็นภาษาธรรมดาว่าการเก็บ การสะสมความดีเอาไว้ในใจ ตรงกันข้ามกับอาสวะคือการเก็บการสะสมความชั่ว บารมีนั้นท่านจัดออกเป็น ๑๐ ประการด้วยกัน เรียกว่าบารมี ๑๐”^{๒๑}

บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยั้งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ ประการ คือทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ตามความหมายทั่วไป จึง หมายถึง ผลที่มาจากการประพุดิเนกขัมมะ ซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น เป็นบารมีอย่าง หยาบที่สามารถให้ความสุขบ้าง ทุกข์บ้างผสมผสานกันไป ส่วนบารมีชั้นกลางหรือระดับปานกลาง

^{๑๙} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔๒๙.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒, หน้า ๖๒๕.

^{๒๑} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ธรรมปริทรรศน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๒๘.

เป็นบารมีที่ได้รับในระดับที่ดีและสามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์และบารมีขั้นสูงสุด เป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่ายเดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน

๒.๓ ชั้นของบารมี

ความหมายในแต่ละชั้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ มีดังนี้

๑. อรรถกถาพุทธวงศ์ แบ่งบารมีเป็น ๓ ชั้น คือ

๑) อุปบารมี หมายถึง การบำเพ็ญที่ใกล้จะเป็นบารมี เช่น การบำเพ็ญทานมีการบริจาคสิ่งของมากมาย เป็นต้น

๒) บารมี หมายถึง การบำเพ็ญในระดับกลาง เช่น การบริจาคอวัยวะ เป็นต้น

๓) ปรมัตถบารมี หมายถึง การบำเพ็ญในระดับสูงสุด เช่น การใช้ชีวิตเป็นทาน เป็นต้น

๒. อรรถกถาจริยาปิฎก จัดบารมีออกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี การจัดในลักษณะนี้มีอิทธิพลในการแบ่งมี ๓๐ ทศ ซึ่งต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบทั้งหมดทั้ง ๑๐ ประการในแต่ละชั้น

๓. พระปฐมสมโพธิกถา แบ่งเป็น บารมี ๓ ชั้น คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และ ปรมัตถบารมี ๑๐ เรียกว่าบารมี ๓๐ ทศ ซึ่งต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบทั้งหมดทั้ง ๑๐ ประการในแต่ละชั้น

๔. ธรรมวิภาค สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านแยกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี^{๒๒}

๕. ธรรมานุกรม พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ แบ่งไว้ ๓ ชั้น คือ

๑) บารมี สามัญที่เป็นขั้นต้น

๒) อุปบารมี บารมีในขั้นกลาง

๓) ปรมัตถบารมี บารมีอย่างสูง^{๒๓}

^{๒๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓).

^{๒๓} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๒๖๕.

สรุปการแบ่งชั้นของบารมี ในส่วนใหญ่จะแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. **บารมี** เป็นบารมีในขั้นต้น เช่น การบำเพ็ญทานบารมี โดยการเสียสละทรัพย์สิน เงินทอง หรือสิ่งของนอกร่างกายต่าง ๆ

๒. **อุปัชฌายบารมี** เป็นบารมีในขั้นกลาง เช่น การให้ทานโดยยอมสละอวัยวะบางส่วนให้กับผู้อื่น

๓. **ปรমัตถบารมี** เป็นบารมีในขั้นสูงสุด เช่น การให้ทานโดยเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อผู้อื่น แนวทางในการปฏิบัติ^{๒๔}

๒.๔ ลักษณะของบารมี

การบำเพ็ญบารมี ผู้วิงยมุ่งจะกล่าวถึงลักษณะบารมี ๑๐ ประการ แต่ละบารมีมุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพื่อประโยชน์ของสังคม บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือ การช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือ (อุปการะ) ผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏ คือการมุ่งความช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏคือความเป็นพระพุทธรเจ้า และมีพื้นฐานคือ มหากรุณาหรือมีพื้นฐาน คือความกรุณาและอุบายโกศล “ในขุททกนิกายชาดก ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ” มีรายละเอียด ดังนี้

๑. **ทานบารมี** คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการจัดโลภะในไทยธรรมมีความปรากฏ คือ ความไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาค^{๒๕}

๒. **ศีลบารมี** คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ เป็นต้น มีลักษณะ คือ การสมาทาน มีรส คือ การทำลายความทุกข์ มีรส คือ ความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นของสะอาดมีพื้นฐานคือ หิริโอตตปปะ^{๒๖}

^{๒๔} พระพรหมมุนี (พิมพ์ ธรรมธโร), สากลศาสนา ภาค ๑-๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๔๕๑.

^{๒๕} พระเทพเวที, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๔๓-๔๔.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

๓. เนกขัมมบารมี คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ มีรสคือ การอบรมประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา^{๒๗}

๔. ปัญญาบารมี คือ ความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะวิเศษ (รายละเอียด)ของธรรมทั้งหลายโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีปสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐานคือ สมาธิหรืออริยสัจ ๔

๕. วิริยบารมี คือ การชวนชวนที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความพยายาม มีรสคือ ความอุปลัมภ มีสภาพที่ปรากฏคือ การไม่ย่อหย่อน พื้นฐานคือ เรื่องที่เริ่มทำให้มีวิริยะ หรือความสังเวช

๖. ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิออันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความข่ม มีรสคือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่พอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๗. สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่างเป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรส คือ การกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือ ความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

๘. อธิษฐานบารมี คือ การตั้งมั่นสมทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ กาดังมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรสคือ การข่มขจัดปฏิบัติของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หวั่นไหวในที่นั้น มีพื้นฐานคือ โพธิสมภาร

๙. เมตตาบารมี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือ การนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือ ความน่ารัก มีพื้นฐานคือ การเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย^{๒๘}

๑๐. อุเบกขาบารมี คือ การดำเนินไปสม่าเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุบนยะ (คล้อยตาม) และปกิษะ (ความกระทบ, ตัดขาด) โดยมีความกรุณา

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

และอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การวางแผนเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏ คือ การสงบระงับจากความตึงเครียด พื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน^{๒๙}

ดังนั้น บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณา และอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์ มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจ ว่าบารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ

กล่าวได้ว่า พระโพธิสัตว์ยอมข้ามฝั่งแห่งสังสารด้วยปัญญา และยังผู้อื่นให้ข้ามด้วยความกรุณาย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยความกรุณาด้วย ปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพาน ด้วยความกรุณาพระองค์เป็นผู้ที่บรรลुरुทธสูงสุดแล้วจะต้อง ช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุตตามไปด้วย

ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็ม บริบูรณ์แล้วนี้ คือ องค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนาและ บารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมีนั้น แตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมี นั้น

๒.๕ ประเภทของบารมี

บารมีในพุทธศาสนา เป็นผลสืบเนื่องมาจากเนกขัมมะหรือที่เรียกว่าเป็นผลรับมาจากการประพฤติปฏิบัติเนกขัมมะ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งมีบารมีอยู่ด้วยกันหลายรูปแบบแล้วแต่บุคคลเหล่านั้นสั่งสมมา เช่น พระสารีบุตร เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมะในทางปัญญามาหลายภพหลายชาติ และได้ผลรับตอบแทนหรือที่เรียกว่าบารมี คือ เป็นผู้ที่มีปัญญามากหรือพระโมกคัลลานะก็เช่นเดียวกัน ที่สั่งสมมาแต่ชาติก่อนที่เรียกว่าเนกขัมมะมาในด้านอิทธิฤทธิ์ พอมาเป็นโมกคัลลานะ ในชาติสุดท้าย หรือได้รับบารมี คือ เป็นผู้ที่มีฤทธิ์มากดังที่ได้สั่งสมมา นอกจากนี้แล้วยังมีอยู่หลักฐานปรากฏอีกหลายที่ มากมายหลายรูปแบบ แต่ละรูปแบบมีวิธีที่ทรงบำเพ็ญมาเป็นวิธีที่เหมาะสมกับบุคคลสภาวะและ กาลเวลา การบำเพ็ญเนกขัมมะนับว่า เป็นบันไดขั้นแรกที่ผู้บำเพ็ญนำมาปฏิบัติเพื่อก้าวขึ้นสู่องค์ธรรม ในขั้นสูง และบำเพ็ญบารมีในขั้นต่อไป “...แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ปรากฏครั้งแรกตอนที่พระพุทธองค์ทรงเล่าประวัติของพระองค์เองในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีธรรม ตั้งแต่อดีตชาติจนถึงชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้รวมถึงการบำเพ็ญบารมีของพระ โพธิสัตว์องค์อื่นๆ ทั้งในอดีต ปัจจุบันและในอนาคต พระองค์ทรงเล่าถึงพระองค์เองตั้งแต่เริ่มคิดที่จะ ช่วยตนเองและผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ทรงเล่าไว้ว่าเวลาความคิดครั้งแรกที่ปรารถนาว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า ในชาตินั้น พระองค์พามารถออกเดินทางไกลไปค้าขายทางทะเล โดยอาศัยสำเภาไปยังแคว้นสุวรรณ

^{๒๙} ชู.ชา. (ไทย) ๖๓/๔๘๗/๑๕๙.

ภูมิ แต่สำเภาแตกกลางทะเล พระองค์ให้มารดาเกาะหลังแล้วพาวายน้ำเพื่อขึ้นฝั่ง...”^{๓๐} ในขณะที่กำลังว่ายน้ำอยู่นั้น มีความคิดเกิดขึ้นว่า “...เราตรัสรู้แล้วจะให้ผู้อื่นตรัสรู้ด้วย เราพ้นแล้วจะให้ผู้อื่นพ้นด้วย เราข้ามได้แล้วจะให้ผู้อื่นข้ามได้ด้วยแล้วพามาตราวายน้ำอยู่ที่ท่ามกลางทะเล ๒-๓ วันจึงถึงฝั่ง “แนวความคิดนี้ถือว่าที่มีความกรุณาอยู่ในจิตของคนผู้บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เป็นความคิดที่คิดจะช่วยผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ ถือว่าเป็นลักษณะความคิดและอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ทั้งคำพูด และการกระทำที่จะเกิดแก่พระโพธิสัตว์แต่ละครั้งนั้นก็กินเวลานานรวมถึง ๑๙ อสงไขยเศษ”^{๓๑}

บารมี คือ “ปฏิบัติ ทาง ทางดำเนิน การปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ ความประพฤติ ความปฏิบัติ เป็นเครื่องถึงซึ่งฝั่งปฏิบัติอันจักยังผู้ปฏิบัติให้ถึงซึ่งฝั่ง”^{๓๒} “บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่าง ยั่งยืน เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง”^{๓๓} บารมี คือ คุณธรรมทั้งหลายมีทาน เป็นต้น อันเป็นเครื่องให้ ฝั่ง คือ นิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ บารมี คือ คุณสมบัติแห่งคุณความดีที่ต้องบำเพ็ญ ซึ่งมีด้วยกัน ๑๐ อย่าง มีทาน เป็นต้น เพื่อให้บรรลุจุดหมาย อันสูงสุด คือ พระโพธิญาณ บารมี มีความหมายว่า การชำระสันดานให้เกิดความบริสุทธิ์ ด้วยคุณงาม ความดี ๑๐ ประการ มีทาน เป็นต้น เพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณ บารมี ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ ทาน บารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตา บารมี และอุเบกขาบารมี ในบารมี ๑๐ ประการนี้ ยังแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือระดับบารมีขั้นสามัญ ระดับบารมีขั้นกลางเรียกว่า “อุปปบารมี” ระดับบารมีขั้นสูงเรียกว่า “ปรมัตถบารมี” มีรายละเอียด ดังนี้

๑. บารมี คือ บารมีธรรมฝ่ายขาว ซึ่งเจือปนด้วยธรรมฝ่ายดำ คือ เป็นธรรมที่ยังเจือด้วยกิเลสมีโลภะ อุปปบารมี คือ ธรรมฝ่ายขาว ซึ่งไม่เจือด้วยธรรมฝ่ายดำ ปรมัตถบารมี คือ ธรรมที่ไม่ขาวไม่ดำ (เป็นกิริยา)

๒. ธรรมที่เริ่มบำเพ็ญเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ เรียกว่า บารมี ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ เรียกว่า “อุปปบารมี” คุณธรรมที่บริบูรณ์พร้อมในพุทธภูมิ เรียกว่า “ปรมัตถบารมี”

^{๓๐} สุภรณ์ แนวจำปา, “เปรียบเทียบอุดมคติ และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, สารนิพนธ์พุทธศาสนดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^{๓๑} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แสง มนวิฑูร (แปล), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๗.

^{๓๒} พันตรี ป. หลงสมบูรณ์, พจนานุกรม มคอ - ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๘๖.

^{๓๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, วิธีสร้างบุญบารมี, (เชียงใหม่ : บริษัทนันทพันธ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

๓. การบำเพ็ญเนื่องด้วยสิ่งภายนอก เป็นบารมี เช่น บริจาคสิ่งของภายนอก มีทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา เป็นต้น การบำเพ็ญธรรมเนื่องด้วยอวัยวะ เป็น อุบารมี เช่น บริจาคอวัยวะ มีดวงตา เป็นต้น เป็นทานอุบารมี การบำเพ็ญธรรมเนื่องด้วยชีวิตเป็น “ปรมัตถบารมี” เช่น บริจาคชีวิต เป็นทาน “ปรมัตถบารมี”

ประเภทของบารมีทั้ง ๓ อย่าง ตามนัยที่ ๓ อันมีมาในอรรถกถาพุทธทศนิกาย ชาตกัฏฐกถา เป็นความหมายที่นิยมใช้กันทั่วไปในหมู่พุทธบริษัทฝ่ายเถรวาท

ในบารมี ๑๐ ประการนั้น ท่านจัดไว้เป็นลำดับ เริ่มแต่ทาน เป็นต้น จนถึงอุเบกขาเป็นที่สุด ตามลำดับแห่งเทศนา และตามลำดับแห่งการสมาทานครั้งแรก กล่าวคือ

ทาน มีอุปการะมากแก่ศีล และทำได้ง่าย จึงกล่าวทานไว้เป็นอันดับแรก

ทาน อันศีลกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวศีลไว้เป็นอันดับที่ ๒

ศีล อันเนกขัมมกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวเนกขัมมะไว้เป็นอันดับที่ ๓

เนกขัมมะ อันปัญญากำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวปัญญาไว้เป็นอันดับที่ ๔

ปัญญา อันวิริยะกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าววิริยะไว้เป็นอันดับที่ ๕

วิริยะ อันขันติกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวขันติไว้เป็นอันดับที่ ๖

ขันติ อันสัจจะกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวสัจจะไว้เป็นอันดับที่ ๗

สัจจะ อันอธิชชานกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวอธิชชานไว้เป็นอันดับที่ ๘

อธิชชาน อันเมตตากำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าวเมตตาไว้เป็นอันดับที่ ๙

เมตตา อันอุเบกขา กำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงกล่าว อุเบกขาไว้เป็น อันดับ

๑๐^{๓๔}

บารมี มีประเภทและลักษณะประกอบด้วย ลักษณะที่จตุกกะ ของบารมีทั้งหมด โดยไม่ต่างกันมีดังนี้ คือ

๑) มีการอนุเคราะห์ผู้อื่น เป็นลักษณะ

๒) มีการทำอุปการะผู้อื่น เป็นรศ หรือมีความไม่หวั่นไหว เป็นรศ (คือ เป็นกิจ)

๓) มีการแสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นปัจจุปัญฐาน (คือ เป็นผลปรากฏ) หรือมีความเป็นพระพุทธเจ้า เป็นผล

๔) มีมหากรุณา เป็นปทัฏฐาน (คือ เหตุใกล้ให้เกิด) หรือมีความกรุณาและความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย เป็นปทัฏฐาน โดยความต่างกัน

^{๓๔} พระมหาวีรชิต ญาณคุโณ (เขียวชาญ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าของคติความเชื่อ เรื่อง พระศรีอารยเมตไตรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๙.

๕) เจตนาที่จะบริจาคตนและเครื่องอุปกรณ์ต่างๆ อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย เป็นทานบารมี

๖) ภายสุจริตและวชิสุจริต อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย และโดยอรรถ เจตนางดเว้นกระทำการที่ไม่ควรกระทำและกระทำการที่ควรกระทำ เป็นต้น เป็นศีลบารมี

๗) การบังเกิดขึ้นแห่งจิตเพื่อการก้าวออกจากกามและภพทั้งหลาย อันมีการเห็นโทษเป็นอันดับแรก อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย เป็นปัญญาบารมี

๘) ความพยายามเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยกายและจิต อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย เป็นวิริยบารมี

๙) การอดกลั้นความผิดของสัตว์และสังขารทั้งหลาย อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย ความเกิดขึ้นแห่งจิต อันเป็นไปในอาการนั้น อันมีโอทสะเป็นประธาน เป็นขันติบารมี

๑๐) การกล่าวไม่ผิด อันต่างด้วยวิริติเจตนา เป็นต้น อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย เป็นสัจจบารมี

๑๑) การตั้งใจสมาทานโดยไม่หวั่นไหว อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย ความเกิดขึ้นแห่งจิต อันเป็นไปในอาการแห่งความตั้งใจสมาทานโดยไม่หวั่นไว้นั้น เป็นอธิษฐานบารมี

๑๒) การนำประโยชน์สุขให้แก่โลก อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย โดยอรรถ ความไม่พยายาบท เป็นเมตตาบารมี

๑๓) การกำจัดความกระทบกระทั่งและความยินดี อันกำหนดด้วยกรุณาและความฉลาดในอุบาย ความเป็นไปที่เสมอกันในสัตว์และสังขารทั้งหลาย ทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เป็นอุเบกขาบารมี^{๓๕}

บารมี ๑๐ อย่างนี้ มีลักษณะที่จตุกกะ เฉพาะของตนๆ ดังนี้

ทานบารมี มีการบริจาค เป็นลักษณะมีการกำจัดโลกในไทยธรรมทั้งหลาย เป็นรสมมีการไม่ติดข้อง เป็นปัจจุภูฐาน หรือ มีภวสมบัติ และวิภวสมบัติ เป็นปัจจุภูฐาน มีวัตถุอันควรบริจาค เป็นปทัฏฐาน

ศีลบารมี มีการละเว้น เป็นลักษณะ คือ มีการสมาทานและการตั้งมั่น เป็นลักษณะ มีการกำจัดความเป็นผู้ทุศีล เป็นรส หรือ มีความไม่มีโทษ เป็นรส มีความสะอาด เป็นปัจจุภูฐาน มีหิริ โอตตปปะ เป็นปทัฏฐาน

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

เนกขัมมบารมี มีการออกจากกาม และออกจากภพ เป็นลักษณะ มีการประกาศโทษของกามและภพนั้น เป็นรศ มีความหนักหลังจากโทษนั้น เป็นปัจจุปัญฐาน มีความสังเวชสลดใจ เป็นปทัชฐาน

ปัญญาบารมี มีการรู้แจ้งแทงตลอดตามสภาวะ เป็นลักษณะ หรือมีการรู้แจ้งแทงตลอดไม่พลาด เป็นลักษณะ ดุจการช้ดและการยิงธนูของคนฉลาด มีการส่องแสงตามวิสัย เป็นรศ ดุจประทีป มีความไม่หลง เป็นปัจจุปัญฐาน ดุจคนนำทางในป่า มีสมาธิ หรือ มีอริยสังขี เป็นปทัชฐาน

วิริยบารมี มีอุตสาหะเป็นลักษณะ มีการอุปถัมภ์ เป็นรศ มีการไม่จมลง เป็นปัจจุปัญฐาน มีวัตถุประสงค์ความเพียร หรือ มีความสังเวช เป็นปทัชฐาน

ขันติบารมี มีความอดทน เป็นลักษณะ มีความอดทนต่อสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เป็นรศ มีความอดทนอดกลั้น หรือมีความไม่โกรธ เป็นปัจจุปัญฐาน มีการเห็นตามความเป็นจริง เป็นปทัชฐาน

สัจจบารมี มีการไม่กล่าวผิด เป็นลักษณะ มีการประกาศตามความเป็นจริง เป็นรศ มีความชื่นชม เป็นปัจจุปัญฐาน มีความสงบเสงี่ยม เป็นปทัชฐาน

อธิษฐานบารมี มีความตั้งมั่นในโพธิสมภาร เป็นลักษณะ มีการครอบงำสิ่งที่ปฏิบัติของโพธิสมภารเหล่านั้น เป็นปัจจุปัญฐาน มีโพธิสมภาร เป็นปทัชฐาน

เมตตาบารมี ความเป็นไปแห่งอาการเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นลักษณะ มีการนำประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป เป็นรศ หรือมีการกำจัดอาฆาต เป็นรศ มีความสุภาพเรียบร้อย เป็นปัจจุปัญฐาน มีการเห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าพอใจ เป็นปทัชฐาน

อุเบกขาบารมี ความเป็นไปโดยอาการเป็นกลาง เป็นลักษณะ มีการเห็นความเสมอกัน เป็นรศ มีการสงบความเคียดแค้นและความยินดี เป็นปัจจุปัญฐาน มีการพิจารณาความสัตว์มีกรรมเป็นของตน เป็นปทัชฐาน^{๓๖}

๒.๖ ระดับของบารมี

วิธีสร้างบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีอยู่ ๓ ขั้นตอน คือ การให้ทาน การถือศีลและการเจริญภาวนา ซึ่งเรียกว่า “ทาน ศีล ภาวนา” ซึ่งการให้ทานหรือการทำทานนั้นเป็นการสร้างบารมีที่ต่ำที่สุด ได้บุญน้อยที่สุด ไม่ว่าจะทำมาอย่างไรก็ไม่มีทางที่จะได้บุญมากไปกว่าการรักษาศีล การรักษาศีลนั้นแม้จะปฏิบัติมาอย่างไร ก็ไม่มีทางที่จะได้บุญบารมีมากเกินไปกว่า การเจริญภาวนาไปได้ การเจริญภาวนา จึงเป็นการสร้างบุญบารมี ที่สูงที่สุด ได้อานิสงส์มากที่สุด

^{๓๖} ประณีต ก้องสมุทร, แห่งคณะสหยาธรรม, พระศรีอริยเมตไตรย์, หน้า ๑๔-๒๑.

พุทธบริษัทผู้ปรารถนาเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ยังจะต้องบำเพ็ญธรรมอันสำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่า พุทธการกธรรม คือ ธรรมพิเศษที่ทำให้เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธการกธรรมมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า โพธิปริพาจนธรรม หรือเรียกตามความหมายโดยทั่วไปว่าบารมีธรรม คือธรรมสำหรับบ่มพระพุทธานุภาพ หรือเรียกว่า พุทธการกธรรม คือ ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธรูป หากว่าคุณธรรมหมวดนี้ไม่สมบูรณ์แล้วไซ้ ความเป็นพระพุทธรูปก็ยังไม่เหลืออยู่อีกยาวไกล ธรรมพิเศษที่ส่งให้เป็นพระพุทธรูป มีอยู่ ๑๐ ประการ กล่าวคือ บารมี หมายถึงปฏิบัติอันยิ่งยวด คุณสมบัติ คือคุณธรรมที่ประเสริฐอย่างยิ่งยวด ได้แก่ ความดีที่บำเพ็ญเป็นพิเศษเพื่อบรรลุนิพพานอันสูงส่ง^{๓๗} คือ

๑. ทาน การให้ การเสียสละ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะเกิดในภพใดทั้งผู้ตีมีจนจะต้องมีความยินดีในการบำเพ็ญทานอยู่เนือง ๆ มีน้ำใจคิดใคร่บริจาคทานอยู่ทุกเวลา เมื่อมีผู้ขอจะต้องไม่พะวงหน้าคิดหลัง มีความยินดีอย่างยิ่งที่จะให้ สิ่งใดที่ตนมีแล้วเป็นอันต้องให้ทั้งสิ้น แม้จะเป็นบุตร ภรรยา อวัยวะ เลือดเนื้อ และชีวิต หากใครคิดอยากจะได้ก็สามารถให้ได้ มีน้ำใจเหมือนดังสายน้ำไหลไปไม่หวนคั้น หรือเหมือนหม้อน้ำที่คว่ำน้ำทิ้งไม่เหลือค้างอยู่เลยแม้แต่หยดเดียวการบริจาคทานก็ต้องขาดจากใจเช่นนี้เหมือนกัน

๒. ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดทั้งผู้ตีมีจน ย่อมรักษาศีล สมาทานศีลผูกจิตยึดมั่นปฏิบัติในศีลเป็นนิตย์ไม่ให้ศีลนั้นบกพร่องขาดรักษาดีกว่าชีวิตแม้จะต้องสละชีวิตอยู่ในสภาวะการณไหนจะต้องยอม เพื่อทรงไว้ซึ่งศีลไว้ก่อนมีน้ำใจในการรักษาศีลเหมือนดังจามรี มั่นรักษนหางของมันยิ่งกว่าสิ่งใดอื่น ถ้าเดินไปถูกหนามเกี่ยวเอาเอาไว้จะไม่ดึงหางออกจากหนามเพราะเกรงว่าขนจะขาดยอมยืนนิ่งอยู่กับที่ รอให้ขนหางหลุดออกหนามเองก่อน ถ้าไม่หลุดก็จะยืนอยู่อย่างนี้จนถึงตายก็ยอม มันจะรักษนหางเท่าชีวิต พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายก็จะอุทิศสหายามรักษาศีล สมาทานศีล มีใจรักในศีล จะรักษาศีลเท่าชีวิตยอมตายไม่ให้ศีลขาดเหมือนอย่างจามรียอมตายไม่ให้ขนหางขาด

๓. เนกขัมมะ การออกบวช การปลีกตัวออกจากกาม พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ตีมีจน ย่อมมีใจยินดีในการบรรพชาอุปสมบทเพื่อบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์อยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพื่อออกจากฆราวาสวิสัยการอยู่ครองเรือน แม้ในโอกาสบางครั้งจะไม่มีพระพุทธรูปเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระโพธิสัตว์เจ้าเมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วก็จะออกบวชเป็นฤๅษีไซ้ไพร เมื่อโอกาสได้พบพระพุทธศาสนาก็จะมีใจเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ออกบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระธรรมวินัยแห่งองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระองค์นั้น ด้วยมีจิตยินดีในภาวะที่จะออกจาก

^{๓๗} พระมหาสุขพัฒน์ อนนทจารย์, กว่าจะเป็น พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์, (กรุงเทพมหานคร : ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๙

ทุกซีให้พันวิภูสงสาร จะถือนั้นในการออกบวชอยู่เนื่อง ๆ มีจิตปรารถนาที่จะออกบวชเหมือนดังนักโทษผู้ถูกกักขังจองจำอยู่ในเรือนจำ ต้องทนทุกข์ทรมาน ได้รับทุกข์เวทนารำคาญชุนช้องหมองใจ ย่อมมีความปรารถนาที่จะออกจากเรือนจำที่ทนทุกข์ระกำอยู่เสมอ ๆ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีจุดมุ่งหมายที่จะออกจากคุกตะราง คือการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวิภูสงสาร จึงหาทางออกบำเพ็ญพรต กล่าวคือ การออกบวชอยู่เนื่อง ๆ ไม่ยอมให้ตนเป็นนักโทษแห่งวิภูสงสารอยู่ตลอดการ

๔. ปัญญา ความรอบรู้ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ตีมีจน มีจิตมั่นที่จะเพิ่มพูนปัญญาอยู่เสมอ ๆ กล่าวคือ การแสวงหาความรู้อันเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา ขวนขวายพยายามอบรมสั่งสมหมั่นสมาคัมกับท่านผู้รู้ผู้เป็นปราชญ์ มีน้ำใจที่ไม่รู้จักคำว่าอึมในวิทยาการต่าง ๆ ไม่เลือกชนชั้นวรรณะของผู้มีความรู้ไม่ว่าท่านจะเป็นใครก็ตาม ขอให้ได้มีโอกาสใต้อาณซึ่งอรรถธรรมและเหตุการณ์ทั้งปวง ทั้งนี้ก็เพราะปัญญาเป็นธรรมอันสูงสุดผู้ปรารถนาพระพุทธานุภาพซึ่งชวนชวยอยู่เสมอ พระโพธิสัตว์เจ้าผู้แสวงหาความรู้เพื่อสั่งสมปัญญาบารมี เหมือนดังพระภิกษุสงฆ์ผู้ประพฤติตามอริยวงศ์ประเพณีแห่งสมเด็จพระจอมมุนีเพียวบิณฑบาตภิกขาจารไปตามลำดับหมู่บ้าน ไม่เลือกรับอาหารบิณฑบาตและผู้ใส่บาตรตามบ้านโน้นบ้านนี้ มีความยินดีรับไม่เลือกหน้าว่าเป็นไพร่ผู้ตียากเศรษฐี เพราะมีความประสงค์เพียงว่าขอเพียงแค่อาหารเป็นเครื่องยังชีพเท่านั้น เพื่อบำเพ็ญสมณกิจแห่งตนสืบไป พระโพธิสัตว์เจ้าผู้ปรารถนาทางปัญญาก็ต้องรับฟังคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายโดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะเช่นกัน

๕. วิริยะ ความเพียรรู้ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ตีมีจน จะต้องหมั่นเพิ่มพูนวิริยะความเพียรสร้างเสมออย่างไม่ย่อท้อ ไม่ผัดวันประกันพรุ่งเมื่อนั้นวันนี้ให้สูญไปเปล่าประโยชน์ กล่าวคือ เป็นผู้มึจิตใจกล้าหาญในการประกอบกุศลกรรมคุณงามความดีเพื่อแลกกับพระโพธิญาณอันเป็นสิ่งประเสริฐสุดยอดที่ตั้งความหวังเอาไว้ ถึงแม้บางครั้งจะต้องถึงซึ่งความตายก็ตามที ก็จะไม่ลดละความเพียรไม่ขาดต่ออุปสรรคปัญหาใด ๆ ทั้งสิ้น มีอุปมาเหมือนดังราชสีห์ตัวที่มีความเพียรเป็นเลิศ เมื่อจะนอนจะจดจำท่านอนเอาไว้ เมื่อตื่นขึ้นมาให้อยู่ในท่าเดิมให้จงได้เป็นดังนี้จึงจะออกแสวงหาอาหารกิน พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มึจิตมุ่งหมายต่อพระพุทธานุภาพ จะต้องมึจิตใจอาจหาญอุตสาหพยายาม กล่าวคือ วิริยะธรรมจนกว่าจะถึงพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ

๖. ขันติ ความอดทน พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ตีมีจน จะต้องหมั่นเพิ่มพูนขันติในการสั่งสมความดีอันเป็นกุศลกรรมต่าง ๆ บางครั้งถูกมองในแง่ร้ายถูกกลั่นแกล้งซ้ำเติมต่าง ๆ นานา จะต้องมึขันติกำกับไว้ในจิตอยู่ตลอดเวลา แม้จะต้องสู้อุตทนจนถึงความสิ้นชีพิตักษัยก็ตามที จะต้องพลีกายเพื่อเข้าแลกต่อพระโพธิญาณการใหญ่ คือพระพุทธานุภาพที่ตนปรารถนาให้สำเร็จลงจงได้ เหมือนดัง ความอดทนของแผ่นดินพินพสุธา ไม่ว่าผู้คนหรือสรรพสัตว์ที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ จะเอาของที่ดีหรือสิ่งที่เลว ของสะอาดหรือของสกปรกใดไป จะเป็นของหนักหรือของเบา

แผ่นดินก็ไม่แสดงความรู้สึกที่ไม่พอใจหรือขุ่นเคืองออกมาให้เห็น นิ่งเฉยอยู่นี้เป็นเวลาหลายชั่วโมงกับชั่วกัลป์ พระโพธิสัตว์ผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณ พยายามสั่งสมขันติธรรมไม่มีอาการพิโรธจิตคิดมุ่งร้ายเดือดดาลใจ ไม่มีอาการหวั่นไหวในเหตุการณ์ทั้งปวง ทั้งนี้เพื่อความถึงซึ่งพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณในอนาคตกาล

๗. สัจจะ ความจริง คือพูดจริง ทำจริง และจริงใจ พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีเงิน จะต้องพยายามหมั่นเพิ่มพูนสัจธรรม กล่าวคือ มีจิตใจที่ประกอบด้วย ความสัตย์ซื่อตรง ไม่ลวงละเมิดเกิดเป็นเท็จ เมื่อปฏิญาณรับว่าจะทำอะไรก็ต้องทำสิ่งนั้นไม่กลับกลอก หลอกลวง อันเป็นกิริยาที่โกหกทั้งตนและผู้อื่น มีความเที่ยงธรรมประจาดิตเสมอดังตราคันชั่ง มีความตั้งใจจริงที่จะสร้างความคิดให้เต็มที่ไม่คลอนแคลนโลเล แม้บางครั้งจะต้องเดิมพันด้วยชีวิต มีผู้มาขู่ฆ่าก็ยอมตายไม่ยอมให้ผิดไปจากความที่ได้ตั้งใจทำความดีนั้นๆ เอาไว้ แม้จะถึงแก่ชีพิตักษัยเพื่อแลกเอาพระโพธิญาณก็ยอมไม่แปรผันสัจจะ เหมือนดัง ดาวประกายพรึกที่โคจรอยู่ในเส้นทางของตนตามฤดูกาลประจำอยู่ในทิศไหน จะไม่มีการแปรเปลี่ยนยกย้ายไปปรากฏอยู่ทางทิศอื่นปีแล้วปีเล่า ตลอดเวลาอันยาวนาน พระโพธิสัตว์เจ้าก็เช่นกัน เมื่อมีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณอันประเสริฐแล้ว จะต้องตั้งตนอยู่ในความสัตย์ไม่บิดเบือนและแปรผัน มีความเที่ยงตรงจนกว่าจะถึงพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ

๘. อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น ตัดสินใจเด็ดเดี่ยว พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีเงิน จะต้องตั้งใจที่ประกอบด้วยอธิษฐานธรรม มีความมั่นคงเด็ดขาดกล่าวคือการตั้งความปรารถนาเพื่อให้บรรลุผล เมื่อตั้งเป้าหมายสิ่งใดไว้ ต้องหมั่นตั้งความปรารถนาอยู่เสมอ พยายามตั้งความมั่นคงแห่งดวงจิต เพียรเพิ่มเติมให้ยิ่งๆ ขึ้นไปให้สำเร็จตามความประสงค์ให้จงได้ เมื่อได้ตั้งสัจจะอธิษฐานแล้วก็มีใจที่แน่วแน่ไม่หวั่นไหวโยกคลอน ถึงใครจะคอยขู่ฆ่าให้สิ้นชีวิตก็ตามที่เหมือนดัง ก้อนหินแห่งภูเขาแห่งใหญ่มีหิมอันตั้งอยู่ดีแล้ว แม้จะถูกพายุขนาดใหญ่สักเพียงไหนที่พัดมาจากทิศต่างๆ ก็ไม่อาจทำให้ภูเขานั้นสั่นสะเทือนหวั่นไหวได้แม้แต่น้อยนิด พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีจิตมุ่งตรงต่อพระโพธิญาณอันประเสริฐแล้วโดยการตั้งความปรารถนาอันมั่นคงถาวรแล้ว จะไม่มีอะไรมาทำจิตใจให้เปลี่ยนแปลงได้จนกว่าจะได้บรรลุพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ

๙. เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาดี พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ดีมีเงิน จะต้องมึน้ำใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยเมตตา กล่าวคือ มีความปรารถนาดีต่อสรรพชีวิตทุกถ้วนหน้า ไม่ว่ามิตรหรือศัตรูด้วยคิดว่าทุกชีวิตเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ และตายด้วยกันเมื่อเห็นเขาประมาทก็ให้มีเมตตาจิตคิดช่วยเขา ให้ความรู้สึกที่ดีๆ แก่เขา มีความปรารถนาที่ดีๆ ต่อผู้หลงมัวเมาอยู่ในโลกนี้ พยายามสั่งสมเมตตาธรรมให้เพิ่มพูนตั้งความปรารถนาดี ไม่มีราศีเคืองรุมเร้าในดวงจิตถึงแม้ว่าบางครั้งบางคราวจะเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อให้ปวงชนสัตว์อื่นได้รับความสุขก็ต้องยอม เพื่อแลกกับพระโพธิญาณอันเป็นสิ่งล้ำค่า เหมือนดัง ธารน้ำใสสะอาดเมื่อไหลผ่านไปยังที่ใดๆ ก็พาเอาความ

เย็นฉ่ำชุ่มชื้นไปยังสถานที่นั้นๆ ให้แก่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ไม่ว่าจะเป็นใครก็ตาม เช่น คนตาบอด หูหนวก ยาจก เศรษฐี คฤหบดี อำมาตย์ราชเสนา องค์พระมหากษัตริย์ นักบวชเมื่อมีความปรารถนาแล้วยอมได้ดื่มกินน้ำในลำธารนั้น เสมอกันไม่เลือกที่รักมักที่ชัง และได้รับรสแห่งความเย็น ความชุ่มชื้นแก่กระหายได้เท่าๆ กัน พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณจะต้องพยายามเสริมสร้างเมตตาธรรมให้มีขึ้นในดวงจิต เพื่อแผ่ความเย็นใจไปทั่วทุกสารทิศ มีน้ำใจเป็นมิตรไมตรีไม่มีขีดจำกัด ผู้คบหาสมาคมด้วยย่อมได้รับความเย็นใจไม่เดือดร้อน บำเพ็ญเมตตาบารมีธรรมอยู่อย่างนี้จนกว่าจะได้บรรลุถึงพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ

๑๐. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพใดชาติใดทั้งผู้ตีมีเงิน จะต้องมึ้นน้ำใจที่ประกอบไปด้วยอุเบกขา กล่าวคือ มีจิตใจที่รักความยุติธรรมอันเต็มกำลังในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้าไม่ลำเอียงเข้าข้างโน้นข้างนี้ ไม่ชอบไม่ชังในสิ่งใดๆ ไม่ยินดียินร้ายในสิ่งต่างๆ ก็โดยอาศัยปัญญาเป็นพื้นฐาน เพราะรู้ว่าสัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม พยายามบำเพ็ญอุเบกขาธรรมให้เพิ่มพูน ยังจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในอุเบกขา มีความวางเฉยอยู่ในทุกสถานที่และในกาลทุกเมื่อ บางครั้งคราวถึงจะต้องเอาชีวิตของตนเข้าแลก มุ่งหมายเพื่อให้มั่นอยู่ในอุเบกขาธรรมก็ต้องยอม เพื่อผลใหญ่คือ พระโพธิญาณ เหมือนดัง พื้นดินอันกว้างใหญ่ เมื่อมีไครนาเอาของสกปรกโสภณหรือของหอมสิ่งสะอาดทิ้งใส่ลงไปยังพื้นแผ่นดิน จะไม่แสดงอาการใดๆ ที่บ่งบอกถึงความอาฆาต หรือความรักใคร่พอใจใดๆ แม้สักนิดเดียว ไม่มีความยินดียินร้ายโดยประการทั้งปวงเป็นแผ่นดินที่นิ่งเฉยปราศจากอาการหวั่นไหวใดๆ ทั้งสิ้น พระโพธิสัตว์เจ้าผู้มีจิตมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณ ก็พยายามเสริมสร้างพระอุเบกขาธรรมให้เกิดขึ้นประจำจิต ไม่รักไม่ชังในสรรพสัตว์ไม่ว่าผู้นั้นจะคิดดีหรือร้าย ปฏิบัติอยู่อย่างนี้ไปจนกว่าจะบรรลุถึงพระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้แล้วนั้น ผู้เป็นหน่อแห่งพุทธจักร จะต้องบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการให้บริบูรณ์ ซึ่งเป็นธรรมพิเศษที่จะเป็นเหตุให้ได้เป็นสมเด็จเจ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล^{๓๘}

พระพุทธการกธรรม มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “โพธิปริพาจนธรรม” หรือเรียกตามความหมายโดยทั่วไปว่าบารมีธรรม คือธรรมสำหรับบ่มพระพุทธานุภาพ กล่าวคือพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายผู้ปรารถนาต่อพระพุทธานุภาพจะต้องพยายามบำเพ็ญ เป็นคุณธรรมที่จะนำไปสู่ฝั่งแห่งพระโพธิญาณ เมื่อกล่าวโดยองค์ธรรมจริงๆ แล้วก็มีอยู่ ๑๐ ประการตามที่ได้กล่าวมาแล้วเริ่มตั้งแต่ทานถึง อุเบกขา พระโพธิสัตว์เจ้าแต่ละพระองค์จะสั่งสมบารมีเหล่านี้ให้ครบถ้วนบริบูรณ์ จนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การสร้างบารมีจะต้องใช้เวลานานับเป็นหลายอสงไขยเป็นมหากัปนับชาติเกิดไม่ถ้วน การสร้างบารมีแต่ละชาติย่อมมีความแตกต่างกันออกไปง่ายบ้าง และยากบ้าง ฉะนั้นจำแนกพระบารมี

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๙-๑๕๗.

ออกเป็นสามส่วนเรียกว่า ตรียางค์ คือ องค์สาม ยกตัวอย่าง เช่น พระบารมีธรรมอันดับแรก คือ ทาน จำแนกเป็นตรียางค์ได้ดังนี้

ทานบารมีเป็นขั้นต้น ได้แก่ การเสียสละสิ่งไม่สำคัญมาก เช่น ทรัพย์สินเงินทองทานอุปบารมีที่เป็นทานชั้นกลาง ได้แก่ การเสียสละได้แม้สิ่งที่ตนรักมากๆ เช่น บุตร ภรรยา เลือดเนื้ออวัยวะ ทานปรมัตถบารมีเป็นทานชั้นสูงสุด ได้แก่การเสียสละชีวิตเมื่อมีใครต้องการก็สามารถให้ได้พระบารมีธรรมข้ออื่นๆ ก็สามารถแยกเป็นบารมีละ ๓ อย่างได้เช่นเดียวทานบารมี เมื่อจำแนกบารมีธรรม ๑๐ ประการออกอย่างละ ๓ พระบารมี รวมกันเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ มีดังนี้

ที่	บารมีขั้นต้น	ที่	บารมีชั้นกลาง	ที่	บารมีขั้นสูงสุด
๑	ทานบารมี	๑	ทานอุปบารมี	๑	ทานปรมัตถบารมี
๒	ศีลบารมี	๒	ศีลอุปบารมี	๒	ศีลปรมัตถบารมี
๓	เนกขัมมบารมี	๓	เนกขัมมอุปบารมี	๓	เนกขัมมปรมัตถบารมี
๔	ปัญญาบารมี	๔	ปัญญาอุปบารมี	๔	ปัญญาปรมัตถบารมี
๕	วิริยะบารมี	๕	วิริยะอุปบารมี	๕	วิริยะปรมัตถบารมี
๖	ขันติบารมี	๖	ขันติอุปบารมี	๖	ขันติปรมัตถบารมี
๗	สัจจะบารมี	๗	สัจจะอุปบารมี	๗	สัจจะปรมัตถบารมี
๘	อธิษฐานบารมี	๘	อธิษฐานบารมี	๘	อธิษฐานปรมัตถบารมี
๙	เมตตาบารมี	๙	เมตตาอุปบารมี	๙	เมตตาปรมัตถบารมี
๑๐	อุเบกขาบารมี	๑๐	อุเบกขาบารมี	๑๐	อุเบกขาปรมัตถบารมี
๑๐	ขั้นธรรมดา	๒๐	ขั้นอุปบารมี	๓๐	ขั้นปรมัตถบารมี

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชได้กล่าวถึง พุทธการกรรม ๑๐ ประการ แก่ สุธเมตตาสถิธรรมสโมธาน ๘ ข้อเหล่านี้บริบูรณ์ จึงมีอภินิหารปรารถนาพุทธภูมิได้ และว่า เรียกพระโพธิสัตว์จำเดิมแต่ได้รับพยากรณ์จากพระที่ปึงกรทศพล ต่อจากนั้นพระโพธิสัตว์ก็ได้บำเพ็ญพุทธการกรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า) ๑๐ ประการได้แก่

๑. บำเพ็ญทาน สละบริจาคลังทั้งปวงจนถึงร่างกายชีวิตให้ได้หมดสิ้น เหมือนอย่างเทพาชนะน้ำคว่ำจนหมดน้ำ

๒. บำเพ็ญศีล รักษาศีลยิ่งกว่าชีวิต เหมือนอย่างเนื้อทรายรักษาขนยิ่งกว่าชีวิต

๓. บำเพ็ญเนกขัมม์ ออกจากกามจากบ้านเรือน เหมือนอย่างมุงออกจากพันธนาการ

๔. บำเพ็ญปัญญา เข้าหาศึกษาใต้ถามบัณฑิต โดยไม่เว้นว่าจะเป็นบุคคลมีชาติชั้นวรรณะต่ำปานกลางหรือสูงเหมือนอย่างภิกษุเที่ยวบิณฑบาตไปโดยลำดับ ไม่เว้นแม้ที่ตระกูลต่ำ

๕. บำเพ็ญวิริยะ มีความเพียรมั่นคงไม่ย่อหย่อนทุกอิริยาบถเหมือนอย่างสีหราชมีความเพียรมั่นคงในอิริยาบถทั้งปวง

๖. บำเพ็ญขันติ อุดทนทั้งในการได้รับการยกย่อง ทั้งในการถูกหมิ่นแคลน เหมือนอย่างแผ่นดินใครทิ้งของสะอาดไม่สะอาดก็รองรับได้ทั้งนั้น

๗. บำเพ็ญสัจจะ รักษาความจริงไม่พูดเท็จทั้งรู้ แม้ฟ้าจะผ่าเพราะเหตุไม่พูดเท็จ ก็ไม่ยอมพูดเท็จหรือแม้เมื่อพูดเท็จจะได้ทรัพย์เป็นต้น ก็ไม่ยอมพูดเท็จเหมือนอย่างดาวโอสสี ดำเนินไปในวิถีของตนเที่ยงตรงทุกฤดู

๘. บำเพ็ญอุชิฐฐาน ตั้งใจมุ่งมั่นไม่หวั่นไหว คือเด็ดเดี่ยวแน่นอนในสิ่งที่อุชิฐฐานใจไว้เหมือนอย่างภูเขาหิน ไม่หวั่นไหวในเมื่อถูกลมกระทบทุกทิศ

๙. บำเพ็ญเมตตา แผ่มิตรภาพไมตรี ไม่คิดโกรธอาฆาตมีจิตสม่ำเสมอเป็นอันเดียวทั้งผู้ที่ให้คุณทั้งในผู้ที่ไม่ให้คุณหรือให้โทษ เหมือนอย่างน้ำแผ่ความเย็นไปให้อย่างเดียวกันแก่ทั้งคนชั่วและคนดี

๑๐. บำเพ็ญอุเบกขา วางจิตมัธยัสต์เป็นกลางทั้งในคราวสุขทั้งในคราวทุกข์ เหมือนอย่างแผ่นดินเมื่อใครทิ้งของสะอาดไม่สะอาดลงไปก็มัธยัสต์เป็นกลาง^{๓๕}

พุทธการกธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้เรียกว่า วิธีการบำเพ็ญ “บารมี” ตรงกับคำว่า ประมะ ที่แปลว่าอย่างยิ่ง หมายถึงเต็มบริบูรณ์ แต่ก็มีใช้ว่าจะเต็มบริบูรณ์ได้เอง ต้องปฏิบัติบำเพ็ญเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ คือต้องทำให้เต็มบริบูรณ์ เหมือนตักน้ำเทใส่ตุ่มใหญ่อยู่เรื่อยๆ จนกว่าจะเต็มบ่าเพ็ญจนเต็มบริบูรณ์เมื่อใดก็สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อนั้นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีนับตั้งแต่ได้รับพยากรณ์จากที่ปึงกรพุทธเจ้า ตลอดเวลา ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ผ่านพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสรู้ในกัปนั้นๆ นับแต่พระที่ปึงกรเป็นต้นมาถึง ๒๔ พระองค์ (ดูพระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์) จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า บารมีที่บำเพ็ญมาโดยลำดับดังกล่าว แบ่งเป็น ๓ ชั้น ชั้นสามัญเรียกว่าบารมีเฉยๆ ชั้นกลางเรียกว่า อุปบารมี ชั้นสูงสุดเรียกว่า ปรมัตถบารมี เช่น การบริจาคพัสดุภายนอกเรียกว่าทาน บริจาคอวัยวะเรียกว่าทานอุปบารมี บริจาคชีวิต เรียกว่าทานปรมัตถบารมี การสร้างบุญบารมีก็คือการทำบารมี ๑๐ ประการให้สมบูรณ์ มีทั้งชั้นบารมีธรรมดา ชั้นอุปบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมี ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อุชิฐฐาน เมตตา อุเบกขา รวมเป็น ๑๐ ประการ

^{๓๕} พระมหาวีรชิต ญาณคุโณ (เขียวชาญ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าของคติความเชื่อ เรื่อง พระศรีอารยเมตไตรย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘-๕๙.

๒.๗ หลักและวิธีการบำเพ็ญบารมี

วิธีการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์มีอยู่มากมายหลายรูปแบบ แต่ทุกวิธีที่ทรงนำมาใช้นั้นเป็นวิธีที่เหมาะสมกับบุคคล สภาพ และกาลเวลา นับว่าเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำผู้ฟังขึ้นไปสู่ความรู้ในชั้นสูงๆ ขึ้นไปอีก ดังนั้นผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติก ทั้งระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุด อันเป็นไปเพื่อจะเข้าถึงบารมีตั้งนี้บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการแต่ละ

บารมีมุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพื่อประโยชน์ของสังคม บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือ (อุปการะ) ผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏคือการมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือสภาพที่ปรากฏคือความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือ มหากรุณา หรือมีพื้นฐาน คือความกรุณาและอุบายโกศล “ในขุททกนิกายชาดก ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ” มีรายละเอียด ดังนี้

ทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่ มีลักษณะคือ การบริจาค มีรส คือการขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏคือ ความไม่ติดยึด มีพื้นฐานคือ วัตถุที่ควรบริจาคศีลบารมี คือความประพฤติทางกายวาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำการที่ควรกระทำเป็นต้น มีลักษณะคือ การสมทาน มีรสคือ การทำลายความทุกข์ มีรสคือความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือ หิริและโอตตัมปะ

เนกขัมมบารมี คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกาม และภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ มีรสคือ การอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น สภาพที่ปรากฏคือ การหลุดพ้น มีพื้นฐานคือความสลัดใจ (ในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา)

ปัญญาบารมี คือความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะวิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสถานะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐานคือ สมาธิหรืออริยสัจ ๔

วิริยบารมี คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความพยายาม มีรสคือ ความอุปลัมภ มีสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่ย่อหย่อน มีพื้นฐานคือ เรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือความข่ม มี

รสคือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดทนหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สังขารมี คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรสคือ การกระทำสภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือ ความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

อธิฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลายมีรสคือ การข่มขจัดปฏิบัติของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หวั่นไหวในที่นั้น มีพื้นฐานคือ โพธิสมภาร

เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือ การนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือ การเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

อุเบกขาบารมี คือความดำเนินไปสม่าเสมอในความปรุงแต่งของสัตว์ ทั้งที่ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุบนยะ (คล้อยตาม) และภิกษะ (ความกระทบ, ตัดขาด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือการสงบระงับจากความซึ่งเคียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน ๒ ดังนั้น บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล(ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ^{๔๐}

สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ยอมข้ามฝั่งแห่งสังสาระด้วยปัญญา และยังผู้อื่นให้ข้ามด้วยความกรุณายอมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยความรู้ ด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความรู้ พระองค์เป็นผู้ที่บรรลุดุธรรมสูงสุดแล้ว จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุดุธรรมด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุดุธรรมสูงสุด ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี่คือองค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนาและบารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่ พระ

^{๔๐} พระครูปริยัติคุณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, **ปริญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๖-๓๘

โพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมีนั้นแตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมีนั้น โดยเฉพาะสังขจะบารมีจะในเบื้องต้นเป็นการพูดความจริงไม่โกหก ในระดับกลางเป็นการรักษาคำพูดของตนที่ให้ไว้ ในระดับสูงเป็นการเสียสละชีวิตเพื่อรักษาสัตย์ของตน ดังได้กล่าวไว้มาแล้ว แต่ในที่นี้มุ่งที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญสังขบารมีที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธานุศาสนานาเถรวาท

๒.๘ เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมี

เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธานุศาสนานาเถรวาท พระโพธิสัตว์นอกจากจะมีคุณสมบัติที่จะต้องประพฤติเพื่อความเป็นพระพุทธานุเจ้าในชาติสุดท้ายหรือเพื่อความสมบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ มีอยู่สามนัยกล่าวคือ

๑. ธรรมอันเป็นจุดหมายหรือเป็นปัจจัยซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องปฏิบัติซึ่งถือว่ามีผลต่อความเป็นพระโพธิสัตว์เนื่องจากว่าเป็นเหตุหนุนอุฏมการณ์ของความเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ “โพธิ” หรือความรู้ของพระพุทธานุเจ้า และความกรุณา ธรรมทั้งสองข้อนี้ถือว่าเป็นธรรมพื้นฐานของธรรมหรือเป็นประธานของคุณธรรมอื่น ๆ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญต่อไป

๒. ธรรมอันเป็นขั้นเตรียมตัวสำหรับพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญอันเป็นการแสดงเจตน์หรือเป้าหมายของการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในช่วงการตั้งปณิธาน ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไปข้างแล้วในเรื่องนี้ในข้างต้น

๓) ธรรมอันเป็นเครื่องแสดงออกของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และความกรุณา ซึ่งในทางศาสนาเรียกว่า “บารมี” อันเป็นการรวบรวมข้อธรรมต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล เป็นต้นซึ่งเป็นการบำเพ็ญเฉพาะสำหรับโพธิสัตว์ในแต่ละชาติ

เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีพระพุทธานุศาสนาในฝ่ายเถรวาทนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายนั้นพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จออกพรรพชา บำเพ็ญพรหมจรรย์อันประกอบด้วยธรรมต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้นและก็จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธานุเจ้า เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น ได้กล่าวถึงประเภทของพระโพธิสัตว์ว่ามีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็นสามดังกล่าวก็ด้วยเหตุผลที่ว่า การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์นั้นแตกต่างกันเมื่อสรุปก็คือ ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกัน กล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ^{๔๑}

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๗.

บารมีในทางพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเปรียบเหมือนกับน้ำสำหรับในข้อนี้ มีในลักษณะอุปมาว่าหากบารมีเป็นน้ำ การร่อนน้ำใส่ภาชนะคือการบำเพ็ญบารมี และจะมีเกณฑ์ของการบรรลุธรรมที่เปรียบเหมือนภาชนะที่รองรับนั้นอยู่คือ (๑) เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้วจะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน (แต่ยังไม่หมดกิเลส) ได้ เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแก้วที่มีขนาดใหญ่ขึ้นๆ จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระสกิทาคามี และพระอนาคามีตามลำดับ เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขึ้น จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แต่ไม่ถึงระดับสาวกบารมี (ซึ่งในความหมายของคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ พระอัครสาวก) (๒) เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมกระดิก จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ระดับสาวกบารมี (๓) เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมเกลลอน จะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง และ (๔) เมื่อน้ำเต็มเปี่ยมแท่งจะสามารถปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส บรรลุธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งบรรลุสัพพัญญุตญาณ โดยในกรณีของผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อความหมดกิเลสนั้นจะตั้งความปรารถนาในการเลือกใช้ภาชนะที่บรรจุน้ำไว้ตั้งแต่แรกเริ่ม นั่นคือแม้ว่าเมื่อน้ำเต็มเปี่ยมขึ้นก็เพียงพอที่จะสามารถปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งความหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ได้แล้ว แต่บางท่านเลือกที่จะใช้ภาชนะรองรับที่ใหญ่ขึ้น เพื่อความเป็นพระอรหันต์ระดับสาวกบารมี หรือพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีบ้างเช่นกันที่กำหนดภาชนะไว้ขนาดใหญ่ในตอนแรกเริ่ม แต่สุดท้ายเปลี่ยนมาใช้ภาชนะที่เล็กลงในภายหลัง

๒.๙ สรุป

บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา บารมีแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี เป็นบารมีในขั้นต้น เช่น การบำเพ็ญทานบารมี โดยการเสียสละทรัพย์สิน เงินทอง หรือสิ่งของนอกร่างกายต่าง ๆ อุปปบารมี เป็นบารมีในขั้นกลาง เช่น การให้ทานโดยยอมสละอวัยวะบางส่วนให้กับผู้อื่น และปรมัตถบารมี เป็นบารมีในขั้นสูงสุด เช่น การให้ทานโดยเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อผู้อื่น แนวทางในการปฏิบัติ ลักษณะและประเภทของบารมี ประกอบด้วย ทานบารมี คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ ศีลบารมี คือ ความประพฤติทางกาย วาจา คือ งดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ เนกขัมมบารมี คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ

ปัญญาบารมี คือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอบอ้อมในวิสัยเพียงดังประทีปสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง วิริยบารมี คือ การชวนชวนที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย ขันติบารมี คือ การเกิดของจิต (ความตั้งใจ) มีลักษณะคือ ความข่ม มีรสคือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง คือ

การกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏ อธิษฐานบารมี คือ การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว มีลักษณะคือ กาทังมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรส คือ การข่มขจัดปฏิกิษ์ของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏ เมตตาบารมี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลก มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ และอุเบกขาบารมี คือ การดำเนินไปสมำเสมอในความปรุงแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุบนยะ (คล้ายตาม) และปกิฆะ (ความกระทบ, ตัดขาด) มีลักษณะคือ การวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือ การสงบระงับจากความตึงเครียด

หลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท การจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้จำเป็นต้องมีความเป็นมนุษย์ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุตสาหะพากเพียรมาก) และบำเพ็ญพุทธการกรรม ๑๐ คือ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมีและอุเบกขาบารมี บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยั้งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง แยกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ การแบ่งชั้นของบารมี แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ บารมี เป็นบารมีในขั้นต้น เช่น การบำเพ็ญทานบารมี โดยการเสียสละทรัพย์สิน เงินทอง หรือสิ่งของนอกกายต่าง ๆ อุปบารมี เป็นบารมีในชั้นกลาง เช่น การให้ทานโดยยอมสละอวัยวะบางส่วนให้กับผู้อื่นและปรมัตถบารมี เป็นบารมีในขั้นสูงสุด เช่น การให้ทานโดยเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อผู้อื่น ลักษณะของบารมี ประเภทของบารมี และเป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาท เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายนั้นพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จออกพรรพชา บำเพ็ญพรหมจรรย์อันประกอบด้วยธรรมต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้น และก็จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกันกล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ

บทที่ ๓

วิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ศึกษาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท การบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพุทธสาวก ลักษณะและคุณค่าของการบำเพ็ญบารมี จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี และผลของการบำเพ็ญบารมี ดังนี้

๓.๑ การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บารมี ในฝ่ายเถรวาท หมายถึง ความเต็มเปี่ยม ความสูงสุด ความเป็นเลิศ ความสำเร็จ นำมาใช้กับพระพุทธเจ้า หรือพระสาวกองค์ใดองค์หนึ่ง

ในขุททกนิกาย ได้กล่าวถึงการความเป็นเลิศของพระพุทธเจ้าในการสั่งสมบารมี ว่า ลำดับนั้น พระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้ตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับอริชนที่ได้สั่งสมกุศลไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน และยังไม่ได้รับความหลุดพ้นจากกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้าทั้งหลาย เพราะมุ่งหน้าต่อสัมโพธิญาณนั้น อริชนผู้มีปัญญาแก่กล้าดี จึงได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญู ด้วยอหยาศัยที่เข้มแข็งและด้วยอำนาจแห่งปัญญา^๑

ในอรรถกถายังนำบารมีมาใช้กับพระอัครสาวก คือ พระสาวกชั้นยอด มีความเป็นเลิศ เพราะมีคุณสมบัติพิเศษกว่าพระสาวกอื่นทั้งหมด เช่น พระสารีบุตรเถระเลิศทางปัญญา และ พระมหาโมคคัลลานเถระ เลิศทางมฤตยูมาก^๒

บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง บารมีวิเคราะห์ได้ ๒ ความหมาย คือ ความเป็นเลิศ และธรรมเครื่องถึงฝั่ง ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทยุคแรก หมายถึง ความเป็นเลิศ ผลสุดท้าย หรือความเต็มเปี่ยม ในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงความเป็นเลิศทั่วไป ในบางคัมภีร์ใช้หมายถึงความเป็นเลิศในธรรมะบางหมวด และในบางคัมภีร์ใช้ หมายถึงผลสุดท้ายในพระพุทธศาสนา คือพระอรหันต์ผล ศัพท์ว่า บารมี ในคัมภีร์ยุคต่อมามี

^๑ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๒/๒/๑.

^๒ ที.ม.อ. (ไทย) ๙/๑๑-๑๒.

ความหมายเปลี่ยนไปจาก เป้าหมาย เป็นวิธีการ นั่นคือหมายถึง ธรรม ๑๐ ประการที่ทำผู้ปฏิบัติให้บรรลุพระโพธิญาณ^๓

ดังที่รู้แล้วว่า ก่อนจะมาเป็นพระพุทธเจ้าท่านต้องสั่งสมบารมีมามากมาย เพื่อความสุขของเวไนยสัตว์ แต่การที่จะสามารถช่วยเหลือคนอื่นได้นั้น ต้องช่วยเหลือตนเองได้ก่อน หรือฝึกตนก่อนจึงจะฝึกคนอื่น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธภาษิตว่า บุคคลพึงยังตนนั้นแลให้ตั้งอยู่ในคุณอันสมควรเสียก่อน พึงพร่ำสอนผู้อื่นในภายหลัง บัณฑิตไม่พึงเศร้าหมอง หากว่าภิกษุ พึงทำตนเหมือนอย่างที่ท่านพร่ำสอนคนอื่นไซ้ ภิกษุนั้นมีตนอันฝึกดีแล้วหนอ พึงฝึก ได้ยินว่าตนแลฝึกได้ยาก ตนแลเป็นที่พึงของตนบุคคลอื่นใดเล่าพึงเป็นที่พึงได้ เพราะว่าบุคคลมีตนฝึกฝนดีแล้วย่อมได้ ที่พึงอันหาได้ โดยยาก^๔

แนวคิดที่เป็นอุดมการณ์อันยิ่งใหญ่ ของพระโพธิสัตว์ที่มีการบำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าท่าน พระโพธิสัตว์ต้องมีปณิธาน มีอุดมการณ์อันแน่วแน่เพื่อการตรัสรู้ธรรมนั้น พระโพธิสัตว์ต้องทำตนเองให้บรรลุธรรมก่อนจึงทำให้คนอื่นบรรลุตามได้

ในขุททกนิกายชาดก ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ทานบารมี คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกลล (ปัญญา) กำกับอยู่ มีลักษณะคือการบริจาค การขจัด โลภะในไทยธรรม มีความปรากฏคือ ความไม่ติดยึด มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาค

๒. ศิลบารมี คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณา และอุบายโกลลกำกับอยู่ ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ เป็นต้น มีลักษณะคือการสมาทาน มีรสคือการทำลายความทุกข์ มีรสคือความไม่มีโท มีสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือหิริและโอตตัมปะ

๓. เนกขัมมบารมี คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกาม และภพทั้งหลายก่อนโดยมีความกรุณาและอุบายโกลลกำกับมีลักษณะ คือ การออกจากกามและภพ มีรสคือการอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น สภาพที่ปรากฏคือการหลุดพ้นมีพื้นฐานคือความสลัดใจ (ในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา)

๔. ปัญญาบารมี คือ ความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายกำกับ มีลักษณะคือความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความ

^๓ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๑.

^๔ ขุ.ธ. (ไทย) ๑๗/๒๒/๒๕.

เป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือ ความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทับสภาพที่ปรากฏคือ ความไม่หลง มีพื้นฐาน คือ สมาธิหรืออริยสัจ ๔

๕. วิริยบารมี คือ การชวนขวยที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปลัมภ มีสภาพที่ปรากฏคือความไม่ย่อหย่อน มีพื้นฐานคือ เรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

๖. ขันติบารมี คือ การเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือความข่ม มีรส คือ ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏคือ ความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๗. สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือการกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรสคือ การกระทำสภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

๘. อธิษฐานบารมี คือ การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือ ความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยกรุณาและอุบายโกศล มีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรสคือ การข่มขจัดปฏิกิริยาของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือความไม่หวั่นไหวในที่นั้น มีพื้นฐานคือโพธิสมภาร

๙. เมตตาบารมี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือ การนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือ การนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือ การเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

๑๐. อุเบกขาบารมี คือ ความดำเนินไปสม่าเสมอในความปรุงแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุชานะ (คล้อยตาม) และปติชชะ (ความกระทบ, ติดขัด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือการวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือ การเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือ การสงบระงับจากความขิงเคียด มีพื้นฐานคือ การประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน ดังนั้นบารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมีกล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกธรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ^๕

^๕ ชุ.ชา.เอก. (ไทย) ๕๕/๑-๔๐.

๓.๑.๑ ลำดับขั้นการบำเพ็ญบารมี

การแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญบารมี เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดี จากระดับปกติสามัญจนถึงระดับสูงสุด ในบารมีทั้ง ๑๐ ประการนั้น แต่ละบารมีท่านแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับคือ “ขั้นบารมี (บารมีสามัญหรือปกติธรรมดา)” “ขั้นอุปบารมี” (บารมีระดับกลาง) และ “ขั้นปรมัตถบารมี” (บารมีระดับสูงสุด) ดังนั้นเกณฑ์ในการแบ่งก็มีอยู่หลายวิธี มีการแบ่งตามสิ่งที่สละตามภูมิธรรมและตามการปฏิบัติ แต่โดยทั่วไปมักจะแบ่งตามสิ่งที่สละ ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^๖ ได้กล่าวไว้ดังนี้

๑. ถ้าเป็นการสละทรัพย์สินของสิ่งอันเป็นที่รักและคนที่รักจัดเป็นบารมีระดับต้น (ขั้นบารมี)

๒. ถ้าเป็นการสละอวัยวะร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น บริจาคหัวใจ บริจาคดวงตา จัดเป็นขั้นระดับกลาง (ขั้นอุปบารมี)

๓. ถ้าเป็นการสละชีวิต จัดเป็นบารมีระดับสูง (ขั้นปรมัตถบารมี)

เมื่อศึกษาการบำเพ็ญบารมีแล้ว จะพบว่าบารมีตามภูมิธรรม และบารมีตามการปฏิบัติมีความแตกต่างกัน ดังนี้ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้ตรัสไว้ใน ทศบารมี ทศพิชราชธรรม เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีไว้ว่า ระดับการสร้างบารมีสามารถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ โดยภูมิธรรมและการปฏิบัติ ดังนี้

๑. ตามภูมิธรรม “บารมี” เป็นการสร้างคุณความดีในชาติต่าง ๆ เหมือนคนปกติทั่วไป มีดีบ้าง ชั่วบ้างคละเคล้ากันไป “อุปบารมี” เป็นการสร้างความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความดีก็เริ่มจะสมบูรณ์ขึ้น “ปรมัตถบารมี” เป็นขั้นที่บารมีเต็มเปี่ยมจนสามารถบรรลุธรรมได้

๒. ตามการปฏิบัติ “บารมี” เป็นการปฏิบัติปกติทั่วไป มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ถือว่าเป็นการกระทำความดีของคนทั่วไป “อุปบารมี” เป็นการปฏิบัติโดยการปลีกตัวออกจากเครื่องผูกพันต่างๆ เช่น ปลีกตัวออกจากเรือนไปรักษาศีล เป็นต้น “ปรมัตถบารมี” เป็นการปฏิบัติเมื่อปลีกตัวออกจากเรือนแล้วต้องบำเพ็ญเพียรทางจิต หรือที่เรียกว่าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุธรรม จึงเรียกได้ว่าเป็นขั้นปรมัตถบารมี^๗

จากการศึกษาเรื่องบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท จะเห็นได้ว่าบารมีเป็นการเรียกสิ่งที่เป็นเลิศ สิ่งที่สูงที่สุดที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีปัญญา ความมีลาภ มีฤทธิ์เดชต่าง ๆ ดังที่ พระพุทธเจ้าทรงจัดพระอัครสาวก ผู้ที่มีความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ เมื่อบารมีได้นำมาใช้กับบุคคล

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘๐.

^๗ สมเด็จพระญาณสังวร, ทศบารมี ทศพิชราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๓.

ที่บำเพ็ญตนในหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่งเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ก็เรียกหลักธรรมนั้นเป็นบารมี เช่นการให้ทาน ก็เรียกทานบารมี เป็นต้น บารมีในพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีอยู่ ๑๐ ข้อ หรือ ๑๐ ทศ เมื่อแบ่งขั้นตอนการปฏิบัติแต่ละข้อออกเป็นสามก็จะได้บารมี ๓๐ ทศ ที่รู้จักในนามมหาชาติชาดก และในปัจจุบันก็นำบารมีมาใช้ในการทำบุญให้ทานทั่วไป เพื่อเน้นให้มีความหนักแน่นขึ้น เช่น คำพูดที่ว่า การทำบุญครั้งนี้เป็นการสั่งสมบุญบารมีของเรา เป็นต้น

๓.๒ การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์กับการเข้าถึงธรรม

๓.๒.๑ เวลาในการบำเพ็ญบารมี

การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้านั้น มี ๑๐ ประเภท เรียกว่า บารมี ๑๐ หรือ ทศบารมี^๔ ได้แก่

๑. ทาน คือ การให้ การเสียสละ
๒. ศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความมีระเบียบวินัย ความประพฤติถูกต้องดีงาม
๓. เนกขัมมะ คือ การออกบวช การปลีกตัว ปลีกใจออกจากกาม
๔. ปัญญา คือ ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง
๕. วิริยะ คือ ความเพียรบากบั่น ความแก่งัดกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค เพียรพยายามเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่
๖. ขันติ คือ ความอดทน ความข่มใจ ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุอำนาจกิเลส
๗. สัจจะ คือ ความจริง การพูดจริง ทำจริง จริ่งใจ และตั้งมั่นในจุดหมายอันชอบธรรม
๘. อธิษฐาน คือ ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่
๙. เมตตา คือ ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ
๑๐. อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบ สม่่าเสมอเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้าย หรืออคติต่าง ๆ

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า

การบำเพ็ญบารมีที่รู้จักกันดีในทศชาติชาดก พระชาติที่ปรากฏอยู่ในทศชาตินั้นแต่ละชาติทรงบำเพ็ญบารมีหลายข้อด้วยกัน แต่จะมีบารมีที่เด่น ๆ อยู่หนึ่งบารมี นอกนั้นก็ลดหลั่นลงไป แล้วก็กำหนดว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนั้นข้อนี้ ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นก็จะเรียกตามบารมีที่พระองค์กระทำที่เด่นที่สุดมากแล้ว เช่น พระเทมีย์โพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี พระมหาชนกโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี พระสุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี เป็นต้น ขึ้นอยู่กับว่าใครจะมองการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นข้อใด

การบำเพ็ญบารมีนั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ต้องครบ ๓ ชั้น คือ

๑. บารมี ระดับสามัญ เช่น การบำเพ็ญทานบารมี ได้แก่ การสละทรัพย์สิน เงินทอง หรือสิ่งของนอกกายต่าง ๆ

๒. อุปบารมี บารมีอย่างกลาง เป็นบารมีระดับรอง หรือ จวนจะสูงสุด เช่น การให้ทาน อุปบารมี ได้แก่ การเสียสละอวัยวะบางส่วนเป็นทานให้ผู้อื่น

๓. ปรมัตถบารมี บารมีอย่างอุกฤษฏ์ เรียกว่า ปรมัตถบารมี เป็นบารมีระดับสูงสุด เช่น การให้ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การสละชีวิตของตนเองเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ ประการนั้น ดังนี้

๑. การบำเพ็ญทานบารมี คือ การให้ การเสียสละสิ่งของที่ควรให้ปันแก่บุคคลอื่นที่ควรให้ปัน

๒. การบำเพ็ญศีลบารมี คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนคนอื่น ทั้งกาย วาจา และใจ

๓. การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือ การออกบวช การปลีกตัว ปลีกใจออกจากกามอาศัย อยู่ในป่า บวชเป็นฤาษี เป็นผู้มีวัตรอันงดงาม นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่ง ทำหนังกเสื่อเฉวียงพระอังสา ทรงผูกมณฑลชฎา และมีธำมรงค์^๙

๔. การบำเพ็ญปัญญาบารมี คือ ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผลเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๑๐}

๕. การบำเพ็ญวิริยบารมี คือ ความเพียรบากบั่น ความแก่งัดกล้า ไม่เกรงกลัว อุปสรรคเพียรพยายามเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่เมื่อยังไม่ประสบความสำเร็จ

๖. การบำเพ็ญขันติบารมี คือ ความอดทน ความข่มใจ ความทนทานของจิตใจสามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุอำนาจกิเลส ไม่ยอมให้กิเลสทั้งหลายมีอำนาจเหนือจิตใจ

^๙ ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖.

^{๑๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๗.

๗. การบำเพ็ญสังฆบารมี คือ ความจริง การพูดจริง ทำจริง จริงใจ และตั้งมั่นในจุดหมายอันชอบธรรม^{๑๑}

๘. การบำเพ็ญอธิฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่

๙. การบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ^{๑๒}

๑๐. การบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบ สม่่าเสมอ เทียงธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดีร้ายหรืออคติต่าง ๆ

บารมีจะเกิดขึ้นก็ด้วยอาศัยการปฏิบัติ และการปฏิบัติในแต่ละประเภทแต่ละขั้นนั้น ต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลาย ๆ อย่างประกอบกัน เช่น ปัญญาบารมี ขันติบารมี วิริยบารมี หรือบารมีอื่น ๆ อีกในการปฏิบัติ ก็จะทำให้ผลตามขั้นของบารมีนั้น ๆ ในบางครั้งต้องใช้ระยะเวลายาวนาน หรือต้องได้รับความลำบากนานัปการ ดังนั้น การฝึกจิตในการกำจัดกิเลสต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นในการสะสมบารมีจึงมีความสำคัญ เมื่อมีการปฏิบัติที่ดีและถูกต้อง ผลก็จะเกิดกับผู้ปฏิบัติ นั้น ดังนั้น การอาศัยคุณธรรมและหลักการในการปฏิบัติที่ถูกต้องทำให้การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นประสบความสำเร็จได้

การบำเพ็ญบารมีเพื่อสะสมคุณธรรมให้เต็มรอบต้องอาศัยความเพียรพยายามในการทำอย่างยิ่ง คุณธรรมแต่ละอย่างต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท^{๑๓} คือ

๑. พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรียกว่า อนิยตโพธิสัตว์

๒. พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์แล้วจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรียกว่า นิยตโพธิสัตว์

นิยตโพธิสัตว์นั้นเมื่อได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแล้ว ยังขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสั่งสมบารมีนั้น ๆ กล่าวคือ

^{๑๑} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๔.

^{๑๒} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖.

^{๑๓} พุทธการกรธรรมทีปนี, ม.ป.ท., ม.ป.ป., หน้า ๑๔-๑๖.

ปัญญาธิโกโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยอีกแสนกัป^{๑๔} จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สัทธาธิโกโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขยอีกแสนกัป จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

วิริยาธิโกโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยอีกแสนกัป จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยอีกแสนกัปก็ดี ๘ อสงไขยอีกแสนกัปก็ดี ๑๖ อสงไขยอีกแสนกัปก็ดีนั้น ว่าโดยหลังจากที่พระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์ ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธรูป พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเท่านั้น ถ้าจะนับว่าทรงดำริอยู่ในพระทัยเราจักเป็นพระพุทธรูปพระองค์ใด พระองค์หนึ่งในอนาคตนั้นต้องใช้เวลามากกว่านี้หลายเท่าตัว จริง ๆ แล้ว พระปัญญาธิโกโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีนี้ก็อยู่ในใจว่าเราจักเป็นพระพุทธรูปพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ไม่ได้กล่าวออกมาทางวาจาไม่ให้ใครรู้นั้น นับเวลาได้ถึง ๗ อสงไขย ครั้นเปล่งออกมาทางวาจาว่าจะไปจนกว่าจะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธรูปนับเวลาได้อีก ๙ อสงไขย และนับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์จนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นับเวลาได้ ๔ อสงไขยอีกแสนกัป รวมความว่า เป็นจำนวนเวลาถึง ๒๐ อสงไขยอีกแสนกัป

ผู้ที่ปรารถนาพุทธภูมิจนได้พระนามว่าเป็นพระพุทธรูปนั้น พระองค์จะต้องตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง ด้วยปัญญาบารมีที่สั่งสมอบรมมาตลอดกาลอันยาวนาน เมื่อการสร้างบารมีที่มีอภัยศีลสั่งสมมาต่างกัน จึงเป็นเหตุให้จำแนกพระพุทธรูปต่างๆ พระองค์ต่างกันออกไปด้วยพระพุทธรูปปัญญาธิกะนั้น ทรงมีศรัทธาน้อยแต่มีปัญญามาก ในการบำเพ็ญพุทธการกกรรม อาศัยที่ทรงมีปัญญามากถึงความแก่กล้าเป็นปัญญินทรีย์ จึงเป็นเหตุให้ใช้เวลาน้อยกว่าพระพุทธรูปประเภทอื่น พระพุทธรูปสัทธาธิกะนั้นทรงเป็นผู้มากด้วยศรัทธาถึงความแก่กล้าเป็นสัทธาธิกะนั้น อาศัยที่ทรงมีศรัทธามากในการบำเพ็ญพุทธการกกรรม จึงเป็นเหตุให้ใช้ระยะเวลา ในการบำเพ็ญบารมีนานกว่าพระพุทธรูปปัญญาธิกะนั้น แต่เพราะอาศัยปัญญาในการบำเพ็ญบารมีปานกลางมากไปด้วยศรัทธา จึงต้องใช้เวลาเกินกว่าจึงจะสำเร็จได้ส่วนพระพุทธรูปวิริยาธิกะนั้น ทรงมากไปด้วยวิริยินทรีย์คือทรงมีความเพียรอันยิ่งใหญ่กว่าธรรมอื่น ๆ อาศัยเหตุที่ทรงมีวิริยะกล้ามากขึ้นเป็นพิเศษ แต่พระ

^{๑๔} กัป, ภัลป์ กาลกำหนด ระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาล ปรลัยครั้งหนึ่ง (ศาสนาฮินดูว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) ท่านให้เข้าใจด้วยอุปมาว่าเปรียบเสมือน มีภูเขาสิลาล้วนกว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขาชิ้นจะสึกหรือสิ้นไป กัปหนึ่งยาวกว่านั้น; กำหนดอายุของโลก; กำหนดอายุเรียกเต็มว่า อายุกัป เช่นว่าอายุกัปของคนยุคนี้ประมาณ ๑๐๐ ปี, อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗-๘.

ปัญญาในการพิจารณาบำเพ็ญพุทธการกกรรมนั้นมีน้อย จึงเป็นเหตุให้ทรงสร้างบารมีมากกว่า พระพุทธเจ้าสี่ทศกัณฐ์ถึงเท่าตัว

ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ คัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ และอรรถกถาจรียาปิฎก ได้กล่าวถึงขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ไว้คล้ายคลึงกันเป็นส่วนมาก คือ การมีศรัทธา อภินิหาร การได้รับพยากรณ์ บารมี ๑๐ และพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้าย ส่วนอรรถกถาชาดก ได้แบ่งประวัติของพระพุทธเจ้าเป็น ๓ ระยะ คือ

๑. ทูเรนิทาน แปลว่า นิทานในที่ไกล หมายถึง การเริ่มเรื่องของพระมหาสัตว์จำเดิมแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรม ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปังกร จนถึงจุดจากพระชาติเป็นพระเวสสันดรแล้วทรงบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๒. อวิทูเรนิทาน แปลว่า นิทานในที่ไมไกล หมายถึง การที่พระมหาสัตว์จุดจากดุสิตเทวโลก จนได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ

๓. สันติเกนิทาน แปลว่า นิทานในที่ใกล้ หมายถึง การแสดงเรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้วเสด็จไปประทับ ณ นิคมชนบท ราชธานี ประทานพระธรรมเทศนา ทรงบัญญัติพระวินัยประดิษฐานพระพุทธศาสนา จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๑๕}

พระโพธิสัตว์ในแต่ละชาตินั้นมีประเด็นแก่นสำคัญ คือ เริ่มต้นกล่าวว่าพระโพธิสัตว์เป็นใคร และผู้ใดเป็นพระพุทธเจ้าในสมัยนั้น พระโพธิสัตว์ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์ว่า ท่านจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เหตุนี้ท่านจึงได้พิจารณาพุทธการกกรรมที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อนได้บำเพ็ญมาแล้ว พระองค์ได้พบว่าบารมี ๑๐ คือ พุทธการกกรรม จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานที่จะบำเพ็ญไว้ครบถ้วน ลักษณะเนื้อความแสดงว่า ในแต่ละชาติ พระองค์ได้พยายามบำเพ็ญบารมีทั้งหมดประกอบกัน ไม่มีการกำหนดว่าชาติใดบำเพ็ญบารมีใดบารมีหนึ่งโดยเฉพาะ และไม่มีมีการกล่าวไว้ว่า ทรงบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติอย่างไรโดยเฉพาะ นอกจากว่าทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี ด้วยการตั้งใจที่จะบำเพ็ญบารมีทั้งหมดเพื่อพระโพธิญาณ บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ด้วยการสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดเพื่อที่จะออกบวช บำเพ็ญวิริยบารมี ด้วยความเพียรพยายามที่จะบำเพ็ญบารมี

ถึงแม้ว่าจะไม่มีคำอธิบายวิธีการบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติ แต่จะมีการอธิบายรายละเอียดของการบำเพ็ญบารมีแต่ละอย่างในเชิงอุปมาในชาติที่พระพุทธเจ้า ทรงบังเกิดเป็นพระ

^{๑๕} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๓-๔, พัทธน์ เฟื่องผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” รายงานการวิจัย, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

โพธิสัตว์ นามว่า สุเมธ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระทีปังกร อาจจะเป็นไปได้ว่าพระโพธิสัตว์องค์อื่นได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ตามแนวการปฏิบัติที่กล่าวไว้^{๑๖}

๓.๒.๒ ธรรมสโมธาน ๘ ประการ^{๑๗}

พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ เมื่อครั้งยังบำเพ็ญบารมี คือ พุทธการกธรรมอยู่ซึ่งเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทั้งในอดีตที่ผ่านมา ทั้งในปัจจุบันหรือในอนาคตที่ยังมาไม่ถึง ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ตามประเภทแห่งพระพุทธเจ้านั้น ๆ ฉะนั้น ในระยะเวลาอันยาวนานในการบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์อยู่นั้น หากยังมีได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก่อนแล้ว ย่อมตั้งอยู่ในฐานะ “อนิยตพระโพธิสัตว์” หมายความว่า ยังไม่แน่นอนว่าจะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ ถ้าหากว่าจิตมิได้ตั้งมั่น มิได้เด็ดเดี่ยวจริง ๆ ท้อถอยต่อการบำเพ็ญบารมี ก็สามรถล้มเลิกความปรารถนาเดิมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเสียได้เพราะว่าการบำเพ็ญบารมีนั้นต้องใช้เวลายาวนาน อาจเปลี่ยนใจขอเป็นเพียงสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก็เป็นได้ ท่านจึงเรียกพระโพธิสัตว์เช่นนั้นว่า “อนิยตพระโพธิสัตว์”

พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิจึงต้องได้รับพุทธพยากรณ์ จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเสียก่อน เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์แล้วย่อมตั้งอยู่ในฐานะ “นิยตพระโพธิสัตว์” หมายความว่า “จะไม่ล้มเลิกความปรารถนาเดิม เพราะเข้าถึงความแน่นอนแล้วว่าต้องได้มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตแน่นอน” เพราะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าผู้มีวาจาไม่เป็นสอง คือ ทรงพยากรณ์สิ่งใดแล้วต้องเป็นไปตามที่ทรงพยากรณ์แล้วนั่นเอง แต่ว่าพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าได้นั้น ต้องเป็นผู้ประชุมหรือรวบรวม “ธรรมสโมธาน ๘ ประการ” พร้อมกับได้กระทำ “อธิการ” คือการกระทำอันยิ่งใหญ่ของมหาบุรุษหาผู้ใดผู้หนึ่งเสมอเหมือนมิได้ เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ดังพระอรธกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในอรธกถาพุทธวงศ์ว่า อภินิหาร คือ ความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวมั่นคง ย่อมสำเร็จแก่ท่านผู้ปรารถนาพุทธภูมิ เพราะการประชุมพร้อมกันแห่งธรรมสโมธาน ๘ ประการ

การประชุมธรรมสโมธาน ๘ ประการนี้ นับเป็นประตูด่านสำคัญยิ่ง ทำให้ผู้ปรารถนาพุทธภูมิเข้าถึงความเป็น “นิยตพระโพธิสัตว์” หากผู้ปรารถนาพุทธภูมียังประชุมธรรมสโมธาน ๘ ประการนี้ไม่สำเร็จแล้ว ความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า คงไม่มีหนทางที่จะสำเร็จลงได้เป็นแน่

^{๑๖} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๔๔.

^{๑๗} พุทธการกธรรมทีปนี, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

แท้ ธรรมสโมธานจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้ปรารถนาพุทธภูมิต้องทำให้บริบูรณ์ดังพระพุทธทศตะเถระได้อธิบายธรรมสโมธานไว้ในอรรถกถาพุทธวงศ์^{๑๘} ว่า

๑. มนุสสุตตํ ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในอัตภาพเป็นมนุษย์เท่านั้น แล้วปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมไม่สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในชาติินาค เป็นต้นเพราะเหตุว่าชาติินาค เป็นอเหตุกสัตว์

๒. ลิงคสมปตติ ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้อยู่ในอัตภาพเป็นมนุษย์ที่ตั้งอยู่ในเพศชายเท่านั้น ย่อมไม่สำเร็จแก่หญิงหรือบัณเฑาะก์ คนไม่มีเพศ และคนสองเพศเพราะเหตุว่าลักษณะไม่บริบูรณ์ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “เป็นไปไม่ได้เลยที่สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๑๙} ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสตรีไม่เป็นฐานะ ไม่เป็นโอกาส เพราะฉะนั้นความปรารถนาย่อมไม่สำเร็จแก่ผู้มีชาติเป็นมนุษย์แต่ตั้งอยู่ในเพศสตรี

๓. เหตุ ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแม้แก่บุรุษที่ถึงพร้อมด้วยเหตุ เพื่อบรรลุพระอรหันต์ในอัตภาพนั้นได้เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่บุรุษนอกจากนี้

๔. สตถารทสสนํ ความว่า ถ้าบุรุษปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้าซึ่งยังทรงพระชนมชีพอยู่เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ความปรารถนาในพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งเสด็จปรินิพพานแล้ว หรือที่สำนัก พระเจดีย์หรือที่โคนโพธิพฤกษ์ หรือที่พระพุทธปฏิมา หรือในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพุทธสาวกย่อมไม่สำเร็จ เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าและพุทธสาวก ไม่สามารถที่จะรู้ถึงคนที่ควรบรรลุธรรมและคนที่ไม่อาจบรรลุธรรมได้ แล้วกำหนดด้วยญาณเป็นเครื่องกำหนดกรรมและวิบากแล้วพยากรณ์ได้ เพราะฉะนั้นความปรารถนาจึงสำเร็จได้ในสำนักของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

๕. ปพพชชา ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแม้แก่ผู้ปรารถนาในสำนักของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า หรือต้องบวชในดาบสทั้งหลาย จำพวกที่เป็นกัมมกิริยาวิทาหรือในภิกษุทั้งหลายเท่านั้น เพราะว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นบรรพชิตเท่านั้นจึงบรรลุพระสัมโพธิญาณได้ ที่เป็นคฤหัสถ์บรรลุไม่ได้ แม้ในกาลตั้งปณิธานความปรารถนามาแต่ต้น

๖. คุณสมปตติ ความว่า ปรารถนาย่อมสำเร็จ แม้แก่บรรพชิต ผู้ได้สมบัติ ๘ มีอภิญญา ๕ เท่านั้น แต่ไม่สำเร็จแก่ผู้เว้นจากคุณสมบัตินี้ เพราะคนไร้คุณสมบัติไม่มีโพธิญาณนั้น

๗. อธิกาโร ความว่า ผู้ใดแม้ถึงพร้อมด้วยคุณ ก็ยังเสียสละชีวิตตนเพื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ซึ่งพร้อมแล้วด้วยอธิการนี้เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกจากนี้

^{๑๘} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๒๐๘-๒๑๐.

^{๑๙} อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๗๙/๒๙, อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๗๙/๓๕.

๘. ฉันทตา ความว่า ผู้ใดแม้ถึงพร้อมแล้วด้วยอภินิหารก็มีฉันทะ พยายาม อดสาหะ แสวงหาอย่างใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่พุทธการกธรรมทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกจากนี้ ดังอุปมาแห่งความเป็นผู้มีฉันทะเป็นใหญ่ว่า

“ผู้ใด สามารถข้ามห้องจักรวาลทั้งสิ้น ซึ่งมีน้ำเป็นอันเดียวกันด้วยกำลังแขนของตน ไปถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ส่วนผู้ใด ไม่สำคัญกิจนี้เป็นของทำ ได้ยากสำหรับตน ประกอบด้วยฉันทหุตสาหะอย่างใหญ่อย่างนี้ว่า เราจักข้ามห้อง จักรวาลนี้ไปถึงฝั่ง ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกจากนี้”^{๒๐}

ธรรมสโมธาน ๘ นี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ปรารถนาพุทธภูมิที่จะต้อง มี และการ บำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ บารมีธรรมนี้เมื่อว่าโดยองค์ธรรมจริง ๆ แล้วก็มิใช่ ๑๐ ประการมีทาน บารมีเป็นเบื้องต้น อุเบกขาบารมีเป็นที่สุด แต่เนื่องจากการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์นั้น ยาวนานยิ่งนัก กว่าที่จะทรงยังพระบารมีเหล่านี้ให้สมบูรณ์เต็มที่ จนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัม พุทธเจ้านั้น ต้องใช้เวลาหลายอสงไขยกัป นับชาติที่เกิดมาไม่ถ้วน แต่ละพระชาติก็สร้างบารมีได้ไม่ เท่ากัน บางชาติสร้างบารมีอย่างปกติธรรมดา แต่บางชาติก็สร้างบารมีอย่างอุกฤษฏ์สูงสุด ดังที่กล่าว มาแล้วในตอนต้น

ในช่วงตั้งแต่ที่เริ่มสั่งสมบารมีจนกระทั่งสามารถบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ ได้บริบูรณ์นั้นผล จากการสั่งสมบารมีต่าง ๆ ก่อให้เกิดประโยชน์ขึ้นใน ๓ ระดับ คือ

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในภพนี้หรือปัจจุบัน
๒. สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภพหน้าหรืออนาคต
๓. ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยอดคือพระนิพพาน^{๒๑}

การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะกระทำเพื่อมุ่งไปสู่โพธิญาณเป็นที่ตั้งซึ่งเป็นประโยชน์ในระดับปรมัตถะ ดังจะดูได้จากการที่ตั้งปณิธานไว้ เพราะผู้ที่บรรลุเป็นพระสัมมาสัม พุทธเจ้านั้นสามารถอุปมาได้ว่า “บุคคลใด สามารถใช้เท้าเหยียบย่ำห้องจักรวาลหมื่นห้อง ซึ่งเต็มไปด้วยถ่านเพลิงอันร้อนระอุไปจนถึงฝั่งโน้นได้ บุคคลนั้นย่อมบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าได้”^{๒๒} การ กระทำของพระโพธิสัตว์ นำสรรเสริญเพราะกระทำเพื่อคนหมู่มากร บางครั้งจะต้องเสียสละอันใหญ่ หลวงเพื่อประโยชน์สูงสุดคือ โพธิญาณ เพราะคนส่วนใหญ่โดยปกติจะพิจารณาแค่ประโยชน์ใน ปัจจุบันชาติ มีน้อยที่พิจารณาประโยชน์ในอนาคตและยิ่งหายากเมื่อจะพิจารณาประโยชน์อย่างยิ่งคือ “พระนิพพาน” ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสรรเสริญ ดังปรากฏใน โอวาทปาติโมกข์ ที่

^{๒๐} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๒๑๐.

^{๒๑} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗,

^{๒๒} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๙), หน้า

ทรงแสดงแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ดังนั้น ท่านจะทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของประโยชน์สูงสุด ที่จะเดินทางออกจากสังสารวัฏนี้โดยที่คนส่วนใหญ่มักมุ่งอยู่ในทางโลก ๆ ถึงความสุขที่เกิดจากพื้นฐานของความสุขทางโลก แต่เนื่องจากความสุขทางโลกนั้นยังเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์อยู่ จึงยังไม่เป็นความสุขที่เที่ยงแท้ ยังเจือด้วยทุกข์ ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แก่โพธิราชกุมาร ในโพธิราชกุมารสูตรว่า “ราชกุมาร ก่อนการตรัสรู้ แม้อาตมภาพยังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข แต่บุคคลจะประสบความสุขได้ด้วยความสุขทุกข์เท่านั้น”^{๒๓} ถึงแม้ว่ามนุษย์จะทราบว่ามีอยู่นั้นก็คือทุกข์ แต่เนื่องจากทุกข์เหล่านั้นถูกปกปิดด้วยความสับสนต่อกัน มนุษย์จึงยังแสวงหาสิ่งเหล่านั้นอยู่ ซึ่งการแสวงหาสิ่งเหล่านั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสว่าเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ดังที่ทรงแสดงไว้ใน ปาสราสิสูตรว่า

“คนบางคนในโลกนี้ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่อีก ตนเองมีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาความแก่ ความเจ็บไข้ ความตายเป็นธรรมดาอยู่อีก บุตร ภรรยา ทาสี ทาสา แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่าสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดามีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดา การแสวงหาสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องไปด้วยกิเลสเป็นธรรมดาอยู่นี้ เป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ”^{๒๔}

จากพุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนะคติหรือมุมมองของมนุษย์ทั่วไปที่ยังแสวงหาสิ่งที่จะทำให้ตนเองเกิดทุกข์ เพราะแสวงหาสิ่งเหล่านี้ โดยปกติแล้วก็มีทุกข์ แต่ถ้าการแสวงหาสิ่งนี้ด้วยวิธีที่ผิดก็ยิ่งจะทำให้เกิดทุกข์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น นอกจากการแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐดังกล่าวข้างต้น พระองค์ยังทรงแสดงสิ่งที่ตรงกันข้าม คือการแสวงหาสิ่งทีประเสริฐว่า

“คนบางคนในโลกนี้ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะ นี่คือการแสวงหาทีประเสริฐ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดาก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่นั้นแล ตนเองมีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดาอยู่นั้นแล”

เราจึงคิดอย่างนี้ว่า “เรามีความเกิดเป็นธรรมดา ไฉนยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่อีก เรามีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตาย เป็นธรรมดา ไฉนยัง

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๒/๓๕๕.

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔-๒๓๕/๒๙๖-๒๙๙.

แสวงหาสิ่งที่มีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตาย เป็นธรรมดาอยู่อีก ทางที่ดี เราเองมีความเกิดความแก่ ความเจ็บไข้ ความตายเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นธรรมดาแล้ว ควรแสวงหาหนิพพานที่ไม่มีเกิดความไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า และเกษมจากโยคะ”^{๒๕}

พระพุทธองค์ทรงให้ทิศทางการแสวงหาสิ่งที่มีประโยชน์ในโลกที่เด่นชัดมาก คือพระธรรมอันเกษมจากโยคะ เมื่อบุคคลมีพระนิพพานเป็นเป้าหมายในการมุ่งแสวงหา ก็จะเป็นเหตุให้บุคคลสู่การพัฒนาตนให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

๓.๒.๓ หลักการพิจารณาการบำเพ็ญบารมี

ในการสะสมความดีหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงธรรมในส่วนที่เป็นโทษของการไม่บำเพ็ญบารมี และอานิสงส์ของการบำเพ็ญบารมี ๑๐^{๒๖} ว่าบารมีแต่ละข้อปฏิบัติอย่างไร

๑. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญทานบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของการไม่ให้ทานว่า “ความพินาศมากมายหลายอย่าง เกิดมาจากความเป็นผู้มักมากในวัตถุมาก มีใจติดข้องหวงแหนอยู่ในที่ดิน ไร่ สวน เงิน ทอง โค กระบือ บุตร ภรรยา เป็นต้น วัตถุเหล่านี้ล้วนเป็นที่ตั้งแห่งภัยมากมาย มีภัยจากพระราชา โจรร้าย เป็นต้น เป็นเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทกันและกัน เป็นศัตรูเช่นฆ่ากัน เป็นสิ่งที่ไม่มีความสามารถเส้าโศกมาให้ ผู้มีจิตตระหนี่หมกมุ่นอยู่ในวัตถุที่หวงแหน เมื่อตายแล้วเป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิ”

พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเห็นอานิสงส์ของการบริจาคทานว่า “เป็นเหตุให้เข้าถึงความสวัสดี เพราะผู้ให้ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้ขอ ย่อมได้โภคทรัพย์อันใหญ่หลวง เป็นบันไดในการสร้างกุศลธรรมชั้นสูง มีศีล ภาวนา เป็นต้น และการที่จะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณนั้น ก็อาศัยทานเป็นอันดับแรกก่อน ถ้ายังยึดอยู่ในวัตถุสิ่งของ อวัยวะร่างกาย และชีวิตอยู่จะบรรลุโพธิญาณได้อย่างไร” จึงบำเพ็ญทานบารมี สละวัตถุทานทุกอย่างต่อจากทั้งหลายแล้วก็เกิดปีติโสมนัสว่า “ทานของเราให้ดีแล้วหนอ เป็นลาภของเราหนอ ทรัพย์ที่เราให้นี้จะมาเป็นอริยทรัพย์ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง เพื่อเป็นเหตุให้ถึงพุทธภูมิที่ได้ยากอย่างยิ่งเลิศกว่าสมบัติในโลก” นี้เป็นหลักในการพิจารณาทานบารมี

๒. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญศีลบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของการไม่มีศีลว่า “สัตว์โลกที่เดือดร้อนด้วยกิเลสทั้งหลายนี้ เพราะไม่มีเกราะเครื่องป้องกันคือ ศีล มีแต่คนที่ไม่มีความเป็นศีลเป็นส่วนมาก และการที่ไม่บำเพ็ญ

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๕-๒๓๖/๒๔๘-๒๔๙.

^{๒๖} พุทธการกรธรรมทีปนี, หน้า ๖๒-๗๒.

ศิลปะการมีนี้แหละทำให้ไม่อาจอยู่เป็นสุขในชาติปัจจุบัน และชาติอนาคตข้างหน้า ทำให้ไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา มีแต่ได้รับการตีเตียน ขาดสติ สัมปชัญญะ ไม่มีมิตร เข้ากับผู้ที่มิใช่ก็เก้อเจิน จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร จะบรรลुरुคุณธรรมในการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างไรจะพาสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้อย่างไร”

พระโพธิสัตว์ทรงเห็นอนิสงส์ของศีลว่า “ธรรมดาชื่อว่าศีลเป็นน้ำล้างมลทินอันเศร้าหมอง คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ที่ไม่สามารถถูกกำจัดได้ด้วยแก่นจันทร์เหลือง ศีลเป็นเครื่องประดับอันวิเศษของคนดีทั้งหลาย มีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วสารทิศและเหมาะทุกกาล มีอำนาจอย่างยิ่งเพราะนำมาซึ่งคุณธรรมทั้งหลายและเทวดาทั้งหลายบูชากราบไหว้ เป็นบันไดก้าวสู่ เทวโลกสวรรค์ทุกชั้น เป็นอุบายบรรลुरुคุณ และอภิญาอันวิเศษ เป็นทางให้บรรลुरुถึงนิพพาน เป็นที่ประดิษฐานสาวกโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ สัมมาสัมโพธิญาณ เหมือนแก้วสารพัดนึก ผู้มีศีลอันงามย่อมไม่ตีเตียนตนเอง ทั้งวิญญูชนทั้งหลายก็ไม่กล่าวตีเตียน มีแต่คนสรรเสริญว่า ผู้นี้เป็นบุคคลผู้มีศีลอันงามหนอ ภัยต่างๆ อาชญาและทุกติเป็นต้นย่อมไม่มี ความเดือดร้อนใจย่อมไม่มี ศีลย่อมนำมาซึ่งความสวัสดิ และตั้งอยู่ด้วยความไม่ประมาท ยังประโยชน์ใหญ่ให้สำเร็จ ” นี้เป็นหลักในการพิจารณาศิลปะการมี

๓. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของกามทั้งหลายว่า “การติดอยู่ในกามสุข และการครองเรือนเป็นการคับแคบ และเป็นทางแห่งธูตคือ กิเลสทั้งหลาย กามคุณทั้งหลาย มีอุปมาด้วยโครงกระดูก มีสุขน้อย มีความคับแคบมาก มีทุกข์มาก มีความยินดีน้อย มีโทษมาก ลำบากนาน แม้มารดา กิเลสเกาะกันกับบุตร บุตรก็ทะเลาะกับบิดา ผู้ติดในกามคุณเหมือนถือโคมไฟวิ่งทวนลม ไฟย่อมไหม้ตนเองโดยไม่รู้ตัวว่าจะนำทุกข์ภัยมาให้” พระโพธิสัตว์ท่านเห็นโทษตรงนี้

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของเนกขัมมะว่า “การบรรพชา นั้นเป็นหนทางให้ออกจากกามคุณทั้งหลาย ทำให้ใจพ้นจากเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย มีคุณ คือ ความมักน้อย สันโดษ ในปัจฉัย ๔ มี บิณฑบาต จีวร เสนาสนะ เกสัช ต้องพิจารณาก่อนใช้สอยเกิดความวิเวก ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารถนาความเพียรได้สะดวกบำเพ็ญศิลปะการมีได้สมบูรณ์มีความประพฤติขัดเกลา กิเลส ฉลาดในข้อปฏิบัติที่เป็นองค์คุณกำจัดกิเลส กิจทั้งหมดนี้ย่อมสำเร็จได้ฉับพลันทีเดียวแก่บรรพชิต หาสำเร็จแก่คฤหัสถ์ไม่ ยิ่งจะบำเพ็ญบารมีเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจะขาดการบรรพชาเสียมิได้ คุณของบรรพชามีมากมายไม่สามารถนับได้อุปมาเหมือนว่า บุคคลไม่อาจนับลูกคลื่นในมหาสมุทรได้ว่า ในมหาสมุทรนั้นมีลูกคลื่นอยู่เท่านี้เท่านี้ได้ฉับใด การบวชมีคุณหลายอย่างนับประมาณมิได้ฉับนั้น” นี้เป็นหลักในการพิจารณาเนกขัมมบารมี

๔. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญปัญญาบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของโมหะความหลงว่า “ที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ นี้ เพราะความไม่รู้ว่าการเกิดเป็นทุกข์ จึงแสวงหาการเกิดอยู่และการทำกิจธุระอะไร ถ้าขาดปัญญาเสียการงานเหล่านั้นก็ไม่อาจสำเร็จได้เลย ยิ่งการให้ทานรักษาศีล เจริญภาวนาขาดปัญญามีได้เลย เพราะถ้าขาดปัญญาเสียแล้ว ก็เลสทั้งหลาย มีตัณหาทิฏฐิ เป็นต้น ก็เข้าไปอาศัย กุศลธรรมเหล่านั้นก็ไม่บริสุทธิ์ ยิ่งผู้ที่จะเป็นผู้นำพาผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์เสียแล้ว จะขาดปัญญามีได้เลย”

พระโพธิสัตว์ทรงมองเห็นอนิสงส์ของปัญญาว่า “ทานจะบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ศีลจะบริสุทธิ์ก็ด้วยปัญญา ภาวนาจะบริสุทธิ์ก็ด้วยปัญญา ก็เลสทั้งหลายจะหมดก็ด้วยปัญญา กำลังอะไรจะเสมอด้วยกำลังของปัญญา เพราะไม่มีบุคคลหมู่ใดไม่ต้องการมีปัญญา ฉะนั้นพึงสั่งสมปัญญาบารมีเกิด เพราะปัญญาเป็นอาวุธ ในการกำจัดกิเลสทั้งหลาย ดังท่านตรัสว่าแสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี การได้มาซึ่งสัพพัญญุตญาณก็ต้องอาศัยปัญญา และปัญญาย่อมนำมาซึ่งคุณวิเศษทั้งปวง” นี้เป็นหลักในการพิจารณาปัญญาบารมี^{๒๗}

๕. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญวิริยบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของความไม่อดุทธาหะว่า “การงานทุกอย่างในโลกนี้ที่ไม่สำเร็จตามความประสงค์นั้นเพราะว่าขาดวิริยะ คือ ความเพียร ความเพียรอยู่ในความเกียจคร้าน มัวเมาในชีวิต เป็นที่เกลียดชังของบัณฑิตทั้งหลาย เกิดมา ๑๐๐ ปี ก็ไร้ประโยชน์ และผู้ที่ปรารถนาจะได้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ และความพ้นทุกข์ เว้นความอดุทธาหะความบากบั่น การงานนั้นจะสำเร็จได้อย่างไร”

พระโพธิสัตว์ทรงมองเห็นอนิสงส์ของวิริยะว่า “บุคคลผู้มีความเพียร ย่อมนำคุณธรรมทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จได้สำเร็จ ความเพียรเป็นตบะเครื่องขัดเกลาภิเลส บ่มพระโพธิญาณให้แก่กล้า ย่อมทำให้บารมี ๑๐ นั้นสำเร็จ เพราะการที่จะได้มาซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณต้องใช้ระยะเวลาเป็นอย่างน้อยถึง ๒๐ อสงไขยกับอีกแสนกัป ซึ่งจะต้องใช้ความเพียร ความอดทน ต่อการสร้างบารมีกว่าจะได้มา การทำกุศลต่าง ๆ นั้น ย่อมมีหม่อมมาร คือ กิเลสมาเป็นต้น มาขัดขวางอยู่ตลอดเวลา จึงต้องใช้กำลังความเพียรในการประหัตประหารอย่างไม่ท้อถอย ก็สามารถบรรลุความประสงค์ได้ จะให้ใครมาช่วยบำเพ็ญบารมีก็มีไม่ได้ เพราะกิเลสของใครคนนั้นก็ต้อง ละเอง” นี้เป็นหลักในการพิจารณาวิริยบารมี

๖. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญขันติบารมี มีดังนี้

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓-๖๔.

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของการไม่อดกลั้นต่อความโกรธว่า “ความโกรธย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายทะเลาะกัน ทำให้โลกพินาศ สัตว์ทั้งหลายเช่นฆ่าก็เพราะความโกรธเป็นเหตุให้เพื่อนต้องแตกจากเพื่อน ญาติต้องแตกจากญาติ สัตว์ทั้งหลายต้องเร่าร้อนอยู่เป็นนิตย์ เป็นเหตุแห่งทุกข์ และเป็นเหตุนำมาซึ่งโรคต่าง ๆ ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของอกุศลธรรมทั้งปวง ทำให้จิตสับสนายไม่มั่นคง เป็นที่พึ่งของตนเองไม่ได้ บัณฑิตทั้งหลายดีเตียนผู้มักโกรธความโกรธนั้นเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์ทั้งปวง เพราะความประมาทเป็นเหตุ”

พระโพธิสัตว์มองเห็นอนิสงส์ของขันตีว่า “ผู้มีความอดทนเป็นผู้ที่ควรแก่การงานทั้งหลาย ทำให้ฝ่าฟันอุปสรรคที่คอยขัดขวาง เป็นผู้ควรแก่การบรรลุธรรม เป็นธรรมมีอุปการะต่อการปฏิบัติอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสทั้งปวง เป็นคุณธรรมที่สามารถข่มอารมณ์ ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เป็นคุณธรรมดุจแผ่นดินที่รองรับสิ่งทั้งปวง และนำมาซึ่งผล คือพระสัมมาสัมโพธิญาณ ขนสรพัสต์วีให้ออกจากทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิด” นี้เป็นหลักในการพิจารณาขันตีบารมี^{๒๘}

๗. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญสัจจบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของคำไม่จริงว่า “คำพูดที่ไม่จริง เป็นธรรมลามกเป็นต้น เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเสียประโยชน์ ทำให้บุคคลไม่ควรเชื่อถือ ผู้ขาดสัจจะไม่สมควรแก่คำปฏิญญา ไม่ตั้งมั่นในคุณธรรมที่ตนเองได้พูดไว้และยอมเสื่อมจากคุณธรรมทั้งปวง”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของสัจจะความจริงว่า “คุณธรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นได้เพราะสัจจะที่มีอยู่ในตนเอง คนมีสัจจะทำอะไรก็ตามย่อมเป็นที่เชื่อถือ มีจิตใจเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนความคิด การบำเพ็ญบารมีนั้นย่อมนำมาซึ่งความสงบสุข ทำให้สัตว์มีที่พึ่ง สามารถพาบุคคลที่กำลังมีความทุกข์พ้นจากทุกข์อันใหญ่หลวงนั้นได้ และสามารถบำเพ็ญโพธิสัมภาระให้สำเร็จบริบูรณ์” นี้เป็นหลักในการพิจารณาสัจจบารมี

๘. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญอธิษฐานบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ ทรงเห็นโทษของคนมีใจหวนไหว่ง่ายว่า “บุคคลใดก็แล้วแต่ถ้าเป็นคนที่มีจิตใจหวนไหว่ง่ายในสิ่งที่กำลังทำ ย่อมขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ย่อมเป็นคนหวนไหว่ต่อการบำเพ็ญบารมี มีทาน ศีล เป็นต้น หรืออาจมีการเปลี่ยนใจทอดทิ้งในการบำเพ็ญบารมีขึ้นมาก็ได้ ก็จะทำให้บารมีทั้ง ๑๐ ประการ ที่ตนกำลังบำเพ็ญบารมีอยู่นั้นไม่เต็มเปี่ยม”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของอธิษฐาน คือ การตั้งใจมั่นไม่หวนไหว่ว่า “บุคคลมีจิตเป็นหนึ่งไม่ทอดทิ้งเด็ดเดี่ยวเช่นนี้ สามารถสร้างบารมีทั้งปวงโดยไม่พรั่นพริ้งต่อคำสรรเสริญและ

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, ๖๔-๖๖.

ลากสักการะทั้งปวง บุคคลผู้มีจิตใจเช่นนี้ย่อมสามารถนำผลคือ สวากโภธิญาณปัจเจกโภธิญาณ สัมมาสัมโภธิญาณสำเร็จได้ง่าย” นี้เป็นหลักในการพิจารณาอิชฺฐานบารมี^{๒๙}

๙. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญเมตตาบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ เห็นโทษของบุคคลผู้ขาดเมตตาทั้งหลายว่า “ธรรมดาบุคคลในโลกนี้ถ้าหากว่าไม่มีความกรุณาปราณีต่อกันและกัน ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความอิจฉา ริษยาเกลียดกัน และกัน ความเป็นมนุษย์ก็เริ่มเลือนหายไปจากใจ ต่างคนต่างเห็นตัว ความมีน้ำใจที่เกื้อกูลต่อกันก็เลือนหาย บุตร ธิดาทั้งหลายไม่เคารพมารดา บิดา ศิษย์ไม่เคารพครูอาจารย์สังคมทุกชนชั้นอยู่อย่างเดือร้อนและวุ่นวาย เพราะขาดคุณธรรมที่ค้ำจุนโลก คือ เมตตา”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของเมตตาว่า “ความเมตตาปรารถนาดีต่อกันและกันนำสุขมาให้แก่สัตว์โลก ความเป็นอยู่ก็อยู่อย่างปลอดภัยไร้ความกังวล ไม่หวาดกลัวต่อภัยทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นมิตรซึ่งกันและกัน ทุกคนมีความโอบอ้อมอารีมีน้ำใจ ทำให้โลกน่าอยู่ เพราะคุณธรรมคือ เมตตา เป็นเหตุให้ทำกุศลธรรมได้ง่าย และนำมาซึ่งคุณวิเศษต่าง ๆ และความเมตตานี้จึงทำให้มีพระพุทธรูปเกิดขึ้น มีมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ทั้งปวง” นี้เป็นหลักในการพิจารณาเมตตาบารมี

๑๐. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญอุเบกขาบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ ทรงเห็นโทษของความลำเอียงว่า “บุคคลในโลกนี้ มีจิตใจหวั่นไหวต่อโลกธรรมทั้ง ๘ เห็นตัวเองว่าดีกว่าคนอื่น เห็นคนอื่นต่ำกว่าตน มีใจตกอยู่ที่อำนาจตำแหน่งทั้งหลาย แข่งกันเป็นใหญ่ จิตที่หวั่นไหวและผูกพันอยู่อารมณ์ต่าง ๆ ที่ยั่วชวน ทำให้จิตใจเป็นทุกข์ตกต่ำไม่เจริญในกุศลธรรมชั้นสูงขึ้นไป”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของอุเบกขาว่า “คุณธรรม มีทานบารมี เป็นต้นจะบริบูรณ์ได้เพราะว่ามีใจเป็นกลางต่ออารมณ์ที่ดีและน่าเกลียด และเป็นบ่อเกิดแห่งเมตตาพรหมวิหาร การวางเฉยไม่ผูกใจเจ็บต่อความเสียหายที่ผู้อื่นทำให้ ผู้ที่เว้นอุเบกขาเสียแล้วบารมีทั้งหลายก็สำเร็จลงไม่ได้ ซึ่งเป็นบารมีข้อสุดท้าย ที่ทำให้พระโพธิสัตว์อดทนในการสร้างคุณธรรมเพื่อให้ได้บรรลุสัมมาสัมโภธิญาณ” นี้เป็นหลักในการพิจารณาอุเบกขาบารมี^{๓๐}

พระโพธิสัตว์ มีความเข้าใจโลกถูกต้องนั้นจัดเป็นสัมมาทิฐิ ถ้ามีความเข้าใจที่ถูกต้องแล้วก็จะสามารถเข้าใจด้วยปัญญาของตนทันทีว่า คนเราเกิดมาทำไม รู้ชัดว่าคนเราเกิดมาเพื่อสร้าง ความดีเท่านั้น พระองค์ก็จะทรงสร้างแต่คุณงามความดีต่าง ๆ อาทิ บารมี ๑๐ เป็นต้น จะต้องหลีกเลี่ยงกรรมชั่วอย่างเด็ดขาด เพราะกรรมดีคือเหตุปัจจัยแห่งความสุขที่ยั่งยืนส่วนกรรมชั่วนั้นใน

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๖๖-๖๘.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, ๖๘-๗๒.

บางกรณีดูเหมือนจะก่อให้เกิดความพอใจหรือความสะใจ แต่ในที่สุดแล้วก็จะนำซึ่งความทุกข์และความเดือดร้อนมาให้

๓.๓ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูป (พุทฺธะ) ที่มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ไม่ว่าทั้งด้านความรู้หรือคุณธรรม

พระพุทธรูป (พุทฺธะ) มี ๔ ประเภท คือ ๑. พระสัพพัญญูพุทธเจ้า ๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓. พระจตุสัจจพุทธเจ้า ๔. พระสุตพุทธเจ้า ประเภทที่ ๓ และที่ ๔ เป็นพระสาวกพุทธเจ้าหรือพระอนุพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นพระพุทธรูปประเภทหนึ่ง ซึ่งบำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยกับแสนกัป ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ เช่นเดียวกับพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาตรัสรู้ในคราวที่โลกกว้างวันพระพุทธรูปศาสนา โดยมาตรัสรู้ได้หลายพระองค์ในสมัยเดียวกัน แต่พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มิได้ทรงประกาศพระศาสนาเหมือนอย่างสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็ยังทรงมีพระคุณต่อโลกอันประมาณมิได้

พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พุทฺธะประเภทหนึ่งที่ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ เฉพาะตนเอง ปรมัตถ์โชติกา อรรถกถาของสุตตนิบาตอธิบายว่า การบรรลุธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า เปรียบเสมือนรสกับข้าวที่พรานป่าได้ลิ้มในเมือง ฉะนั้น จึงไม่อาจสอนให้บุคคลอื่นรู้ตามตนได้ (คือสอนได้แต่ไม่อาจให้รู้ตามได้) ไม่ก่อตั้งหรือสถาปนาในรูปสถาบันศาสนา แต่เน้นอนุโมทนาแก่ผู้ถวายทานในท่าน อุบัติขึ้นในช่วงพุทธันดร คือ ช่วงเวลาที่โลกกว้างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น ในปัจจุบันนี้ จึงไม่มีพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติขึ้น

บุคคลที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม ซึ่งเรียกว่าธรรมสโมธาน (การประชุมธรรม) ๕ ประการ^{๓๑} คือ

๑. ความเป็นมนุษย์ (มนุษย์สวดดี) คือ ในชาติที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ต้องเป็นมนุษย์เท่านั้น เป็นเทวดาไม่ได้ ไม่ต้องกล่าวถึงเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรตหรืออสุรกาย

๒. ความถึงพร้อมด้วยเพศ (ลิงคสมปตติ) คือ เป็นเพศชายเท่านั้น จะเป็นผู้หญิง กะเทย และอุกโตพยัญชนก (บุคคลที่มี ๒ เพศในคนเดียว) ไม่ได้ แต่ภระนั้นผู้หญิงสามารถเป็นมารดาของผู้ที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้

๓. การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวกิเลสทั้งหลาย (วิคตาสวทสสนิ) คือ การเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระอนุพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง

^{๓๑} สุตต.อ.(ไทย) ๑/๔๗.

๔. อธิการ (อธิกาโร) คือกระทำอันยิ่ง ต้องบริจาชีวิตของตนเองแล้วจึงตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

๕. ความพอใจ (ฉนทตา) คือ ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อทำให้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แม้ว่าจะยากลำบากประสบพบปัญหาอุปสรรคมากเพียงใดก็ตาม อาทิเช่น มีคนกล่าวว่า ใครก็ตามที่สามารถเหยียบสากลจักรวาล อันเต็มไปด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวไฟได้ ใครก็ตามที่สามารถเหยียบข้ามสากลจักรวาลอันเคลื่อนกล่นด้วยหอกและหลาวได้ ใครก็ตามที่สามารถลุยข้ามสากลจักรวาลอันเต็มไปด้วยน้ำปริ่มฝั่งได้ ใครก็ตามที่สามารถก้าวล่วงสากลจักรวาลซึ่งดารดาษด้วยกอไผ่ช้วนินรันดรได้ จึงตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ บุคคลที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าบอกว่า “เราสามารถทำเช่นนั้นได้”

พระปัจเจกพุทธเจ้า ต้องบำเพ็ญพุทธการกรรมนับแต่ตั้งความปรารถนาแล้วนานถึง ๒ อสงไขยกับแสนกัป พุทธการกรรมนั้น ได้แก่ บารมี ๑๐ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภขมงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ ผู้ตรัสรู้ซึ่งจะทั้งหลายด้วยพระองค์เองที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัมพันธุญในธรรมนั้น และไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย ไม่มีบารมีแก่กล้าพอที่จะเข้าถึงธรรมอันประเสริฐถึงขั้นที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้และพระปัจเจกพุทธเจ้าจะบังเกิดขึ้นเฉพาะในยุคที่ว่างพระพุทธศาสนาเท่านั้น ในกาลที่ว่างพระพุทธศาสนานั้น บุคคลทั้งหลายย่อมปราศจากศีลธรรม ประกอบแต่กรรมอันเป็นอกุศล พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถสั่งสอนผู้ใดที่ไร้ศีลธรรมให้บรรลุถึงธรรมอันประเสริฐยิ่งปานนั้นได้ แม้แต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงพระมหากรุณาได้เฉพาะผู้ที่ทรงโปรดได้เท่านั้น ไม่ใช่โปรดได้ทั่วไปทั้งหมด ทรงสงเคราะห์สัตว์โลกให้ตั้งอยู่ในทาน ศีล เมื่อสัตว์โลกเหล่านั้นละร่างกายไปแล้ว ก็ไปสู่สุคติภูมิ อันมีสวรรค์เป็นต้น ทรงสงเคราะห์บุคคลที่ตกทุกข์ได้ยาก แต่มีศรัทธาเต็มเปี่ยมให้ได้เป็นมหาเศรษฐี ด้วยการออกจากนิโรธสมบัติ แล้วทรงมารับบิณฑบาต กับบุคคลนั้น

พระปัจเจกพุทธเจ้าแต่ละองค์มีประวัติคล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ คือ เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ หรือคหบดี ในสมัยโบราณที่เปื้อนหายในโลกียสมบัติ ได้ออกบวชศึกษาพระธรรมจนบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ เมื่อบรรลุพระปัจเจกโพธิญาณแล้ว ก็ไปขุมนุมที่เขาคันธมาทน์ภูฏ ซึ่งเขายอดเขาแห่งหนึ่งของเทือกเขาหิมาลัยหรือหิมาลัย มีฝูงช้างฉัททันต์คอยปรนนิบัติอยู่เป็นนิจ ถึงแม้ว่าเรื่องของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้จะจบลงด้วยเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกัน คือ ตัวเอกของเรื่องออกบวชแล้วตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแต่รายละเอียดของเนื้อเรื่องจะแตกต่างกันออกไป

คุณลักษณะพิเศษที่สำคัญประการหนึ่งของพระปัจเจกพุทธเจ้าคือ การดำเนินชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว หรือการดำเนินชีวิตอยู่เพียงลำพัง (เอกะ) ในวรรณคดีพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบการดำเนินชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหมือนกับบนอแรด (ขคควิสานกบโป) ซึ่งแรดของอินเดียมีเพียงคนเดียว ส่วนแรดในประเทศอื่นมี ๒ นอกี้มี แต่กระนั้นก็ตาม พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ต้อง

มาประชุมพร้อมกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน คือในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์ใหม่อุบัติขึ้นและในวันอุโบสถ คงเห็นแล้วว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น มิได้หลีกเลี่ยงหนีสังคมแต่ประการใด เมื่อมีกิจกรรมที่ต้องทำร่วมกัน ท่านก็มาประชุมอย่างพร้อมเพรียงกัน บุคคลธรรมดาไม่อาจที่จะเข้าใจวิถีชีวิตดังกล่าวของพระปัจเจกพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้งเพียงพอ

ในกาลที่ว่างเว้นจากพระศาสนา พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น จึงเป็นเนืองนาบุญที่ไม่มีใครเสมอเหมือน สมดังคำพระบรมศาสดาได้ประทานไว้ ในปัจเจกพุทธापทาน ความว่า

“...ในโลกทั้งปวงเว้นเราเสียแล้ว ไม่มีใครเสมอพระปัจเจกพุทธเจ้าได้เลย...”^{๓๒}

ดังความในปัจเจกพุทธापทาน พระอานนท์เวทเทมฺหฺนึ ผู้มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว ได้ทูลถามพระตถาคต ผู้ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ว่า ทราบด้วยเกล้าฯ ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้ามีจริงหรือ เพราะเหตุไรท่านเหล่านั้นจึงได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็นนักปราชญ์ ในกาลครั้งนั้น^{๓๓}

พระผู้มีพระภาคสัมพัชญ์ผู้ประเสริฐ แสวงหาคุณใหญ่^{๓๔} ตรัสตอบท่าน พระอานนท์ผู้เจริญ ด้วยพระสุรเสียงไพเราะว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้า สร้างบุญในพระพุทธรูปเจ้าทั้งปวง ยังไม่ได้โมกขธรรมในศาสนาของพระชินเจ้า ด้วยมุข คือ ความสังเวชนันแน

ท่านเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ มีปัญญาแก่กล้า ถึงจะเว้นพระพุทธรูปเจ้าก็ย่อมบรรลุปัจเจกโพธิญาณได้แม้ด้วยอารมณ์นิดหน่อย

ในโลกทั้งปวง เว้นเราแล้ว ไม่มีใครเสมอพระปัจเจกพุทธเจ้าเลย เราจักบอกคุณเพียงสังเขปนี้ ของท่านเหล่านั้น ท่านทั้งหลายจงฟังคุณของพระมหามุนีให้ดี^{๓๕}

ท่านทั้งปวงปรารถนานิพพานอันเป็นโอสถวิเศษ จงมีจิตผ่องใส ฟังถ้อยคำดี อันอ่อนหวานไพเราะของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณใหญ่ ตรัสรู้เอง คำพยากรณ์โดยสီบบๆ กันมาเหล่าใด ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มาประชุมกัน โทษ เหตุ ปราศจากราคะ และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย บรรลุโพธิญาณด้วยประการใด^{๓๖}

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีสัญญาในวัตถุอันมีราคาว่า ปราศจากราคะ มีจิตปราศจากกำหนดในโลกอันกำหนด ละธรรมเครื่องเนิ่นช้า การแพ้และความตื่นรนแล้ว จึงบรรลุปัจเจกโพธิญาณ ณ สถานที่เกิดนั่นเอง ท่านวางอาญาในสรรพสัตว์ ไม่เบียดเบียนแม้ผู้หนึ่งในสัตว์เหล่านั้น มีจิตประกอบด้วยเมตตา หวังประโยชน์เกื้อกูล เทียวไปผู้เดียว เปรียบเหมือนนอแรด

^{๓๒} ชุ.อป (ไทย). ๓๒/๘๖/๑๓.

^{๓๓} ชุ.อป (ไทย). ๓๒/๘๓/๑๓.

^{๓๔} ชุ.อป (ไทย). ๓๒/๘๔/๑๓.

^{๓๕} ชุ.อป (ไทย). ๓๒/๘๗/๑๓-๑๔.

^{๓๖} ชุ.อป (ไทย). ๓๒/๘๘/๑๔.

ฉะนั้น ท่านวางอาญาในปวงสัตว์ ไม่เบียดเบียน แม้ผู้หนึ่งในสัตว์เหล่านั้น ไม่ปรารถนา บุตร ที่ไหนจะปรารถนาสหาย ความเสน่หาย่อมมีแก่บุคคล ผู้เกิดความเกี่ยวข้อง ทุกข์ที่อาศัยความ เสน่หานี้มีมากมาย ท่านเล็งเห็น โทษอันเกิดแต่ความเสน่หา ผู้มีจิตพัวพัน ช่วยอนุเคราะห์มิตรสหาย ย่อมทำตนให้เสื่อมประโยชน์ ท่านมองเห็นภัยนี้ ในความสนิทสนม ความเสน่หาในบุตรและภรรยา เปรียบเหมือนไม้ไผ่กอใหญ่เกี่ยวกันอยู่ ท่านไม่ข้องในบุตรและภรรยา ดังหน่อไม้ไผ่ เทียวไปผู้เดียว เช่น กับนอแรด

ท่านเป็นวิญญูชนหวังความเสรี เหมือนเนื้อที่ไม่ถูกผูกมัด เทียวหาเหยื่อ ในป่าตามความ ปรารถนา ต้องมีการปรึกษากันในท่ามกลางสหาย ทั้งในที่อยู่ ที่บำรุง ที่ไป ที่เที่ยว ท่านเล็งเห็นความ ไม่โลภ ความเสรี การเล่น (เป็น) ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางสหาย ส่วนความรักในบุตรเป็นกิเลสใหญ่ ท่านเกลียด ความวิปริตเพราะของที่รัก เป็นผู้แผ่เมตตาไปในสัตว์ และไมโกรธเคือง ยินดีด้วยปัจจัย ตามมี ตามได้ เป็นผู้อดทนต่อมลาอันตรายได้ ไม่หวาดเสียว แม้บรรพชิตบางพวก และพวกคฤหัสถ์ผู้ ครอบครอง สงเคราะห์ได้ยาก เป็นผู้มีความชวนชวายน้อยในบุตรคนอื่น ปลงเครื่องปรากฏ (ละเพศ) คฤหัสถ์ กล่าวหาญาติคามอันเป็นเครื่องผูกของคฤหัสถ์ เปรียบเหมือน ไม้ทองหลางมีใบขาดหมด ถ้าจะ พึ่งได้สหายผู้มีปัญญารักษาดน ประพฤติเช่นเดียวกัน อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ พึ่งครอบงำ อันตรายทั้งสิ้นเสียแล้ว พึงดีใจ มีสติเทียว ไปกับสหายนั้น ถ้าจะไม่ได้สหายผู้มีปัญญารักษาดน ประพฤติเช่นเดียวกัน อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ พึ่งเทียวไปผู้เดียว เหมือนพระราชาทรงละแฉ่ง แฉ่งที่ทรงชนะแล้ว เทียวไปผู้เดียว ดังช้างมาดั่งคะ ละโหลง อยู่ในป่า ความจริง เราย่อมสรรเสริญ สหายสมบัติ พึงสอเสพสหายที่ประเสริฐกว่า หรือที่เสมอกัน (เท่านั้น) เมื่อไม่ได้สหายเหล่านี้ ก็พึง คบ หากับกรรมอันไม่มีโทษ เทียวไปผู้เดียว เช่นกับนอแรด

ท่านเห็นกำไลมือทองคำอันผูกมัดที่นายช่างทองทำสำเร็จสวยงาม กระทบกันอยู่ที่แขน ทั้งสอง การเปล่งวาจา หรือวาจาเครื่องข้องของเรานั้น พึงมีกับเพื่อนอย่างนี้ จึงเล็งเห็นภัยนี้ต่อไป ก็ กามทั้งหลายอันวิจิตร หวาน อร่อย เป็นที่รื่นรมย์ใจ ย่อมย่ำยีจิตด้วยสภาพต่างๆ เห็นโทษในกามคุณ ทั้งหลาย ความจัญไร หัวผี อุบาทว์ โรค กิเลสจุกจุกคร และภัยนี้ เห็นภัยนี้ในกามคุณทั้งหลาย ได้ ครอบงำอันตรายแม้ทั้งหมดนี้ คือ หนาว ร้อน ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือบ ฝุ่น และ สัตว์เลื้อยคลาน

ดังนั้น ท่านเทียวไปผู้เดียว เช่นนอแรด เปรียบเหมือน ช้างละโหลงไว้แล้ว มีชันธเกิด พร้อมแล้ว มีสีกายดั่งดอกปทุมใหญ่โต อยู่ในป่านานเท่าที่ต้องการ ใครครวญถ้อยคำของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันเกิดเองนี้ มิใช่ ฐานะของผู้ทำความคลุกคลีด้วย หมู แต่เป็นไปล่วงวิญญูอันเป็นข้าศึก ถึงความแน่นอน มีมรรคอัน ได้แล้ว เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว อัน บุคคลอื่นไม่ต้องแนะนำ ไม่มีความโลภ ไม่โง่ ไม่กระหาย ไม่ลบหลู่คุณท่าน มิมีโทษจุน้ำฝาดอันกำจัด แล้ว เป็นผู้ไม่มีตณหาในโลกทั้งปวง กุลบุตรพึงเว้นสหาย ผู้ลามก ผู้มักชื้อนตละ ตั้งมั่นอยู่ในฐานะผิต

ธรรมดา ไม่พึงเสพสหาย ผู้ชวนชวาย ผู้ประมาทด้วยตน กุลบุตรพึงคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ ท่านรู้ประโยชน์ทั้งหลาย บรรเทาความสงสัยแล้ว ไม่พอใจในการเล่น ความยินดี และกามสุขในโลก ไม่พึงเล็งอยู่ คลายยินดีจากฐานะที่ตกแต่ง มีปกติกล่าวคำสัตย์ ละบุตร ภริยา บิดา มารดา ทรัพย์ ข้าวเปลือก เผ่าพันธุ์ และกามทั้งหลายตามที่ตั้งลง เทียบไปผู้เดียว เช่นกับนอแรด ในความเกี่ยวข้องนี้มีความสุขนิดหน่อย มีความพอใจน้อย มีทุกข์มากยิ่ง บุรุษผู้มีความรู้ทราบว่าเป็น ความเกี่ยวข้องนี้ ดุจลูกธนู พึงเทียบไปผู้เดียว เช่นกับนอแรด

กุลบุตรพึงทำลายสังโยชน์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนปลาทำลายข่าย แล้วไม่กลับมา ดังไฟไหม้เชื้อ ลามไปแล้วไม่กลับมา พึงทอดจักขุลง ไม่คะนองเท้า มีอินทรีย์อันคุ้มครองแล้ว รักษา मनัส อันราคะไม่ชุ่มแล้ว อันไฟกิเลสไม่เผาผลาญ พึงละเครื่องเพศศฤงษณ์แล้ว ถึงความตัดถอน เหมือนไม้ทองกวาวที่มีใบขาดแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสาเยาะ ออกบวชแล้ว ไม่พึงทำความกำหนดในรส ไฉไล ไม่ต้องเลี้ยงผู้อื่น เทียบวินชบาตามลำดับตรอก มีจิตไม่ข้องเกี่ยวในสกุล พึงละนิวรณ์เครื่องกั้นจิต ๕ ประการ พึงบรรเทาอุปกิเลสเสียทั้งสิ้น ไม่อาศัยค้นหาและทิวฏฐิต ตัดโทษ อันเกิดแต่สิ้นเหาแล้ว พึงทำ สุข ทุกข์ โทมนัสและโสมนัสก่อนๆ ไว้เบื้องหลัง ได้อุเบกขา สมณะ ความหมดจดแล้ว พึงปรารภ ความเพียรเพื่อบรรลุนิพพาน มีจิตไม่หดหู่ ไม่ประพตติเกยจคร้าน มี ความเพียรมั่น (ก้าวออก) เข้าถึงด้วยกำลัง เรี่ยวแรง ไม่พึงละการหลีกเร้นและฌาน มีปกติประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นนิตย์ พิจารณา เห็นโทษในภพทั้งหลาย พึงปรารภความสิ้นค้นหา ไม่ประมาท เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีการสดับ มีสติ มีธรรมอันพิจารณา แล้ว เป็นผู้เที่ยง มีความเพียร ไม่พึงสะดุ้งในเพราะเสียงดังสีหะ ไม่ขัดข้อง อยู่ในค้นหาและทิวฏฐิต เหมือนลมไม้ติดตาข่าย ไม่ติดอยู่ในโลก ดุจดอกปทุม ไม่ติดน้ำ พึงเสพเสนาสนะอันสงบ เหมือนราชสีห์มีเขี้ยวเป็นกำลัง เป็นราชาของเนื้อ มีปกติประพฤติข่มขี้ ครอบงำ พึงเจริญเมตตา วิมุติ กรุณาวิมุติ มุทิตาวิมุติ และอุเบกขาวิมุติทุกเวลา ไม่พิโรธด้วย สัตว์โลกทั้งปวง พึงละราคะ โทสะ และโมหะ พึงทำลายสังโยชน์ทั้งหลายเสีย ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึงเทียบไปแต่ผู้เดียว เช่นกับนอแรด

ฉะนั้น คนทั้งหลายมีเหตุ เป็นประโยชน์ จึงคบหาสมาคมกัน มิตรทั้งหลายไม่มีเหตุ หาได้ยากใน วันนี มนุษย์ทั้งหลายมีปัญญามองประโยชน์ตน ไม่สะอาด พึงมีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญาหมดจดดี มีจิตตั้งมั่น ประกอบความเพียร เจริญวิปัสสนา มีปกติเห็นธรรม วิเศษ พึงรู้แจ้งธรรมอันสัมปยุตด้วยองค์ มรรคและโพชฌงค์ (พึงรู้แจ้งองค์มรรคและโพชฌงค์) นักปราชญ์เหล่าใดเจริญสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์และอัปณิหิตวิโมกข์ ไม่บรรลุความเป็นพระสาวกในศาสนาพระชินเจ้า นักปราชญ์เหล่านั้นย่อมเป็นพระสยัมภูปัจเจกพุทธเจ้า มีธรรมใหญ่ มีธรรมกายมาก มีจิตเป็นอิสระ ข้ามห้วงทุกข์ ทั้งหมดได้ มีจิตโสมนัส มีปกติเห็นประโยชน์อย่างยิ่ง เปรียบดังราชสีห์ เช่น กับนอแรด^{๓๗}

^{๓๗} ชู.อุป (ไทย). ๓๒/๘๙-๑๔๐/๑๔-๒๕.

พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ มีอินทรีย์ระงับ มีใจสงบ มีจิตมั่นคง มีปกติ ประพฤติด้วยความกรุณาในสัตว์เหล่าอื่น เกื้อกูลแก่สัตว์ รุ่งเรืองในโลกนี้และโลกหน้า เช่นกับประทีป ปฏิบัติเป็นประโยชน์แก่สัตว์ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ ละกิเลสเครื่องกั้นทั้งปวงหมดแล้ว เป็นจอมแห่งชน เป็นประทีปส่องโลกให้สว่าง เช่นกับรัศมีแห่งทองชมพูนุท เป็นทักษิณียบุคคลชั้นดีของโลก โดยไม่ต้องสงสัย บริบูรณ์อยู่เนื่องนิตย์ คำสุภาสิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นไปในโลกทั้งเทวโลก ชนเหล่าใดผู้เป็นพาลได้ฟังแล้ว ไม่ทำเหมือนดั่งนั้น ชนเหล่านั้นต้องเที่ยวไปในสังขารทุกข์บ่อยๆ คำสุภาสิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นคำไพเราะ ดั่งน้ำผึ้งรวงอันหลั่งออกอยู่ ชนเหล่าใดได้ฟังแล้ว ประกอบการปฏิบัติตามนั้น ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้มีปัญญา เห็นสัจจะ คาทาอันโอฬารอันพระปัจเจกพุทธชินเจ้าออกบวชกล่าวแล้ว คาทาเหล่านั้นพระตถาคตผู้สืบทอดศาสดาของพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่านรชน ทรงประกาศแล้ว เพื่อให้รู้แจ้งธรรม คาทาเหล่านี้ พระปัจเจกเจ้าเหล่านั้นรจนาไว้อย่างวิเศษ เพื่อความอนุเคราะห์โลก อันพระสยัมภูผู้สืบทอดทรงประกาศแล้ว เพื่อยังความสังเวช การไม่คลุกคลีและปัญญาให้เจริญ ฉะนั้นแล

บุคคลที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม ซึ่งเรียกว่าธรรมสโมธาน (การประชุมธรรม) ๕ ประการ^{๓๘} คือ

๑. **ความเป็นมนุษย์ (มนุษยตติ)** คือ ในชาติที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ต้องเป็นมนุษย์เท่านั้น เป็นเทวดาไม่ได้ ไม่ต้องกล่าวถึงเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรตหรืออสุรกาย

๒. **ความถึงพร้อมด้วยเพศ (ลึงคสมปตติ)** คือ เป็นเพศชายเท่านั้น จะเป็นผู้หญิงกะเทยและอุกโตพญชนก (บุคคลที่มี ๒ เพศในคนเดียวกัน) ไม่ได้ แต่ภระนั้นผู้หญิงสามารถเป็นมารดาของผู้ที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้

๓. **การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวกิเลสทั้งหลาย (วิคตาสวทสน)** คือ การเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระอนุพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง

๔. **อธิการ (อธิกาโร)** คือกระทำอันยัง ต้องบริจาตชีวิตของตนเองแล้วจึงตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

๕. **ความพอใจ (ฉนทตา)** คือ ความเป็นผู้ปรารถนาเพื่อทำให้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แม้ว่าจะยากลำบากประสบพบปัญหาอุปสรรคมากเพียงใดก็ตาม อาทิเช่น มีคนกล่าวว่า ใครก็ตามที่สามารถเหยียบซากลจักรวาล อันเต็มไปด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวไฟได้ ใครก็ตามที่สามารถเหยียบข้ามซากลจักรวาลอันเคลื่อนกล่นด้วยหอกและหลาวได้ ใครก็ตามที่สามารถลุยข้ามซากลจักรวาลอันเต็มไปด้วยน้ำปริมฝั่งได้ ใครก็ตามที่สามารถก้าวล่วงซากลจักรวาลซึ่งดารดาด้วยกอไผ่ชั่ว

^{๓๘} สุตต.อ. (ไทย) ๑/๔๗.

นรินทร์ได้ จึงตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ บุคคลที่ตั้งปณิธานเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าบอกว่า
“เราสามารถทำเช่นนั้นได้”

มีคาถาแสดงไว้ว่า

“มนุสฺสสตฺถํ ลิงคสมฺปตฺติ วิคตาสวทสฺสนํ อธิกาโร ฉนฺทตา เอเต อภินิหารการณาฯ”

“มีเหตุแห่งปณิธานขั้นพื้นฐาน (ก็เพราะธรรมสโมธาน ๕ ประการ) เหล่านี้ คือ
ความเป็นมนุษย์, ความถึงพร้อมด้วยเพศ, การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวะ, อธิการ และความพอใจ”

บุคคลที่ตั้งปณิธานเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรมซึ่งเรียกว่า
ธรรมสโมธาน ๘ ประการ^{๓๔} คือ

๑. ความเป็นมนุษย์ (มนุสฺสสตฺถํ) มีนัยเดียวกับองค์ธรรมของบุคคลที่ตั้งปณิธานเป็นพระ
ปัจเจกพุทธเจ้า

๒. ความถึงพร้อมด้วยเพศ (ลิงคสมฺปตฺติ) ก็มีนัยเดียวกัน

๓. เหตุ (เหตุ) คือ ความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ ในชาติที่ตั้งปณิธานเป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าพยายามอย่างเต็มกำลัง จะสามารถเป็นพระอรหันต์ได้

๔. การเห็นพระศาสดา (สตถารทสฺสนํ) คือการเห็นเฉพาะพระพักตร์ของพระสัมมาสัม
พุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง อาทิเช่นสุเมธบัณฑิตได้เห็นพระที่ปึงกรพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์แล้วจึงตั้ง
ปณิธาน

๕. การบรรพชา (ปพฺพชฺชา) คือ ความเป็นอนาคาริก ต้องเป็นนักบวชผู้เป็นกรรมวาที
และกิริยวาที อาทิเช่น สุเมธบัณฑิตเป็นดาบสชื่อสุเมธ จึงตั้งปณิธาน

๖. ความถึงพร้อมแห่งคุณ (คุณสมฺปตฺติ) คือการได้คุณธรรมหรือธรรมวิเศษมีฉานเป็น
ต้น อาทิเช่น สุเมธบัณฑิตได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ แล้วจึงตั้งปณิธาน

๗. อธิการ (อธิกาโร) มีนัยเดียวกัน

๘. ความพอใจ (ฉนฺทตา) มีนัยเดียวกัน

มีคาถาแสดงไว้ว่า

“มนุสฺสสตฺถํ ลิงคสมฺปตฺติ เหตุ สตถารทสฺสนํ ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ อธิกาโร ฉนฺทตา
อภฺภูตมมสโมธานา อภินิหารโร สมิชฺชติฯ”

“ปณิธานขั้นพื้นฐานย่อมสำเร็จได้ ก็เพราะธรรมสโมธาน ๘ ประการ คือ ความเป็น
มนุษย์, ความถึงพร้อมด้วยเพศ, เหตุ, การเห็นพระศาสดา, การบรรพชา, ความถึงพร้อมแห่งคุณ,
อธิการ และความพอใจ”

^{๓๔} สุตต.อ. (ไทย) ๑/๔๕.

ผู้ที่ตั้งปณิธานเป็นพระอัครสาวกทั้งสองและพระอสีติมหาสาวก ต้องมีองค์ธรรม ๒ ประการ คือ อธิการหรือการกระทำอันยิ่ง (อธิกาวโร) และความพอใจ (ฉนุทตา)^{๔๐}

การบำเพ็ญบารมีตามแนวทางโพธิสัตว์กับการดำเนินชีวิตของคนในปัจจุบัน การบำเพ็ญบารมีเป็นวิถีที่มนุษย์ทำกันอยู่เป็นประจำ ดังเช่น พบเห็นคนมีความทุกข์ยากและความลำบากในชีวิต เข้าไปช่วยเหลือโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน หรือการช่วยเหลือกันในสังคมก็ตาม ถือเป็นการบำเพ็ญบารมี เช่นกันแต่เราอาจไม่รู้ว่าเป็นการสร้างบารมี สำหรับการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๖ บารมี ซึ่งถ้าพิจารณาในแต่ละบารมี ไม่ว่าจะเป็นการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี ฌานบารมี วิริยะบารมี สมาธิบารมีและปัญญาบารมีก็ตาม สามารถเข้าถึงการปฏิบัติได้ในทุกบารมีถ้าบุคคลนั้นมีมุ่งมั่นตั้งใจอย่างแน่วแน่และเด็ดเดี่ยว การบำเพ็ญบารมีตามแนวทางพระโพธิสัตว์กับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันเป็นอย่างไร ในบทความนี้จะพิจารณาในประเด็นการดำเนินชีวิต ดังต่อไปนี้

๑. บทบาทหน้าที่ ในที่จะกล่าวเฉพาะบทบาทหน้าที่ในครอบครัว ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคม ที่สำคัญที่สุด เป็นหน่วยย่อยของสังคมที่มีความสัมพันธ์และร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด แต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวซึ่งอาจมีบทบาทที่แตกต่างกันไป พบว่าบทบาทหน้าที่ที่สนับสนุนให้บำเพ็ญบารมีโพธิสัตว์ คือ บทบาทความเป็นพ่อแม่ถือเป็นบทบาทที่มีความสำคัญยิ่งใหญ่สำหรับลูก прารณาให้ลูกเป็นคนดี คนเก่ง มีสุขภาพแข็งแรง มีความรับผิดชอบดูแลตนเอง ครอบครัวและสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ จะเห็นถึงความปรารถนาดีที่มีต่อลูก ที่เต็มเปี่ยมด้วยความเมตตา กรุณา ให้การช่วยเหลือลูกในทุกๆเรื่อง เป็นการให้ที่ไม่มีเงื่อนไข ให้โดยไม่กลัวหมด ให้ตามความต้องการของลูก หรือตอบสนองตามต้องการแต่ยังไม่ขอ พ่อแม่ยังปรารถนาให้ลูกเป็นคนดีให้มีความรู้และมีคุณธรรม บางคนปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมเพื่อเป็นตัวอย่างแก่ลูก มีความวิริยะอุตสาหะ ความอดทน แสวงหา ความความรู้และสติปัญญาในการเลี้ยงดูลูกให้เติบโต แข็งแรงและเป็นคนดี แม่บางคนเมื่อมีลูก จะมีความรู้สึกที่ตนเองตายไม่ได้กลัวไม่มีใครดูแลลูก กลัวลูกลำบาก(มีทุกข์)จะต้องอยู่เพื่อดูแลลูก จะเห็นได้ว่าหัวใจของแม่ เปรียบเสมือนโพธิสัตว์ของลูก ในปัจจุบันพบว่าปัญหาในครอบครัวมีมากขึ้น พบว่าบทบาทหน้าที่ของพ่อแม่อาจไม่สมบูรณ์เนื่องจากปัญหาทางสังคม เช่นการมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร ปัญหาทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความไม่พร้อมในการทำหน้าที่ดังกล่าว จึงมีเด็กถูกทอดทิ้งให้อยู่ ปู่ ย่า ตา ยาย มากขึ้น หรือนำเด็กมาฝากเลี้ยงในสถานสงเคราะห์มากขึ้น จากสภาพปัญหาสังคมวัตถุนิยม และสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ การสื่อสารที่ไร้พรมแดน และความรู้ (อวิชชา) จึงทำให้คุณธรรมของคนลดลง ส่งผลกระทบให้เกิดความบกพร่องต่อบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบ จึงเป็นอุปสรรคในการบำเพ็ญบารมีมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีบทบาทของการเป็นลูกที่ทุกคนเลี้ยงไม่ได้ ลูกเป็นผู้ที่ต้องดูแลช่วยเหลือ ตอบแทนบุญคุณ และเลี้ยงดูพ่อแม่ด้วยความรัก ความเมตตาปรารถนาให้ท่าน

^{๔๐} สุตต.อ. (ไทย) ๑/๔๘.

มีความสุขกายและใจ ลูกจึงมีโอกาสนำบำเพ็ญบารมีทานบารมี ศีลบารมี (ควบคุมกาย วาจา ใจให้ไม่ล่วงเกินต่อท่านทั้งสอง) ขันติบารมี วิริยะบารมี เป็นต้น แต่ในปัจจุบันการทำหน้าที่ของลูกมีความบกพร่องเพิ่มขึ้น จะเห็นได้จากการทอดทิ้งพ่อแม่ไม่เลี้ยงดู หรือทิ้งลูกไว้กับพ่อแม่ ไม่เลี้ยงดูทั้งพ่อแม่และลูกเพิ่มขึ้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวไม่สอดคล้องกับการบำเพ็ญบารมี สรุปได้ว่าบทบาทความเป็นพ่อแม่หรือบทบาทของลูกมีส่วนสนับสนุนในการบำเพ็ญบารมี ถ้าทุกคนรับผิดชอบปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทดังกล่าวด้วยความเต็มใจ ด้วยจิตเมตตา ปรารถนาดีและไม่หวังผลตอบแทน

๒. สภาพวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน มีสภาพเร่งรีบและแข่งขันกันมากขึ้น ตั้งแต่ออกจากบ้านไปทำงานจนถึงกลับบ้าน อาจแสดงความเห็นแก่ตัวในการแย่งชิงรถ ไม่ลูกให้เด็กและคนแก่ นั่ง รีบไปส่งลูก ไปทำงาน ขับรถไม่ยอมให้แซง ไม่พอใจรถคันอื่นไม่มีน้ำใจ ซื้อหาอาหารรับประทานที่มีจำนวนมากมายให้เลือกรื้อบ้างครั้งจำกัดความต้องการไม่ได้ รับผิดชอบงานซึ่งอาจพบเพื่อนร่วมงานบางคนเกียจงานจึงทำให้รู้สึกหงุดหงิด หรือต้องรับผิดชอบต่อตัวชีวิตในงานที่ทำทำให้รีบทำงานเพื่อแข่งขันกับเวลา การสร้างผลงาน การพูดคุยช่วยเหลือเพื่อนร่วมงานอาจน้อยลง แม่บ้านอาจรีบกลับบ้านไปรับลูกหรือไปเฝ้าลูกเรียนพิเศษ ลูกเรียนพิเศษเพื่อแข่งขันสอบเข้าโรงเรียนที่ตนต้องการ หรือเข้ามหาวิทยาลัย พ่อบ้านบางคนไปสังสรรค์ดื่มสุรากับเพื่อนๆ ซึ่งอาจทำให้แม่บ้านหงุดหงิด แม่บ้านทำงานบ้านดูแลลูก ดูแลครทิวและพักผ่อน นอกจากนี้ยังอาจพบพวกหลอกลวงที่เอาใจเอาเปรียบคนอื่นในรูปแบบต่างๆ เช่น ขยายยาเสพติดให้เยาวชน หลอกลวงคนแก่เอาเงิน ทำอาหารไม่มีประโยชน์ ไม่มีคุณภาพมาขาย โกงตราซังของ ชื่อของได้ของไม่มีคุณภาพตามคำโฆษณา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าจากสภาพวิถีชีวิตดังกล่าวที่เร่งรีบแข่งขัน ส่งเสริมการบริโภค เอาใจเอาเปรียบ และอาจไม่ไว้ใจกันทำให้คนขาดการใส่ใจกับคนรอบข้าง ทำให้สังคมเดิมที่มนุษย์ช่วยเหลือกันเป็นสังคมที่ขาดความไว้วางใจกัน ซึ่งเดินทางสวนกันกับแนวทางโพธิสัตว์ แต่ก็พบว่ามีบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นความสำคัญของปัญหาในสังคมเข้ามาพยายามช่วยเหลือและมีน้ำใจกับคนในสังคมที่มีความทุกข์ให้พ้นทุกข์ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญบารมีของบุคคลและกลุ่มคน นอกจากนี้ยังพบว่าในองค์กรพุทธศาสนาโดยมีพระสงฆ์ตามวัดต่างๆ ทำงานเชิงรุกส่งเสริมคุณธรรมในกลุ่มเยาวชนมากขึ้น เปิดวัดวันอาทิตย์ให้คนได้เข้าวัดทำบุญและฟังธรรมมากขึ้น ซึ่งเป็นการส่งเสริมในการบำเพ็ญบารมีให้กับผู้คน

๓. การประกอบอาชีพ มีหลากหลายที่ส่งเสริมในการสร้างบารมี เช่น แพทย์ พยาบาล ครู-อาจารย์ นักสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น กลุ่มคนในอาชีพเหล่านี้ได้รับโอกาสในการสนับสนุนให้บำเพ็ญบารมีที่เด่นๆคือ ทานบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี ปัญญาบารมี เป็นต้น มีการช่วยเหลือผู้ป่วย/ผู้อื่นให้พ้นทุกข์ มีความอดทนอดกลั้นต่อความทุกข์ในตน อดทนต่อการประกอบกิจช่วยเหลือผู้อื่น มีความเพียรในการช่วยเหลือผู้ป่วย/ผู้อื่น ใช้สติปัญญาในการช่วยเหลือผู้อื่น อาชีพนักบวชสนับสนุนการบำเพ็ญบารมีได้ครบ๖บารมี ส่วนอาชีพนักปกครอง มีโอกาสได้ให้การช่วยเหลือผู้อื่นจำนวนมาก มีโอกาสในการบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี ปัญญาบารมี ได้มาก

แต่ขณะที่มีโอกาสนในการช่วยเหลือแต่ละเลย ไม่ทำหน้าที่ หรือหาผลประโยชน์จากกลุ่มคนที่ตนเองปกครองก็เป็นการสร้างบาปได้อย่างมาก เช่นกัน นอกจากนั้นยังมีอาชีพอื่นๆ ที่ส่งเสริมการทำร้ายชีวิตของผู้อื่น เช่น ประมง เลี้ยงสัตว์เพื่อการค้า คำศาสตราวุธ ค้ายาฆ่าแมลง/สัตว์ จึงเป็นการสร้างบาปสร้างเดือดร้อนให้ชีวิตผู้อื่นที่ควรหลีกเลี่ยงเป็นการสวนทางกับการบำเพ็ญบารมี^{๔๑}

กล่าวได้ว่า มีอาชีพที่สามารถส่งเสริมการสะสมบารมี หรืออาชีพที่ทำให้สร้างบาปแก่ผู้อื่น แต่ในทางปฏิบัติแม้จะมีอาชีพสามารถส่งเสริมการสะสมบารมี แต่ถ้าบุคคลนั้นไม่ได้ทำหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ก็อาจสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นเป็นการสวนทางในการบำเพ็ญบารมี นอกจากนี้ยังมีอาชีพอื่นๆที่ไม่ได้กล่าวถึงถ้าทุกคนรับผิดชอบหน้าที่ของตนทำงานด้วยความเต็มใจ ใส่ใจในการทำงาน ไม่ย่อท้อต่อการทำงาน พัฒนางานให้มีคุณภาพ ประรณาดิและน้ำใจช่วยเหลือต่อร่วมงานหรือผู้รับผลงานก็เป็นการบำเพ็ญบารมีที่เห็นได้ชัด คือ ทานบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สมာธิบารมีและปัญญาบารมี ดังนั้นทุกคนควรมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนและทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ใส่ใจในการทำงาน ไม่ย่อท้อต่อการทำงาน พัฒนางานให้มีคุณภาพให้ดี มีเมตตา ประรณาดิต่อเพื่อนร่วมงานและผู้รับบริการ/รับผลงาน ทำให้ความทุกข์ของเพื่อนร่วมงาน และผู้รับบริการ/รับผลงานมีน้อยลง หรือมีความสุขมากขึ้น

๓.๔ การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพุทธสาวก

การสร้างบารมีของพระอริยะ นั้นมีหลายแบบ ระยะเวลาในการสร้างบารมีก็ไม่เท่าเทียมกัน และการสร้างบารมีของพระอริยะ คือ การสร้างสมทศบารมี (บารมี ๑๐ ทศ) เหมือนกัน แต่น้อยกว่าพระพุทธเจ้า เมื่อจัดลำดับการสร้างบารมีของพระสาวกก็สามารถจัดได้ ดังนี้

๑. พระอริยะปกติสาวก
๒. พระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญา
๓. พระอรหันต์ผู้ทรงปฏิสัมภิทาญาณ
๔. พระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญาและปฏิสัมภิทาญาณ
๕. พระอรหันต์ผู้เป็นมหาสาวก
๖. พระอริยะผู้เป็นพระอเสติ หรือเป็นเอกคหคคะ
๗. พระอรหันต์ผู้เป็นพระอเสติ
๘. พระอรหันต์ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายและขวา

^{๔๑} พระมหาบุญไทย, บารมีในพุทธศาสนมหายานกับการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน, บทความ, (<http://www.phd.mbu.ac.th/index.php/2014-08-28-08-57-03/94-2014-09-13-07-51-00>), ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๗.

๓.๔.๑ พระอริยะปกติสาวก

พระอริยะปกติสาวกนั้นระยะเวลาการสร้างบารมีไม่แน่นอน เช่นบางท่านตั้งความปรารถนาถึงซึ่งพระนิพพาน แต่ไม่ได้บำเพ็ญบารมีอย่างดี ก็ย่อมวนเวียนในวัฏสังขารเป็นเวลายาวนาน หลังจากตั้งความปรารถนาไว้ จนจำไม่ได้ แต่บางท่านเมื่อตั้งความปรารถนาถึงซึ่งพระนิพพานแล้วได้บำเพ็ญบารมีอย่างดี ก็ย่อมวนเวียนในวัฏสังขารเป็นเวลาไม่นาน หลังจากที่ตั้งความปรารถนาไว้ บางท่านก็บรรลุเป็นพระอริยะเลยในชีวิตนั้น บางท่านก็บรรลุในชาติถัดๆ ไป บางท่านก็บรรลุในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ถัดๆ ไป ในเวลาอันไม่ไกลกันนัก

พระพุทธองค์ ชี้ให้เห็นว่าผู้ที่ตั้งความปรารถนาในนิพพานในปัจจุบัน และสามารถบรรลุนิพพานในปัจจุบันชาติดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้ ตลอด ๗ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๑๗ ปี ยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ตลอด ๖ ปี ... ๕ ปี ... ๔ ปี ... ๓ ปี ... ๒ ปี ... ๑ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี ๑๑ ปี ยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ตลอด ๗ เดือน เขาพึงหวังผล ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๑๗ เดือน ยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้ ตลอด ๖ เดือน ... ๕ เดือน ... ๔ เดือน ... ๓ เดือน ... ๒ เดือน ... ๑ เดือน ... กึ่ง เดือน เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่งคือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี ๑ กึ่งเดือนยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้ตลอด ๗ วัน เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใด อย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็น พระอนาคามี ๑ ๗

ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่า สัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์โทมนัส เพื่อบรรลุดุรรวมที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานหนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ คำที่กล่าว ดังพรรณนามา อาศัยเอกายนมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น ยินดี ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว

ดังนั้น จำนวนของพระอริยะปกติสาวก จึงมีมากมายมหาศาลเป็นอย่างยิ่ง ในแต่ละพุทธสมัยก็จะมีจำนวนพระอริยะปกติถึงจำนวน อสงไขยๆ สัตว์ที่บรรลุนิพพาน และในยามที่พระพุทธเจ้า

ปรีนิพพาน (สิ้นพระชนม์ชีพ) ก็มีเหล่าพระอริยะปกติสาวกนี้แหละ เป็นผู้สืบทอดต่ออายุของ พระพุทธศาสนา ดำเนินต่อไปเป็นเวลายาวนานตามยุคตามสมัย

๓.๔.๒ พระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญา

พระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญา ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระอรหันต์ผู้มีอภิญญาก็ต้องสร้างสมบารมี มากกว่าปกติ คือต้องสร้างบารมี ๑๐ ทัศน์ แล้วต้องสร้างสมสมณะจนเชี่ยวชาญ จนได้อภิญญา ซึ่งต้อง สร้างสมกันเป็นเวลาหลายๆ ชาติ จนข้ามกัป หรือใช้เวลาหลายๆ กัป จากที่ทราบมา ผู้ปรารถนาเป็น พระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญาเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ต้องสร้างสมบารมีเป็นเวลาถึง หนึ่งหมื่นกัป (๑๐,๐๐๐ กัป) โดยประมาณ

๓.๔.๓ พระอรหันต์ผู้ทรงปฏิสัมภิทาญาณ

พระอรหันต์ผู้ทรงปฏิสัมภิทาญาณ ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระอรหันต์ผู้มีปฏิสัมภิทาญาณ ก็ ต้องสร้างสมบารมีมากกว่าปกติ คือต้องสร้างบารมี ๑๐ ทัศน์แล้ว ยังต้องสร้างสมปฏิสัมภิทาญาณ ต่างๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งจะต้องสร้างสมกันเป็นเวลาหลายๆ ชาติจนข้ามกัป หรือใช้เวลาหลายๆ กัป จากที่ ทราบมา ผู้ที่ปรารถนาเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงปฏิสัมภิทาญาณเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ต้องสร้าง สมบารมีเป็นเวลาถึง หนึ่งหมื่นกัป (๑๐,๐๐๐ กัป) โดยประมาณ

๓.๔.๔ พระอรหันต์ทรงอภิญญาและปฏิสัมภิทาญาณ

พระอรหันต์ทรงอภิญญาและปฏิสัมภิทาญาณ พระอรหันต์ทรงอภิญญาและปฏิสัมภิทา ญาณ ที่ไม่ได้เป็นมหาสาวกหรือเป็นพระอรหันต์ในสมัยที่ พระพุทธเจ้าทรงปรีนิพพานไปแล้ว ต้อง สร้างบารมีถึง หนึ่งหมื่นกัป หรือมากกว่านั้น โดยประมาณ และส่วนมากจะเป็นพระอรหันต์สาวกของ พระพุทธเจ้าในขณะที่พระองค์มีพระชนชีพอยู่

๓.๔.๕ พระอรหันต์ผู้เป็นมหาสาวก

พระอรหันต์ผู้เป็นมหาสาวก พระอรหันต์ผู้เป็นมหาสาวกส่วนมากจะทรงอภิญญาและ ปฏิสัมภิทาญาณพร้อม และเป็นพระอรหันต์ในขณะที่พระพุทธองค์มีพระชนชีพอยู่ จากที่ทราบมาต้อง สร้างบารมีถึง หนึ่งแสนกัป โดยประมาณ ดังเช่นพระอภัยอรหันต์ ผู้เป็นพระโอรสองค์หนึ่งของพระ เจ้าพิมพิสาร ก็ยังมีมหาสาวกบางท่านสร้างบารมีมายาวนานมากกว่า อสงไขย ก็มี (มีข้อมูลอ่าน ข้างล่าง)

๓.๔.๖ พระอริยะผู้เป็นพระอเสติ

พระอริยะผู้เป็นพระอเสติ หรือเป็นเอกคหคคะ ได้แก่ ฆารวาสอริยะที่ยังไม่บรรลุนเป็นพระอรหันต์ แต่ได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอกหรือเอกคหคคะด้านใดด้านหนึ่ง ดังเช่นนางวิสาขา จิตตะเศรษฐี ซึ่งต้องสร้างสมบารมียังน้อยที่สุด หนึ่งแสนกัป (๑๐๐,๐๐๐ กัป) หลังจากได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอดีต แต่ก่อนที่จะได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกนั้นอาจจะสร้างบารมีมายาวนานแล้ว จึงจะได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกได้

๓.๔.๗. พระอรหันต์ผู้เป็นพระอเสติ

พระอรหันต์ผู้เป็นพระอเสติ หรือเป็นเอกคหคคะ ได้แก่ พระอริยะภิกษุหรือพระอรหันต์ภิกษุและพระอรหันต์ภิกษุณี ที่ได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอกหรือเอกคหคคะด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะ ซึ่งต้องสร้างสมบารมีถึง หนึ่งแสนกัป (๑๐๐,๐๐๐ กัป) หรือมากกว่านั้น จนถึงสองไชยกัป หลังจากได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอดีต แต่ก่อนที่จะได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกนั้นอาจจะสร้างบารมีมายาวนานแล้ว จึงจะได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกได้เช่น พระอานนท์ พระพักุลละเถระ พระอุบลวรรณาเถรี พระโคตมิเถรี พระอนุรุท ฯลฯ

๓.๔.๘ พระอรหันต์ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายหรือขวา

พระอรหันต์ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายหรือขวา นั้นจะต้องสร้างบารมีเป็นเวลายาวนานเป็นเวลาถึง หนึ่งอสงไขยกัปเศษแสนมหากัป หลังจากได้รับพุทธพยากรณ์เป็นครั้งแรกจากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอดีต แต่ก่อนที่จะได้รับพุทธพยากรณ์เป็นครั้งแรกนั้นอาจสร้างบารมีเพื่อให้ได้รับพุทธพยากรณ์มาเป็นเวลานานแล้ว ดังเช่น พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ^{๔๒}

การสร้างบารมีเพื่อเป็นพระอรหันต์ที่ทรงอภิญาหรือปฏิสัมภิทาญาณ ย่อมใช้เวลายาวนานกันทั้งนั้น และเป็นสร้างบารมีอย่างเอาจริงเอาจัง เมื่อบรรลุนเป็นพระอรหันต์ ย่อมดำรงคุณประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายมากมายเป็นอย่างยิ่ง เหมือนพลุที่ส่องสว่างจำรัสจ้าด้วยแสงที่สวยงาม ให้สัตว์ทั้งหลายต่างเพียรเพื่อบรรลุนิพพาน สืบทอดต่อไปจนจบสิ้นอายุพุทธศาสนา

๓.๕ ลักษณะและคุณค่าของการบำเพ็ญบารมี

พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิเถระ) ได้กล่าวถึงกองบารมีของพระศรีอาริยมตไตรย์ ไว้ในหนังสือ พระมาลัยลงไปโปรดสัตว์นรก ตอนหนึ่ง ไว้ว่า

^{๔๒} <http://www.vichadham.com/ariyabarame.html>, (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๗).

พระมาลัย ดูก่อนมหาบพิตรพระราชสมภาร ศาสนาของพระองค์หากคนเป็นใบ้บ้าเป็นต้น มิได้มีนั้น เป็นเพราะเหตุผลแห่งอะไร ขอถวายพระพร

อารยเมตไตรย ศาสนาของโยมหากคนใบ้บ้ามิได้นั้น เป็นเพราะเหตุที่โยมมิได้เจรจามุสา ล่อลวงคนทั้งหลาย หากคนตาบอดมิได้นั้นเป็นเพราะเหตุที่โยมเกลียวแลดูสมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีลมี สัตย์ทั้งปวงด้วยตาอันเป็นที่รัก หากคนเตี้ย ค่อม มิได้นั้น ด้วยเหตุที่โยมทากายให้ตรง คือว่าประพฤติ สุจริต รักษาศีล ฟังพระธรรมเทศนา หากคนเป็นโรครักไข้เจ็บมิได้ เพราะเหตุที่โยมให้ยาเป็นทาน และ ช่วยบรรเทาทุกข์ภัยของสัตว์ทั้งปวง คนในศาสนาของโยมมีความสุขสบายดีเสมอกันนั้น ด้วยว่าโยมให้ ข้าวน้ำ ผ้าผ่อนท่อนสะไบ เรือแพนาวา ของหอมเป็นทาน ศาสนาของโยมไม่มีมารมาผจญ ด้วยเหตุที่ โยมมิได้ทาสัตว์ให้สะดุ้งตกใจกลัว คนในศาสนาของโยมล้วนแต่มีรูปร่างงดงามนั้น เป็นผลที่โยมให้ของ รักเป็นทานแก่สมณพราหมณาจารย์ และยาก วณิพก คนกำพร้าอนาถา คนในศาสนาของโยมนั้นได้ ไปสวรรค์ทั้งสิ้น คือได้ไปหมดทุกคน ด้วยเหตุที่โยมให้ ช้าง ม้าราชรถ ยวดยาน คานหามเป็นทาน ศาสนาของโยมมีพื้นแผ่นดินราบเรียบเสมอกันนั้น เป็นผลที่โยมแผ่เมตตาจิตไปในสัตว์ทั้งหลายเสมอ หน้ากัน คนในศาสนาของโยมที่มั่งคั่งสมบูรณ์ ก็มีความสุขร่าเริงนั้น เป็นด้วยเหตุที่โยมยังจิตยาจกให้ ชุ่มชื่นด้วยทรัพย์สิ่งของเงินทองตามความปรารถนาตามชอบใจ ขอท่านอรหันต์มาลัยจงเข้าพระทัย โดยนัยตามที่โยมเล่าถวายมานี้เถิด

พระมาลัย ดูก่อนมหาบพิตรพระราชสมภารพระองค์ มหาบพิตรทรงบำเพ็ญบารมีมาที่ อสงไขย และจะลงไปเกิดในตระกูลไหน พระชนกพระชนนี สวากและสาวิกา ตลอดจนต้นไม้ที่จะได้ไป ตรัสรู้ชื่อว่าอย่างไร ขอจงได้บอกไป ณ บัดนี้เถิด ขอถวายพระพร

อารยเมตไตรย ข้าแต่พระคุณเจ้าพระอรหันต์มาลัย โยมได้บำเพ็ญบารมีมาช้านานถึง ๑๖ อสงไขยแสนมหากัลป์ สมดังบารมี ๓๐ ทิศนั้น โยมก็ได้บำเพ็ญมาเป็นอย่างดี ถ้าโยมให้ทานแล้ว โยมจะได้รางวัลแห่งรางวัลหลังนั้นหากมิได้ ในศาสนาของข้าพระองค์ไม่มีคนใบ้ คนใบ้ ด้วยเหตุที่ข้า พระองค์ไม่เคยพูดเท็จหลอกลวงใครๆ ไม่มีคนตาบอดเพราะข้าพระองค์มองสมณะผู้มีศีลแลจาก วณิพกเข็ญใจด้วยนัยน์ตาที่เต็มเปี่ยมด้วยความรักใคร่สงสาร ไม่มีคนง่อยเปลี้ยเสียขาเพราะเวลาทำบุญ ทานข้าพระองค์ยื่นตรงเสมอ ไม่มีคนเจ็บไข้ได้ป่วยไร้โรคาพยาธิ ก็เพราะข้าพระองค์ถวายยาเป็นทาน อยู่เสมอเนื่องนี้ ไม่มีมารผจญเพราะข้าพระองค์ไม่เคยทำให้คนหรือสัตว์นั้นตกใจ ในศาสนาของข้า พระองค์ไม่มีใครขี้ริ้ว ขี้เหร่ มีแต่คนรูปร่างเพราะยามข้าพระองค์ให้ทานให้แก่ของอันเป็นที่รักแก่ยาก วณิพกตลอดจนสมณพราหมณ์เสมอ

ในศาสนาของข้าพระองค์ทุกคนได้ไปสวรรค์ เพราะข้าพระองค์ให้ช้างม้าราชรถยวดยาน พาหนะเป็นทาน ในศาสนาของข้าพระองค์นั้นแผ่นดินราบเรียบเสมอกันหมด เพราะข้าพระองค์แผ่ เมตตาจิตไปยังสรรพสัตว์เสมอ คนในศาสนาของข้าพระองค์มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินโนคา เพราะ เหตุว่าข้าพระองค์ให้ทานแก่ผู้ยากไร้เข็ญใจด้วยทรัพย์สิ่งของเงินทองตามที่เขาปรารถนาอยู่เนื่องนี้

โดยทั่วถึง ข้าแต่พระคุณเจ้า ข้าพระองค์บำเพ็ญบารมีมาช้านานถึง ๑๖ อสงไขยแสนกัป บารมี ๓๐ ทัศนั้นก็ได้บำเพ็ญมาอย่างพร้อมมูลแล้ว^{๔๓}

ในฎีกามาลย์เทวสูตร โดยพิสดาร ได้กล่าวถึงกองบารมีของพระโพธิสัตว์นามว่า พระศรีอารีย์ ไว้ว่า

พระศรีอารีย์สร้างบารมี ๑๐ ทัศ มีทานบารมี เป็นต้น ตั้งปณิธานปรารถนาขอให้ทานศีลเมตตาภาวนา จงเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ เมื่อสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขออย่าให้มนุษย์ทั้งหลายพิกลพิการ ในศาสนาของข้าพเจ้า เมื่อสร้างพระบารมีได้เด็ดพระเศียรอันประดับด้วยมหามงกุฎให้เป็นทาน มากกว่าผลมะพร้าวในชมพูทวีป ได้ควักดวงตาทั้งสองทำเป็นทานมากกว่าดาวในอากาศ กระทำทานปรมัตถบารมี สละหัวใจให้แก่ยาก มากกว่าดอกบัวในชมพูทวีป ได้กระทำอัมมัตติกทานภายใน ไม่กล่าวเท็จล่อลวงจากทั้งหลาย ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงไม่มีคนเป็นข้าเป็นใ้ ได้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนาเกิดศรัทธาเลื่อมใสศาสนาของข้าพเจ้าจึงมิได้หนวก แลเห็นผู้ทรงศีลด้วยความรักใคร่ ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงมิได้บอด กระทำทานด้วยกายอันซื่อตรงสุจริตเป็นอย่างดี มิได้คดโกง ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงไม่มีคนเตี้ยค่อม ให้โอสถแก่สัตว์ทั้งหลายที่ถูกโรคพยาธิเบียดเบียน ในศาสนาของข้าพเจ้าไม่มีโรค ได้แม่เมตตาจิตรักใคร่ในสัตว์ทั้งหลายมิให้สะดุ้งตกใจกลัว ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงไม่มารมาเบียดเบียน ได้ให้ข้าวน้ำแก่ยาก ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงมีทิพย์สมบัติ ได้ให้ผ้าโกสัลพัสดุและผ้าไหมพัสดุ ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงมีรูปโฉมงามอุดม ได้ให้ห้วยยานคานหามช้างม้าเป็นทาน ในศาสนาของข้าพเจ้าจึงมีความสุขกายไม่ลาบาก ได้ปล่อยสัตว์จากเครื่องจองจำ ในศาสนาของข้าพเจ้ามนุษย์จึงไม่มีโทษ จะไม่ได้เป็นทาสีทาสา ได้กระทำเมตตาจิตสม่าเสมอในสัตว์ทั้งปวง ในศาสนาของข้าพเจ้าแผ่นดินจะราบเรียบตั้งพื้นหน้ากลอง ได้ยังยากทั้งหลายด้วยข้าวน้ำโภชนาหารและทรัพย์สมบัติต่างๆ ในศาสนาของข้าพเจ้า แม่น้ำใหญ่น้อยทั้งปวงจึงมีน้ำเต็มบริบูรณ์ถึงขอบฝั่ง...”^{๔๔}

สรุปได้ว่า บารมีของพระศรีอารีย์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระองค์จะเป็นพระพุทธเจ้าประเภทวิริยะธิกะบำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยแสนกัป และเป็นไนยโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมี เพื่อตรัสรู้เป็นพระวิริยะธิกพุทธเจ้า ใช้ระยะเวลา ๘๐ อสงไขยแสนกัป โดยแบ่งระยะเวลาเป็น

๑. คิดปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในใจ ไม่ได้ไปลงแสดงความปรารถนานั้นออกมาให้ผู้ใดทราบ ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๒๘ อสงไขย

^{๔๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิเถร), พระมัลลยลงโปรดสัตว์นรก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๐-๒๐๒.

^{๔๔} อริยธรรม ป., ฎีกามาลย์เทวสูตร โดยพิสดาร, หน้า ๒๓๔

๒. ต่อจากนั้น จึงได้เปล่งวาจาแสดงความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้นออกมา ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๓๖ อสงไขย

๓. หลังจากนั้น จึงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยแสนกัป

ส่วนที่ยกมาเป็นการสร้างบารมีหลากหลายของพระศรีอารยย์ที่ได้สร้างบารมีมาเป็นระยะเวลาเนิ่นนาน พระศรีอารยเมตไตรย์ แปลว่า พระผู้อันอุดมเป็นสิริ ผู้มีเมตตาธิคุณ ผู้มีพระกรุณาเอ็นดูแก่หมู่สัตว์ทั้งหลาย หมายถึง ท่านผู้เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลเบื้องหน้า เดิมนาม เมตไตรย เป็นนามสกุลของแม่เลี้ยงที่เป็นราชสีห์ ชื่อว่า อริยมเมตไตรโย และเป็นนามที่เกิดจากพื้นจิตที่มีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ เกื้อกูลมีจิตการุณย์โอบอ้อมอารีต่อสรรพสัตว์ พุทธศาสนาเถรวาท เชื่อว่าท่านเป็นเพียงพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งเท่านั้น กล่าวว่เมื่อตอนที่ท่านปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอดีตชาตินั้น ท่านเป็นพระเจ้าสังขจักรบรมกษัตริย์ ท่านได้ตัดพระเศียรถวายเป็นพุทธบูชา ตั้งความปรารถนาต่อหน้าพระพักตร์ของพระสิริมิตรพุทธเจ้า ท่านเคยเกิดในชาติเดียวพระสมณโคดม โดยท่านเกิดเป็นนายควาญช้าง ส่วนพระสมณโคดม เกิดเป็นกษัตริย์นามว่า สัตตุดาปราชา ท่านทั้งสอง เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ตกอยู่ในอำนาจแห่งราคะตัณหาจักพ้นจากอำนาจราคะกฤษณา อันเป็นทุกข์ภัยในวัฏฏะนี้ได้ ด้วยประการใด ปรารถนาจะพ้นจากวัฏฏะสงสาร ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต และในเรื่องนี้ ทำให้เกิดบุพพกรรม ของพระสมณโคดม พระมหากัสสปะ และพระศรีอารยย์ มีอีกเรื่อง พระสมณโคดม เกิดเป็นกษัตริย์ในนครกรัณณะชะกะ นามว่า อติเวทะ ส่วนพระเมตไตรย์ นามว่า สิริคุตตปุโรหิต ได้พรรณนาพระคุณของพระพุทธเจ้า จนทำให้กษัตริย์ ทำบุญใหญ่ให้แก่พระพรหมเทวะพุทธเจ้า ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต อีกเรื่องหนึ่ง ท่านทั้งสองได้เกิดเป็นพี่น้องกัน นามว่า พระสุริยามาศ (พระเมตไตรย) พระวรวงศ์ (พระตถาคต) ทำผจญภัยในป่าผ่านอุปสรรคนานาประการ ด้วยความวิริยะอุตสาหะจนผ่านมาได้ด้วยดี พระศรีอารยเมตไตรยยังได้เคยมาเกิดแล้วหลายครั้ง ดังมีเรื่องดังต่อไปนี้ พระศรีอารยย์ได้เกิดเป็นกษัตริย์ที่เกาะลังกา เป็นกษัตริย์ขี่เมฆ ผิดลูกผิดเมียของคนอื่น จนวันหนึ่งเมฆหนักขาดสติได้ฆ่าลูกเมีย ทำให้ไปเกิดในนรกเป็นเวลานาน จนมาเกิดเป็นยักษ์ณี ได้ตัดเต้านมเป็นพุทธบูชา ได้ไปเกิดเป็นยักษ์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าแต่ต้องพ่ายแพ้ไปด้วยพุทธานุภาพ ได้นำดอกไม้มาขอขมา ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ชาวไร่ ได้เหยียบเงาของพระพุทธเจ้า และได้้นำแดงโม ๗ ลูกมาถวายพระพุทธเจ้า แต่มีลูกหนึ่งถูกหนูกัด พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ ว่าต่อไปในยุคถึงพุทธกาลจะได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ก่อนที่จะได้เป็นจะมีรูปร่างไม่งาม บนศีรษะจะมีรอยแผลลุดรอยหนูเจาะ

ในสมัยของพระสมณโคดม พระศรีอารยเมตไตรย์ ได้เกิดเป็นพระภิกษุนามว่า อชิตภิกษุ ได้รับการอุปสมบท ได้รักษาศีล ศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน วันหนึ่ง พระนางมหาปชาบดีโคตรมีพระนางของพระพุทธเจ้า ได้นำผ้าไตรจีวรเพื่อจะถวายพระพุทธเจ้า แต่พระองค์ปฏิเสธตรัสให้

ถวายแก่หมู่สงฆ์ พระอัครสาวกไม่รับ พระอสีตสาวกไม่รับ จนไปถึงพระนวกะองค์สุดท้ายคือ พระอชิตภิกษุ ท่านจึงรับ พระนางเสียใจมาก พระพุทธองค์จึงคิดแสดงความอัศจรรย์ใจให้พระนางเบาใจ ได้นำบาตรโยนไปในอากาศ ให้สาวกทั้งปวงหา ปรากฏว่าไม่มีใครหาพบ จนถึงพระอชิตภิกษุได้ตั้งสังฆอธิษฐาน บาตรได้ตกมาสู่มือ พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระภิกษุรูปนี้ต่อไปในอนาคตกาลจะได้เป็นพระพุทธเจ้านามว่า พระศรีอาริยเมตไตรย์ ยังมีอีกเรื่องหนึ่งกล่าวไว้ ที่จังหวัดลพบุรี ที่วัดลอย กล่าวที่ท่านมาเกิดเป็นพระภิกษุ สร้างเนกขัมมบารมี มีรูปหล่ออยู่บ้านท่าลาด และมีประเพณีจนถึงทุกวันนี้ กล่าวว่าพระศรีอาริย์จะมาดอนคำสาปของพระราม ที่ได้สาปท้าวอุณาราชไว้ที่ถ้าเขาวงพระจันทร์ ลพบุรี แล้วยังมีกล่าวไว้ในหลายที่ พระศรีอาริยเมตไตรย์ในอนาคต กล่าวว่า เมื่อมนุษย์มีอายุถึง ๘ หมื่นปี ท่านจะมาบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ได้ปรากฏอยู่ในฎีกามาลย์เทวสูตร มีให้ท่านอ่านกันอยู่มากมายหลายสำนวนด้วยกัน การสร้างบารมีของพระศรีอาริยเมตไตรย์ ท่านบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา กล่าวว่าในชาติที่จะมาเกิดในยุคถึงพุทธกาลท่านจะมาสร้างบารมีครั้งสุดท้าย เหมือนพระเวสสันดร คือสัตตสดกมหาทาน สละบุตรและภรรยา ส่วนกองบารมีของพระศรีอาริยเมตไตรย์ ได้ทำการสร้างกองบารมีเอาไว้มากมาย ถึง ๘๐ อสงไขยแสนกัป มากมายเหลือคณานับ กล่าวบารมีของพระอินทร์เปรียบเหมือนคนตาบอดเดินลงไป ในมหาสมุทร ย่อมไม่ทราบวามหาสมุทรกว้างลึกประมาณเท่าใด “ลักษณะของบารมี คือมีการสะสมเพิ่มพูนมากขึ้นๆเรื่อยๆ จนกระทั่งมีลักษณะหนึ่งคือ เกิดความเคยชินคนที่บำเพ็ญคุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นประจำสม่ำเสมอและสั่งสมมามาก จะมีความเคยชินในการประพฤติปฏิบัติสิ่งนั้นจนกระทั่งกลายเป็นการแสดงออกอย่างอัตโนมัติเป็นไปเองเหมือนคนที่บำเพ็ญเมตตา มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่นอยู่เสมอ ตั้งใจที่จะช่วยเหลือคนทั้งหลาย ก็จะมีอาการแสดงออกเป็นความเอื้อเพื่อเกื้อกูลพร้อมที่จะช่วยเหลือด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส เมื่อทำเป็นประจำสม่ำเสมอเอาจริงเอาจัง ต่อมาก็จะเป็นนิสัยประจำตัว มีการแสดงออกเป็นอัตโนมัติ”

ลักษณะของบารมี คือ การประพฤติเกื้อกูลเป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เป็นศัตรูกับอกุศลโดยตรง มีความสงบนิ่งระงับจากความโกรธเป็นสมบัติ ปัจจุบันฐาน สามารถสร้างความสมดุลให้กับปัญหาที่เผชิญได้อย่างมั่นคง ไม่มีความเส่นหา หรือราคะ ในทางชั่วร้าย เป็นผู้ที่ยึดด้วยคุณธรรมสามารถกำจัดปัญหาของมนุษย์ได้ อย่างยั่งยืน และคุณค่าของบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้เกิดคุณค่าแก่ตนเอง ผู้อื่นและสังคมพร้อมให้คุณค่าในปัจจุบัน อนาคตและโลกหน้าการออกบวชในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าผู้ทรงพร้อมด้วยบารมี ซึ่งเป็นการเห็นผลในชาติปัจจุบัน พระองค์ทรงพร้อมด้วยเนกขัมมะหรือแนวทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าจนพบบารมี คือ การ

ได้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ คุณค่าของบารมีในด้านการดำเนินชีวิตและคุณค่าของบารมีในทางสังคม^{๔๕}

คุณค่าในการบำเพ็ญบารมี เป็นการสลัดออกจากกามไม่ยุ่งเกี่ยวกับวิถีชีวิตทางโลก คุณค่าในการบำเพ็ญเนกขัมมะ “เป็นการออกจากกามเพื่อบวช”^{๔๖} มีความดำริไม่พยายาหาเบียดเบียนผู้อื่นเป็นสมุฏฐานมีสัญญาในเนกขัมมะ “เพื่อความตั้งมั่นเพื่อความเจริญ ที่เต็มเปี่ยมด้วยกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งความดำริ”^{๔๗} เป็นการปลีกตัวออกจากฝูงชนหรือกลุ่มที่มีคนมาก ออกมาประพฤติปฏิบัติตามที่ตนได้มุ่งหวังเอาไว้ เพื่อจะดำเนินชีวิตไปให้ถึงคุณค่าในการบำเพ็ญบารมีเป็นผลรับที่มาจากประพฤติปฏิบัติเนกขัมมะที่มีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น เป็นบารมีอย่างหยาบที่สามารถให้ความสุขและทุกข์ผสมผสานกันไป ส่วนบารมีชั้นกลางหรือระดับปานกลางเป็นบารมีที่ได้รับในระดับที่ดี สามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์ และบารมีชั้นสูงสุด เป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่ายเดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน

คุณค่าของบารมีในทางสังคมนั้น เป็นการบำเพ็ญเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคมหรือ “อรรถะหรือประโยชน์ ๓ ประการนี้ เป็นหลักการบำเพ็ญ เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปจึงจะทำให้เกิดประโยชน์เพื่อตน เพื่อ บุคคลอื่นและร่วมกัน มีหลักธรรมหรือกรอบในการดำเนินชีวิตที่ทำให้ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน”^{๔๘}

การบำเพ็ญบารมี ตามที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญมา จนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีความเป็นเลิศในด้านการสร้างประโยชน์สุขให้แก่มวลมนุษยชาติในสังคมโดยวิธีออกบวชบำเพ็ญพรต หรือการประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อ บำเพ็ญบารมีที่มีความบริบูรณ์ก็จะเข้าถึงสภาวะปรมาตถธรรม ที่เป็นธรรมชั้นสูงสุด

๓.๖ จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมี

จากการศึกษาเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุดุธรรม ตาม ทศณะของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เพื่อมาสู่การเป็นพระพุทธเจ้าของพระโพธิสัตว์นั้น จะต้องมีความสมบัติที่สามารถนำไปสู่การบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธสาวกได้นั้น จะต้องประกอบไปด้วย ด้านต่างๆ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมิได้ปฏิเสธ พระไตรปิฎกดั้งเดิม หากแต่ถือ

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๕.

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๕๓.

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๖๘.

^{๔๘} พระสมร กุสโล (พรมศรี), “ปรัชญาการดำรงชีวิตตามหลักปัจจัยสี่ในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

ว่าอาจยังไม่เพียงพอ เนื่องจากเกิดมีแนวคิดที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นโลกุตระสภาวะ ไม่อาจดับสูญ ที่ชาวโลกคิดว่าพระพุทธองค์ดับสูญไปแล้วนั้นเป็นเพียงภาพมายาของรูปขันธ์ แต่พระธรรมกายอันเป็นสภาวะธรรมของพระองค์เป็นธาตุพุทธะบริสุทธิ์ยังคงดำรงอยู่ต่อไป มหายานถือว่ามนุษย์ทุกคนมี พุทธธาตุ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า หากมีกิเลสวิชชาบดบังธาตุพุทธะจึงไม่ปรากฏ หากกิเลสวิชาเบาบางลงเท่าใดธาตุพุทธะก็จะปรากฏมากขึ้นเท่านั้น มหายานมีแนวคิดที่ว่ามนุษย์ทุกคนมีสิทธิและมีความสามารถที่จะบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ และสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ หากฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยบารมีทั้ง ๑๐ ประการ พระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานจึงมีมากมายแม้พระพุทธเจ้าก็มีปริมาณที่ไม่อาจคาดคำนวณได้ และพระโพธิสัตว์ทุกองค์ย่อมโปรดสรรพสัตว์ เช่นเดียวกับจริยาของพระพุทธเจ้า คำสอนของพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนักเท่ากับพระไตรปิฎก ในพุทธศาสนา มหายานจึงมีคัมภีร์สำคัญระดับเดียวกับพระไตรปิฎกเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก เพื่อให้เหมาะสมกับจริตและอินทรีย์ของสรรพสัตว์แต่ละจำพวก อีกทั้งเพื่อเป็นกุศโลบายในการสั่งสอนพุทธธรรม ทั้งนี้ก็เพื่อเจตจำนงจะเกื้อกูลสรรพชีวิตทั้งหมดให้ถึงพุทธธรรมและบรรลุความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ คัมภีร์ของมหายานดั้งเดิมเขียนขึ้นด้วยภาษาสันสกฤต แต่ก็มีใช้สันสกฤตแท้ หากเป็นภาษาสันสกฤตที่ปะปนกับภาษาปรากฏตลอดจนบาลีและภาษาท้องถิ่นอื่นๆ เรียกว่าภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนา คัมภีร์เหล่านี้กล่าวในฐานะเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง คำสอนพระโพธิสัตว์บ้าง หรือแม้แต่ทวยเทพต่างๆ โดยมีเนื้อหาหลากหลาย สันนิษฐานว่าพระสูตรปรัชญาปารมิตา เป็นพระสูตรมหายานรุ่นเก่าที่สุด และได้มีการเขียนพระสูตรขึ้นต่อมาอีกอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยคุปตะ พระสูตรบางเรื่องก็เกิดขึ้นในประเทศจีน และในหมู่คณาจารย์ของมหายานเองก็เขียนคัมภีร์ที่แสดงหลักปรัชญาอันลึกซึ้งของตน เรียกว่าศาสตร์ซึ่งเทียบได้กับอภิธรรมของฝ่ายเถรวาท ที่มีชื่อเสียงคือ มารยมกศาสตร์ โยคาจารย์ภูมิศาสตร์ อภิธรรมโกศศาสตร์, มหายานศรัทธาปาทศาสตร์ เป็นต้น นอกจากนี้ในประเทศต่างๆ ที่นับถือมหายาน ก็มีการรณาคัมภีร์ขึ้นเพื่อสั่งสอนหลักการของตนเองอีกเป็นอันมาก คัมภีร์ของมหายานจึงมีมากมายเท่าๆ กับความหลากหลายและการแตกแยกทางความคิดในหมู่นักปราชญ์ของมหายาน

นิกายมหายานเคารพในพระธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และเคารพในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับเถรวาท จึงมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎก หากแต่ถือว่ายังไม่พอ เนื่องจากเกิดสำนึกร่วมขึ้นมาว่า นามและรูปของพระพุทธองค์เป็น โลกุตตระ ไม่อาจดับสูญ สิ่งดับสูญไปนั้นเป็นเพียงภาพมายา พระธรรมกาย ซึ่งเป็นธาตุอันบริสุทธิ์ยังคงมีอยู่ต่อไป มนุษย์ทุกคนมีธาตุพุทธะร่วมกับพระพุทธเจ้า ถ้ามีกิเลสมาบดบังธาตุพุทธะก็ไม่ปรากฏ มนุษย์ทุกคนจึงมีศักยภาพที่จะ เป็นพระโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ถ้าได้รับการฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์ พระโพธิสัตว์จึงมีจำนวนมหาศาล และมีหน้าที่ส่งเสริมงานของพระพุทธเจ้า คำสอนของพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนักเท่ากับ

พระไตรปิฎก ด้วยสำนึก เช่นนี้ ฝ่ายมหายานจึงมีคัมภีร์เกิดขึ้นมากมาย และให้ความเคารพเทียบเท่าพระไตรปิฎก

พระโพธิสัตว์ ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ ย่อมต้องเพิ่มพูนบารมีที่เรียกกันว่า “พุทธภูมิธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นขั้นของพระพุทธเจ้า” คือ ธรรมอันเป็นขั้นของผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า หรือธรรมอันเป็นขั้นของพระพุทธเจ้า หมายถึง ธรรมซึ่งจัดเป็นขั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า มีอยู่ ๔ ประการ พุทธภูมิธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นขั้นของพระพุทธเจ้า หมายถึง ธรรมซึ่งจัดเป็นขั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า มีอยู่ ๔ ประการ หมายความว่า ธรรมซึ่งจัดเป็นขั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้าอธิบายว่า นิตยโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่เที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า และธรรมซึ่งเป็นภูมิหรือเป็นขั้นเชิงของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า พุทธภูมิธรรม มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. อุตสาหโท ความองอาจกล้าหาญในการทำดี
๒. อุมมคโค มีปัญญาแก้กล้าเชี่ยวชาญ
๓. อวตถาน มีอิฐฐานมั่นคง คือมีใจคอกหนักแน่นมั่นคง
๔. หิตจรียา ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์^{๕๙}

นิตยโพธิสัตว์ ทั้งปวง เป็นผู้สมทานในพุทธธรรม ๔ ประการนี้ อยู่เนื่องนิตย์ทุกชาติไม่ว่าจะเสวยชาติกำเนิดใดก็ตาม ก็ย่อมมีภูมิธรรมเหล่านี้ประจำในใจอยู่เสมอ เพราะเหตุว่า โพธิสัตว์ ผู้ที่จะกระทำให้ โภธิญาณ เป็นจริงขึ้นมาได้นั้นต้องเป็นผู้ที่น้อมไปในกุศลธรรมอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นเครื่องช่วยหล่อเลี้ยงให้ โภธิญาณ แก่กล้าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ หากไม่มีอิทธาศัยที่ดีงามเป็นกุศลคอยสนับสนุนหล่อเลี้ยงแล้วจะไม่สำเร็จโพธิญาณ^{๕๐} ดังในคุณธรรม ๔ ข้อนี้

๑. อุตสาหะ แปลตามพยัญชนะ คือตัวหนังสือว่า อาจขึ้น แปลตามอรรถคือความหมายว่า องอาจ คือองอาจ กล้าหาญในการทำสิ่งต่างๆ มีอธิบายว่า ไม่ย่อท้อต่อสิ่งอะไรทั้งหมดเป็นต้นว่า การงานที่ทาหรือความเมื่อยล้า หิว กระจาย ไกล ไกล แต่สำหรับพระนิตยโพธิสัตว์แล้วท่านใช้คุณธรรมข้อนี้เฉพาะแต่ทางดีเท่านั้น จึงแปลไว้ในหัวข้อว่า “ความองอาจกล้าหาญในการทำดี” ในการทำสิ่งต่างๆ ไม่ย่อท้อต่อสิ่งใดทั้งหมด เป็นต้นว่า การงานที่ทา หรือความเมื่อยล้า หิวกระจายไกลไกล แต่สำหรับพระนิตยโพธิสัตว์แล้ว ท่านใช้คุณธรรมข้อนี้เฉพาะในทางที่ดีเท่านั้นจึงได้ใจความว่าอุตสาหะได้แก่ความองอาจ กล้าหาญในทางดีมีคุณประโยชน์ “อุตสาหโท กระทำความเพียรมากประการ”

^{๕๙} พระบุญเทียน พุทธวโร (ปัญญาแก้ว), ศิกษาวีเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง , **ปริญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๖.

^{๕๐} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), **มุนีนารถิณี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า , ๒๕๕๕), หน้า ๔๔.

๒. อุมม์คคะ แปลว่า ทางขึ้น หมายความว่า ความรู้อันแก่กล้า ได้แก่ ความรู้ในเหตุผลของการกระทำ อธิบายว่านิยตโพธิสัตว์ต้องมีความรู้ในเหตุผลต้นปลาย ของการกระทำต่างๆว่า อย่างไรมีเหตุผลชั่วดีอย่างไร แล้วไม่ทำสิ่งที่มีผลชั่วเลือกทำแต่สิ่งที่มีผลดี แปลตามอรรถว่าความรู้อันแก่กล้าในเหตุผลทั้งปวง อธิบายว่า นิยตโพธิสัตว์นั้น ต้องมีความรู้ในเหตุผลต้นปลายว่าอย่างไร จะมีเหตุผลดีชั่วอย่างไร แล้วไม่ทำในสิ่งที่มีผลชั่ว เลือกทำแต่สิ่งที่มีผลดี “อุมตโต มีปัญญาเชี่ยวชาญเฉียบแหลมกล้าหาญประการ”

๓. อวัตถานะ แปลว่า การตั้งลง หมายความว่า ความมั่นใจ อธิบายว่า นิยตโพธิสัตว์ย่อมมีใจเชื่อมั่นคง หนักแน่นไม่หวั่นไหวไหวไหว เมื่อทำสิ่งใดต้องทำให้สำเร็จ เป็นอันไม่ทอดทิ้งต่อความดีทั้งปวง “อวัตถาน อธิษฐานบารมีกระทำเป็นที่ตั้งประการ”

๔. หิตจริยา แปลว่า ประพฤติซึ่งประโยชน์ หมายความว่า ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ อธิบายว่า นิยตโพธิสัตว์ย่อมทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น แปลตามอรรถว่า ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ตนและผู้อื่นด้วยประการทั้งปวง “หิตจริยา เจริญจิตอยู่ในเมตตาพรหมวิหารประการ ” เมื่อนิยตโพธิสัตว์จะทำอะไรลงไป ต้องใช้การพิจารณาเสียก่อน ถ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ของผู้อื่นแล้วจึงทำ เมื่อทำก็ตั้งใจมั่นคง มีความอุตสาหะไม่ย่อท้อด้วยประการทั้งปวง^{๕๑}

ในคุณธรรม ๔ ข้อนี้ ถ้าลำดับตามวิธีใช้ต้องลำดับอย่างนี้ คือ อุมม์คคะ หิตจริยา อวัตถานะ อุตสาหะ อธิบายว่า ก่อนแต่จะทำสิ่งใดลงไป ต้องใช้อุมม์คคะ คือ ปัญญาพิจารณาเสียก่อนแล้ว จึงใช้หิตจริยา คือ การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นที่ ๒ ใช้อวัตถานะ คือ ความมั่นใจ เป็นที่ ๓ ใช้อุตสาหะ คือ ความไม่ย่อท้อในการกระทำสิ่งนั้นๆ เป็นที่ ๔ คือ ธรรมดานิยตโพธิสัตว์ก่อนแต่จะทำอะไรย่อมตริตรองพิจารณาให้ละเอียดเสียก่อน เข้าในหลักพระบาลีที่ว่า “นิสมมกรณ เสโยโย ” ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า ดังนี้ เมื่อพิจารณาเห็นว่ามีประโยชน์แน่แล้ว จึงตั้งใจทำตกลงใจทำและทำจนสำเร็จผลที่มุ่งหมาย จะยากง่ายอย่างไรก็ไม่ว่า ไม่กลัวทั้งนั้น

ส่วนพวกเราที่ไม่ใช่โพธิสัตว์ประเภทนิยตโพธิสัตว์หรือสักว่าโพธิสัตว์ ก็ควรพยายามตั้งตนให้อยู่ในภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เพราะผู้ที่ไม่ได้ขึ้นสู่ภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกว่า ยังเป็น “โอมกบุคคล” คือบุคคลชั้นต่ำหรือชั้นเลว ต่อเมื่อเลื่อนตนขึ้นไปถึงภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว จึงจะเรียกว่า “ปณิตบุคคล คือบุคคลชั้นดีและได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีภูมิ เมื่อคนเราตั้งอยู่ในภูมิธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว เรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในพุทธภูมิได้ไหม เพราะอะไร ข้อนี้ ขอท่านผู้อ่าน ท่านผู้ใคร่รู้จงตรองดูเองเถิด”^{๕๒}

^{๕๑} ส.ธรรมภักดี, พระมาลัยไปนรกสวรรค์, (กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรมภักดี, ม.ป.ป.), หน้า ๑๓๒-๑๓๔.

^{๕๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธินิเร), พระมาลัยลงโปรดสัตว์นรก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐-๒๐๙.

การที่ผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้านั้น ต้องมีภูมิธรรมยิ่งกว่าผู้อื่น เพื่อเป็นเครื่องส่อให้เห็นว่า แปรจากผู้อื่นมาก ธรรมซึ่งเป็นภูมิของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อจะอธิบายตามที่ใช้ต้องอธิบายว่า “เมื่อนิยตโพธิสัตว์จะทำอะไรลงไป ต้องใช้การพิจารณาเสียก่อน ถ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ของผู้อื่นแล้วจึงทำ เมื่อหากตั้งใจมั่นคง มีความอดสาหะไม่ย่อท้อด้วยประการทั้งปวง”^{๕๓} “บารมีทั้ง ๔ ที่ยกขึ้นเป็นภูมิ อันจะได้สำเร็จแก่พระโพธิญาณเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๕๔} “ภูมิแห่งสัตว์นั้น ไม่มีปัญหาต่อการปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ขึ้นอยู่กับเจตนาที่เราจะกระทำให้มีความตั้งใจ แน่วแน่ต่อพระโพธิญาณ ต่อการเป็น หน่อพุทธังกูรโพธิสัตว์เจ้า แต่ว่าผู้ที่จะได้ตรัสรู้พระปรมาภิเษก สัมโพธิญาณ ต้องประกอบด้วยอุตสาหพยายามสั่งสมบารมีอย่างยิ่งยวดเป็นเวลานาน”^{๕๕} ผู้ที่ปรารถนาต่อพระพุทธภูมินั้นต้องประกอบด้วยกองบารมีธรรม ซึ่งสมเด็จพระนิยตโพธิสัตว์และอนิยตโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย จะต้องเพิ่มพูนพระบารมีให้ยิ่งๆ ขึ้นไป และมีน้ำใจที่ประกอบด้วยพระพุทธภูมิธรรมอันยิ่งใหญ่ ๔ ประการอยู่เสมอมิได้ขาด กล่าวคือ

ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตนั้น ซึ่งสมเด็จพระนิยตโพธิสัตว์ทั้งหลายจะสมทานมั่นในพระพุทธภูมิธรรมอยู่เนื่องนิตย์ทุกภพทุกชาติไป ไม่ว่าจะทรงเสวยภพชาติถือกำเนิดเกิดเป็นอะไร ก็จะมีพระพุทธภูมิธรรมนี้เป็นประจำฝังแน่นอยู่ในดวงฤทัยตลอดไป และเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมอันสูงส่งตั้งงามอยู่เสมอ ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงส่งเสริมเพิ่มพูนพระโพธิญาณให้แก่กล้าเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ ตามลำดับ ถ้าหากไม่ประกอบกุศลธรรมอันตั้งงามเป็นส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริมหล่อเลี้ยงแล้ว พระโพธิญาณอันเป็นเครื่องให้ได้ตรัสรู้เป็นเอกอัครบุคคลผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ทั้งหลาย กล่าวคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้จะทำให้พระบารมีเต็มเปี่ยมบริบูรณ์นั้นคงเป็นไปได้ยาก ดังนั้น กุศลธรรมแห่งพระโพธิธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย จะต้องตั้งสั่งสมให้มีอยู่ในดวงหทัยสันดาน

๓.๗ ผลของการบำเพ็ญบารมี

พระพุทธศาสนามีความหมายว่า พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีจำนวนมากมายดุษฎีเม리트หลายในคงคานที และในจักรวาลอันกว้างนี้ ก็มีโลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติแสดงพระสัทธรรมเทศนาอยู่ทั่วไปนับประมาณมิได้ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต แม้ในโลกธาตุนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่ในขณะนี้ ณ โลกธาตุอื่นก็มีพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ทรงดำรงพระชนม์อยู่ และกำลังสั่งสอนสรรพสัตว์ โลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัตินั้น บางทีเรียกว่า

^{๕๓} ส. ธรรมภักดี, พระมัลลย์ปจนรทวารค์, หน้า ๑๓๒-๑๓๔.

^{๕๔} อริยธรรม ป., ฎีกามัลลยเทวสูตรโดยพิสตาร, หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^{๕๕} พระมหาสุขพัฒน์ อนนทจารย์, กว่าจะเป็น พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์, หน้า ๑๓๕.

“พุทธเกษตร” บางพุทธเกษตรบริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยทิพยภาชนะนารินทร์มย์ สำเร็จแล้วด้วยอำนาจ
 ปณิธานของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นก็มี สำเร็จแล้วด้วยกรรมนิยมของสัตว์ก็มี เป็นสถานที่สรรพสัตว์
 ในโลกธาตุอื่นๆ ควรมุ่งไปเกิด พุทธเกษตรสำคัญที่เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางในหมู่พุทธศาสนิกชนคือ
 สุขาวดีพุทธเกษตร ของพระอมิตาภะพุทธะ อยู่ทางทิศตะวันตกแห่งโลกธาตุนี้พุทธเกษตรของพระ
 ไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา อยู่ทางทิศตะวันออก เป็นพุทธเกษตรซึ่งมีรัศมีไพโรจน์แล้วด้วยมณีไพฑูรย์
 พุทธเกษตรของพระอัครโศภะแห่งหนึ่ง และมณฑลเกษตรของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ในดุสิตสวรรค์อีก
 แห่งหนึ่ง เกษตรทั้ง ๔ นี้ ปรากฏว่าสุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะ เป็นที่นับถือของ
 พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานมากที่สุด ถึงกับสามารถตั้งเป็นนิกาเยกเทศต่างหาก

วิสุทธิภูมิ เป็นหลักการสำคัญของมหายาน โดยนับเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะยังสรรพสัตว์ให้
 หลุดพ้นจากสังสารวัฏ ด้วยวิธีตั้งจิตอธิษฐานพึ่งอำนาจพุทธบารมีแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อไป
 อุปถัมภ์แดนพุทธเกษตรเหล่านั้น หากสรรพสัตว์มีศรัทธาเชื่อมั่นในพุทธบารมีย่อมสามารถไปอุปถัมภ์
 พุทธเกษตร เมื่อได้สดับธรรมะต่อเบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ณ ดินแดนนั้นแล้ว ย่อมบรรลุนิร
 วาณอันสงบ มหายานอธิบายว่าวิธีการหลุดพ้นจากสังสารวัฏเป็นได้ ๒ กรณี คือ พึ่งอำนาจตนเอง และ
 พึ่งอำนาจผู้อื่น (คือพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์) การมุ่งขัดเกลาจิตใจด้วยตนเองอาจเป็นไปได้ยาก
 สำหรับปุถุชนสามัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคเสื่อมของพระสังฆธรรม ดังนั้น วิธีที่ดีที่สุดจะนำสรรพสัตว์
 ถ้วนหน้าไปสู่ความหลุดพ้น ก็คือการพึ่งอำนาจบารมีพระพุทธรองค์ รับสรรพสัตว์เหล่านั้นไปสู่วิสุทธิภูมิ
 เพื่อปฏิบัติธรรมและตรัสรู้ ณ ดินแดนนั้น อันเอื้ออำนวยต่อการหลุดพ้นมากกว่าโลกนี้ อย่างน้อยที่สุด
 ณ พุทธเกษตรเหล่านั้นก็จะเป็นความทุกข์ใดๆ ทุกผู้ทุกนามที่มีจิตตั้งมั่นอธิษฐานอุทิศขอไปเกิดยังพุทธ
 เกษตรก็ย่อมได้อุปถัมภ์ในพุทธเกษตรทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็ด้วยปณิธานแห่งพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ณ
 พุทธเกษตรเหล่านั้นนั่นเอง ผู้ที่อุปถัมภ์ในพุทธเกษตรย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เวียนลงต่ำ ย่อมไม่เกิดในโลก
 มนุษย์ตลอดจนภูมิที่ต่ำลงมาอีกแล้ว มุ่งตรงต่อพระนิรวาณอย่างเที่ยงแท้ หลักการนี้จึงมีคำกล่าวว่
 มหายานสำหรับมหาชน" กล่าวคือสามารถรื้อขนสรรพสัตว์ไปสู่ความหลุดพ้นได้โดยเสมอภาคนั่นเอง^{๕๖}

ในปธานสูตร กล่าวถึงความเพียร ๔ ประการ^{๕๗} คือ

- ๑) สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้กุศลธรรมเกิดขึ้น
- ๒) ปหานปธาน เพียรละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป
- ๓) ภาวนापธาน เพียรให้กุศลธรรมเกิดและเจริญยิ่งขึ้น
- ๔) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓-๒๘๕.

การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระโพธิสัตว์นอกจากจะมีคุณสมบัติที่จะต้องประพฤติเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้ายหรือเพื่อความสมบูรณ์ของพระโพธิสัตว์ มีอยู่สามนัย กล่าวคือ

๑. ธรรมอันเป็นจุดหมายหรือเป็นปัจจัยซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องปฏิบัติซึ่งถือว่ามีผลต่อความเป็นพระโพธิสัตว์เนื่องจากว่าเป็นเหตุหนุนอุฏมการณ์ของความเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ “โพธิ” หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และความกรุณา ธรรมทั้งสองข้อนี้ถือว่าเป็นธรรมพื้นฐานของธรรมหรือเป็นประธานของคุณธรรมอื่น ๆ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญต่อไป

๒. ธรรมอันเป็นขั้นเตรียมตัวสำหรับพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญอันเป็นการแสดงจุดยืนหรือเป้าหมายของการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในช่วงการตั้งปณิธาน ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไปข้างแล้วในเรื่องนี้ในข้างต้น

๓. ธรรมอันเป็นเครื่องแสดงออกของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และความกรุณา ซึ่งในทางศาสนาเรียกว่า “บารมี” อันเป็นการรวบรวมข้อธรรมต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล เป็นต้นซึ่งเป็นการบำเพ็ญเฉพาะสำหรับโพธิสัตว์ในแต่ละชาติ^{๕๘}

การบำเพ็ญบารมีพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายนั้นพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จออกพรรพชาบำเพ็ญพรหมจรรย์อันประกอบด้วยธรรมต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้น และก็จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น ได้กล่าวถึงประเภทของพระโพธิสัตว์ว่ามีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็นสามดังกล่าวก็ด้วยเหตุผลที่ว่า การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์นั้นแตกต่างกันเมื่อ สรุปลก็คือ ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกันกล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ

๓.๘ การสร้างบารมีกับสังคมไทย

การสร้างบารมีกับสังคมไทย เริ่มต้นจาก การให้ อามิสทาน ธรรมทาน อภัยทาน ตามที่ปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มักจะให้ความสำคัญอยู่ในมิติของ “การให้วัตถุ” การสงเคราะห์ การอนุเคราะห์นั้นเมื่อกล่าวถึง “การให้” สังคมไทยจะเข้าใจหรือรับรู้ว่าหมายถึง การให้วัตถุสิ่งของ หรือของบริจาคให้แก่คนอื่นๆ เช่น ถวายสังฆทานแก่พระสงฆ์ และให้ทานแก่คนตก

^{๕๘} พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน, **ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๘-๓๙.

ทุกข์ได้ยาก เช่น ให้อทานแก่ขอทาน คนชราหรือทุพพลภาพ แต่ทานหรือการให้ ที่จัดได้ว่าเป็นทานอันยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนา ซึ่งสังคมไทยมักจะละเลย หรือไม่ค่อยให้ความสำคัญสักเท่าใดนัก คือ “อภัยทาน”

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึง อภัยทาน นี้ว่าเป็นการให้ “มหาทาน”^{๕๙} หรือทานที่ยิ่งใหญ่ และผลที่ได้รับเป็นห้วงบุญห้วงกุศล นำสุขมาให้ ให้อารมณ์อันเลิศมีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์ย่อม เป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

การให้ทานในพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อามิสทาน หมายถึง การให้วัตถุสิ่งของต่างๆ และทรัพย์สินเงินทองภายนอกทั้งสิ่งที่เป็นที่รักมาก เช่น อวัยวะเลือด ดวงตา เป็นต้นเป็นทาน

๒. ธรรมทาน หมายถึง การให้ในส่วนของจิตใจ เช่น การให้ธรรมะ การให้ความถูกต้องดีงามแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ (สัพพทานํ ธรรมทานํ ชินาติ) การให้ธรรมะขณะการให้ทั้งปวง

๓. อภัยทาน หมายถึง การยกเว้นการประทุษร้ายเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีชีวิตอยู่ร่วมกันโดยไม่มีเวร ไม่มีภัยต่อกัน มีจิตคิดเมตตาในคนและสัตว์ หากผิดพลาดก็ไม่ถือโทษโกรธตอบ การให้อภัยทาน ตามทัศนะเชิงพุทธในสังคมไทย ของพระพุทธศาสนา (และการดำรงอยู่ของพุทธศาสนาเองก็ตาม) จะมีความหมายต่อชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง ก็ต่อเมื่อมีกระบวนการที่จะนำไปสู่ การเรียนรู้และการปฏิบัติได้อย่างตรงตามสาระและเจตนารมณ์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับสังคม อย่างสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เป็นจริง และส่งผลเป็นความดับทุกข์ในชีวิตปัจเจกและทุกข์ร่วมทางสังคมได้จริงตามสมควรแก่การปฏิบัติ^{๖๐}

การสร้างบารมีกับสังคมไทย เริ่มต้นที่การให้ทาน การรักษาศีล และภาวนา ถึงอย่างไรก็ตามจุดเริ่มต้น คือ การทานหรือการให้ ซึ่งมีลักษณะ ดังนี้ (๑) สงเคราะห์ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แจกจ่าย สิ่งของให้แก่ผู้อื่นบ้าง (อามิสทาน) (๒) ประพฤติปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยเจตนาอันงดงามเป็นแบบอย่างที่ดีบ้าง (ธรรมทาน) (๓) การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่ภัยแก่ตนและผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธเคืองในการล่วงละเมิดของผู้อื่น (อภัยทาน) การให้อภัยเป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลยเป็นการให้ที่ง่าย แต่คนเราทำได้ยากเพราะมีกิเลสอยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรม จึงจะเห็นคุณประโยชน์ของการให้อภัยแล้วจะให้อภัยได้ง่าย สังคมไทยเป็นวัฒนธรรมอันดีงามก็จะเกิดสันติสุขยิ่งขึ้น เพราะการให้ทาน

^{๕๙} อัง .อภฺรฺกฺก.(ไทย) ๒๓/๓๙/๓๐๐.

^{๖๐} พระครูพิสัยปริยัติกิจ (แก่น อคควณโณ), ศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมการให้เชิงพุทธในสังคมไทย, **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๙-๒๒๐.

ทานเป็นธรรมขั้นแรกที่ควรบำเพ็ญ เหมือนอย่างพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ที่ปรารถนาพระสัมโพธิญาณ ก็ต้องบำเพ็ญทานบารมีเป็นข้อแรกก่อน ชาวพุทธในสังคมไทยเมื่อได้ศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกแล้วจะทำให้มีความเข้าใจถูกต้องในการให้ทานตามหลักพระพุทธศาสนา ทำให้คำสอนเรื่องทานซึมซาบอยู่ในจิตใจของพุทธศาสนิกชาวไทย เห็นได้จากนิสัยของคนไทย คือ มักทำบุญสุนทานเป็นประจำ และเป็นการกำจัดกิเลสคือความตระหนี่และความโลภภายในจิตใจให้หมดสิ้นไปอีกด้วย

๓.๙ สรุป

การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วย ทานบารมี คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่ มีลักษณะคือการบริจาค ศีลบารมี คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณา และอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ เนกขัมมบารมี คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกาม และภพทั้งหลาย ปัญญาบารมี คือ ความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ ของธรรมทั้งหลาย วิริยบารมี คือ การขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ ขันติบารมี คือ การเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง อธิษฐานบารมี คือ การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว เมตตาบารมี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้าย และ อุเบกขาบารมี คือ ความดำเนินไปสม่าเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ

การบำเพ็ญบารมีนั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ต้องครบ ๓ ชั้น คือ บารมี ระดับสามัญ เช่น การบำเพ็ญทานบารมี อุบารมี บารมีอย่างกลาง เป็นบารมีระดับรอง หรือ จวนจะสูงสุด และปรมัตถบารมี บารมีอย่างอุกฤษฏ์ เรียกว่า ปรมัตถบารมี เป็นบารมีระดับสูงสุด เช่น การให้ทานปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์ มีความเข้าใจโลกถูกต้องนั้นจัดเป็นสัมมาทิฐิ ถ้ามีความเข้าใจที่ถูกต้องจะต้องหลีกเลี่ยงกรรมชั่วอย่างเด็ดขาด เพราะกรรมดีคือเหตุปัจจัยแห่งความสุขที่ยั่งยืนส่วนกรรมชื่อนั้นในบางกรณีดูเหมือนจะก่อให้เกิดความพอใจหรือความสนใจ แต่ในที่สุดแล้วก็จะนำซึ่งความทุกข์และความเดือดร้อนมาให้

การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม ซึ่งเรียกว่า ธรรมสี่มอธาน (การประชุมธรรม) ๕ ประการ คือ ความเป็นมนุษย์ (มนุษย์สุดดี) ความถึงพร้อมด้วยเพศ (ลิงคสมปตติ) การเห็นท่านผู้ปราศจากอาสวกิเลสทั้งหลาย (วิคตาสวทสสน) อธิการ (อธิกาโร) และความพอใจ (ฉนุทธา) พระปัจเจกพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญพุทธการกธรรมนับแต่ตั้งความปรารถนาแล้ว นานถึง ๒ อสงไขยกัปแสนกัป พุทธการกธรรมนั้นได้แก่ บารมี ๑๐ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิ

บาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ และการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพุทธสาวก การสร้างบารมีของพระอริยะ นั้นมีหลายแบบ ระยะเวลาในการสร้างบารมีก็ไม่เท่าเทียมกัน และการสร้างบารมีของพระอริยะ คือ การสร้างสมทศบารมี (บารมี ๑๐ ทศ) เหมือนกัน แต่น้อยกว่า พระพุทธเจ้า

ลักษณะของบารมี คือ การประพฤติก่อกุศลเป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เป็นศัตรูกับ อุกุศลโดยตรง มีความสงบนิ่งระงับจากความโกรธเป็นสมบัติ ปัจจุบันฐาน สามารถสร้างความสมดุล ให้กับปัญหาที่เผชิญได้อย่างมั่นคง ไม่มีความเส่นหา หรือราคะ ในทางชั่วร้าย เป็นผู้ที่เปี่ยมด้วย คุณธรรมสามารถกำจัดปัญหาของมนุษย์ได้ อย่างยั่งยืน และคุณค่าของบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมี เพื่อให้เกิดคุณค่าแก่ตนเอง ผู้อื่นและสังคมพร้อมให้คุณค่าในปัจจุบัน อนาคตและโลกหน้าการออก บวชในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าผู้ทรงพร้อมด้วยบารมี ซึ่งเป็นการเห็นผลในชาติปัจจุบัน พระองค์ทรงพร้อมด้วยเนกขัมมะหรือแนวทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าจนพบบารมี คือ การ ได้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ คุณค่าของบารมีในด้านการดำเนินชีวิตและคุณค่าของ บารมีในทางสังคม

คุณค่าในการบำเพ็ญบารมี เป็นการสลัดออกจากกามไม่ยุ่งเกี่ยวกับวิถีชีวิตทางโลก คุณค่าในการบำเพ็ญเนกขัมมะ เป็นการออกจากกามเพื่อบวช มีความไม่พยายาบาท เบียดเบียนผู้อื่น เป็นสมุฏฐานมีสัญญาในเนกขัมมะ เพื่อความตั้งมั่นเพื่อความเจริญ ที่เต็มเปี่ยมด้วยกุศลธรรมที่เกิดขึ้น แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งความดำริ เป็นการปลีกตัวออกจากฝูงชนหรือกลุ่มที่มีคนมาก ออกมาประพฤติปฏิบัติตามที่ตนได้มุ่งหวังเอาไว้ เพื่อจะดำเนินชีวิตไปให้ถึงคุณค่าในการบำเพ็ญบารมี เป็นผลรับที่มาจาก การประพฤตินอกเนกขัมมะที่มีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น เป็นบารมีอย่างหยาบที่ สามารถให้ความสุขและทุกข์ผสมผสานกันไป ส่วนบารมีชั้นกลางหรือระดับปานกลางเป็นบารมีที่ได้รับ ในระดับที่ดี สามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์ และบารมีชั้นสูงสุด เป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่าย เดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน

จุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุธรรม ตามทัศนะของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระโพธิสัตว์ ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ ย่อมต้องเพิ่มพูนบารมีที่เรียกกันว่า พุทธภูมิธรรม ธรรมอันเป็น ชั้นของพระพุทธเจ้า คือ ธรรมอันเป็นชั้นของผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า หรือธรรมอันเป็นชั้นของ พระพุทธเจ้า หมายถึง ธรรมซึ่งจัดเป็นชั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า มีอยู่ ๔ ประการ พุทธภูมิธรรม ธรรมอันเป็นชั้นของพระพุทธเจ้า หมายถึง ธรรมซึ่งจัดเป็นชั้นของผู้จะเป็นพระพุทธเจ้า อธิบายว่า นิยตโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่เที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า และธรรมซึ่งเป็นภูมิหรือเป็นชั้นเชิงของ ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า พุทธภูมิธรรม มีอยู่ ๔ ประการ คือ อุสสาโท ความมองอาจกล้า หาญในการทำดี อุมมคโค มีปัญญาแก่กล้าเชี่ยวชาญ อวตถาน มีอธิษฐานมั่นคง คือมีใจคอกหนักแน่น มั่นคง และ หิตจริยา ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์

การสร้างบารมีกับสังคมไทย เริ่มต้นที่การให้ทาน การรักษาศีล และภาวนา คือ การทาน หรือการให้ ซึ่งมีลักษณะ การสงเคราะห์ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แจกจ่ายสิ่งของให้แก่ผู้อื่นบ้าง (อามิสทาน) ประพฤติปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยเจตนาอันงดงามเป็นแบบอย่างที่ดีบ้าง (ธรรมทาน) การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธเคืองในการล่วงละเมิดของผู้อื่น (อภัยทาน) การให้อภัยเป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลยเป็นการให้ที่ง่าย แต่คนเราทำได้ยากเพราะมีกิเลสอยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรม จึงจะเห็นคุณประโยชน์ของการให้อภัยแล้วจะให้อภัยได้ง่าย สังคมไทยเป็นวัฒนธรรมอันดีงามก็จะเกิดสันติสุขยิ่ง ๆ เพราะการให้ทาน

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๒ ประการ เพื่อศึกษาหลักการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา และรวมไปถึงตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง ทำให้ได้พบบทสรุปและข้อเสนอแนะดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

การบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก ไม่ใช่เรื่องบังเอิญแต่เป็นการตั้งอธิษฐานจิตแล้วสมาทานเพื่อจะดำเนินไปสู่ความสำเร็จให้ได้แม้จะเกิดตายหลายแสนชาติก็ดำเนินไปเพื่อวัตถุประสงค์เดียวคือความเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก การที่ได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก ก็เพราะการสั่งสมบารมี

บารมีจะเกิดขึ้นนั้นก็ด้วยการปฏิบัติ และการปฏิบัติแต่ละประเภทนั้น ในแต่ละขั้นนั้นต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลาย ๆ อย่างประกอบกัน เช่น ปัญญาบารมี ต้องอาศัยขันติบารมี วิริยะบารมี หรือบารมีอื่น ๆ ในการปฏิบัติก็จะให้ผลตามขั้นของบารมีนั้น ๆ และในบางขณะต้องใช้เวลายาวนานหรือต้องได้รับความลำบากนานัปการ การที่ผู้บำเพ็ญควรมุ่งมั่น และมีเป้าหมายในการปฏิบัตินั้นอย่างชัดเจน

บ่อเกิดของบารมีนั้น จะเกิดขึ้นได้ ก็อาศัยคุณธรรม จริยธรรมของผู้ปฏิบัติและมีหลักการในการปฏิบัติที่ถูกต้อง เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดปัญญาซึ่งจะเป็นตัวเชื่อมในการปฏิบัติ ทำให้การบำเพ็ญบารมีประเภทต่าง ๆ ประสบความสำเร็จ ปัญญาในทางพุทธศาสนา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมฐานจนรู้แจ้งเห็นจริง ในสรรพสิ่งตามความเป็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง จนกระทั่งเกิดความเบื่อหน่ายคลายความกำหนัดในสิ่งนั้น ๆ ได้ และผู้ปฏิบัตินั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีศีล และสมาธิเป็นพื้นฐาน ส่วนคุณธรรมอื่น ๆ เป็นส่วนประกอบทำให้เกิดบารมีอย่างสมบูรณ์

บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยั้งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ตามความหมายทั่วไป จึง

หมายถึง ผลที่มาจากการประพุดิเนกขัมมะ ซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น เป็นบารมีอย่างหายาบที่สามารถให้ความสุขบ้าง ทุกข์บ้างผสมผสานกันไป ส่วนบารมีชั้นกลางหรือระดับปานกลาง เป็นบารมีที่ได้รับในระดับที่ดี สามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์ และบารมีชั้นสูงสุดเป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่ายเดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน

บารมี แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ๑) บารมี เป็นบารมีในขั้นต้น เช่น การบำเพ็ญทานบารมี โดยการเสียสละทรัพย์สิน เงินทอง หรือสิ่งของนอกกายต่าง ๆ ๒) อุพบารมี เป็นบารมีในชั้นกลาง เช่น การให้ทานโดยยอมสละอวัยวะบางส่วนให้กับผู้อื่น ๓) ปรมัตถบารมี เป็นบารมีในชั้นสูงสุด เช่น การให้ทานโดยเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อผู้อื่น แนวทางในการปฏิบัติ

ลักษณะของบารมี คือ ๑) ทานบารมี คือ เจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่างๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่มีลักษณะคือ การบริจาค ๒) ศีลบารมี คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ เป็นต้น มีลักษณะคือ การสมาทาน ๓) เนกขัมมบารมี คือ การมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การออกจากกามและภพ ๔) ปัญญาบารมี คือ ความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะวิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลายโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด ๕) วิริยบารมี คือ การขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจโดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความพยายาม ๖) ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความข่ม ๗) สัจจบารมี คือ การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริง ๘) อธิษฐานบารมี คือ การตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่างๆ อันกำกับด้วยความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ กาทตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย ๙) เมตตาบารมี คือ มีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ ความเป็นไปเพื่อประโยชน์ ๑๐) อุเบกขาบารมี คือ การดำเนินไปสมำเสมอในความปรุงแต่งของสัตว์ ทั้งที่นำพอใจและไม่นำพอใจ อันขจัดอนุบนยะ (คล้อยตาม) และปิกิฆะ (ความกระทบ, ตัดขาด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ มีลักษณะคือ การวางเฉยเป็นกลาง

บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์ มุ่ง

ปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกธรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่า บารมีต่างๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ

บารมี คือ “ปฏิบัติทาง ทางดำเนิน การปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ ความประพฤติ ความปฏิบัติ เป็นเครื่องถึงซึ่งฝั่งปฏิบัติอันจักยังผู้ปฏิบัติให้ถึงซึ่งฝั่ง ” “บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง” บารมี คือ คุณธรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้น อันเป็นเครื่องให้ถึงฝั่ง คือ นิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดในการบำเพ็ญธรรม เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ บารมี คือคุณสมบัติแห่ง คุณความดีที่ต้องบำเพ็ญ ซึ่งมีด้วยกัน ๑๐ อย่าง มีทาน เป็นต้น เพื่อให้บรรลุจุดหมายอันสูงสุด คือ พระโพธิญาณ บารมี มีความหมายว่า การชาระสันดานให้เกิดความบริสุทธิ์ ด้วยคุณงามความดี ๑๐ ประการ มีทาน เป็นต้น เพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณ บารมี ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ ทานบารมี ศีล บารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และ อุเบกขาบารมี ในบารมี ๑๐ ประการนี้ ยังแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือระดับบารมีขั้นสามัญ ระดับบารมีขั้น กลางเรียกว่า “อุปัชฌายะบารมี” ระดับบารมีขั้นสูงเรียกว่า “ปรมัตถบารมี”

ระดับของบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีอยู่ ๓ ขั้นตอน คือ การให้ทาน การถือศีล และการเจริญภาวนา ซึ่งเรียกว่า “ทาน ศีล ภาวนา” ซึ่งการให้ทานหรือการทำทานนั้นเป็นการสร้าง บารมีที่ต่ำที่สุด ได้บุญน้อยที่สุด ไม่ว่าจะทามากอย่างไรก็ไม่มีทางที่จะได้บุญมากไปกว่าการรักษาศีล การรักษาศีลนั้นแม้จะปฏิบัติมากอย่างไร ก็ไม่มีทางที่จะได้บุญบารมีมากเกินไปกว่า การเจริญภาวนา ไปได้ การเจริญภาวนา จึงเป็นการสร้างบุญบารมี ที่สูงที่สุด ได้อานิสงส์มากที่สุด

พระโพธิสัตว์ยอมข้ามฝั่งแห่งสังสารด้วยปัญญา และยังผู้อื่นให้ข้ามด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยปัญญา ด้วยปัญญาพระ โพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความกรุณา พระองค์เป็นผู้ที่บรรลุธรรมสูงสุดแล้วจะต้อง ช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุตามด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุธรรมสูงสุด ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี้ คือองค์พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนาและบารมีทั้งหลายเป็นธรรม ที่พระโพธิสัตว์กำลังยังให้ เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปัชฌายะบารมี และปรมัตถบารมีนั้นแตกต่างกันที่ ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมีนั้น โดยเฉพาะสัจจะบารมีจะในเบื้องต้นเป็น การพูดความจริงไม่โกหก ในระดับกลางเป็นการรักษาคำพูดของตนที่ให้ไว้ ในระดับสูงเป็นการ เสียสละชีวิตเพื่อรักษาสัตย์ของตน ดังได้กล่าวไว้มาแล้ว แต่ในที่นี้มุ่งที่จะกล่าวถึงการบำเพ็ญสัจจบารมี ที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระโพธิสัตว์นอกจากจะมี คุณสมบัติที่จะต้องประพฤติ เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย หรือเพื่อความสมบูรณ์ของพระ โพธิสัตว์ มีอยู่สามนัย กล่าวคือ

๑) ธรรมอันเป็นจุดหมายหรือเป็นปัจจัย ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องปฏิบัติ มีผลต่อความเป็นพระโพธิสัตว์เนื่องจากว่าเป็นเหตุหนุนอุฏมการณ์ของความเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ “โพธิ” หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และความกรุณา ธรรมทั้งสองข้อนี้ถือว่าเป็นธรรมพื้นฐานของธรรมหรือเป็นประธานของคุณธรรมอื่น ๆ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญต่อไป

๒) ธรรมอันเป็นขั้นเตรียมตัวสำหรับพระโพธิสัตว์ จะต้องบำเพ็ญอันเป็นการแสดงจุดยืนหรือเป้าหมายของการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ อันได้แก่ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในช่วงการตั้งปณิธาน ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไปข้างแล้วในเรื่องนี้ในข้างต้น

๓) ธรรมอันเป็นเครื่องแสดงออกของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และความกรุณา ซึ่งในทางศาสนาเรียกว่า “บารมี” อันเป็นการรวบรวมข้อธรรมต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล เป็นต้นซึ่งเป็นการบำเพ็ญเฉพาะสำหรับโพธิสัตว์ในแต่ละชาติ

เป้าหมายของการบำเพ็ญบารมีพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไปตามลำดับขั้นตอนจนบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายนั้นพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จออกพรรพชา บำเพ็ญพรหมจรรย์อันประกอบด้วยธรรมต่าง ๆ มีโพธิปักขิยธรรม เป็นต้น และก็จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น ได้กล่าวถึงประเภทของพระโพธิสัตว์ว่ามีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งการแบ่งประเภทของพระโพธิสัตว์ออกเป็นสามดังกล่าวก็ด้วยเหตุผลที่ว่า การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์นั้นแตกต่างกันเมื่อสรุปก็คือ ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีจนกระทั่งได้ตรัสรู้ธรรมเร็วหรือช้ากว่ากัน อินทรีย์ธรรม ที่เป็นตัวนำในการตรัสรู้ธรรมมีมากน้อยแตกต่างกัน กล่าวคือ ในด้าน ปัญญา ศรัทธา วิริยะ

การบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท จะเห็นได้ว่าบารมีเป็นการเรียกสิ่งที่เป็นเลิศ สิ่งที่สูงสุดที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีปัญญา ความมีลาภ มีฤทธิ์เดชต่าง ๆ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงจัดพระอัครสาวก ผู้ที่มีความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ เมื่อบารมีได้นำมาใช้กับบุคคลที่บำเพ็ญตนในหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่งเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ก็เรียกหลักธรรมนั้นเป็นบารมี เช่น การให้ทาน ก็เรียกทานบารมี เป็นต้น บารมีในพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีอยู่ ๑๐ ข้อ หรือ ๑๐ ทศ เมื่อแบ่งขั้นตอนการปฏิบัติแต่ละข้อออกเป็นสามก็จะได้บารมี ๓๐ ทศ ที่รู้จักกันในนามมหาชาติชาดก และในปัจจุบันก็ยังนำบารมีมาใช้ในการทำบุญให้ทานทั่วไป เพื่อเน้นให้มีความหนักแน่นขึ้น เช่น คำพูดที่ว่า การทำบุญครั้งนี้เป็นการสั่งสมบุญบารมีของเรา เป็นต้น

การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า บารมีจะเกิดขึ้นก็ด้วยอาศัยการปฏิบัติ และการปฏิบัติในแต่ละประเภทแต่ละขั้นนั้น ต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลาย ๆ อย่างประกอบกัน เช่น ปัญญาบารมี ขันติบารมี วิริยะบารมี หรือบารมีอื่น ๆ อีกในการปฏิบัติ ก็จะทำให้ผลตามขั้นของบารมีนั้น ๆ ในบางครั้งต้องใช้ระยะเวลายาวนาน หรือต้องได้รับความลำบากนานัปการ ดังนั้น การฝึกจิตในการกำจัดกิเลสต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นในการสะสมบารมีจึงมีความสำคัญ เมื่อมีการปฏิบัติที่ดีและถูกต้อง

ผลก็จะเกิดกับผู้ปฏิบัตินั้น ดังนั้น การอาศัยคุณธรรมและหลักการในการปฏิบัติที่ถูกต้องทำให้การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นประสบความสำเร็จได้ พระพุทธองค์ทรงให้ทิศทางในการแสวงหาสิ่งที่มีประโยชน์ในโลกที่เด่นชัดมาก คือพระธรรมอันเกษมจากโยคะ เมื่อบุคคลมีพระนิพพานเป็นเป้าหมายในการมุ่งแสวงหา ก็จะเป็นเหตุให้บุคคลสู่การพัฒนาตนให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

หลักการพิจารณาการบำเพ็ญบารมี ต้องมีความเข้าใจโลกถูกต้องนั้นจัดเป็นสัมมาทิฐิ ถ้ามีความเข้าใจที่ถูกต้องแล้วก็จะสามารถเข้าใจด้วยปัญญาของตนทันทีว่า คนเราเกิดมาทำไม รู้ชัดว่า คนเราเกิดมาเพื่อสร้างความดีเท่านั้น พระองค์ก็จะทรงสร้างแต่คุณงามความดีต่าง ๆ อาทิ บารมี ๑๐ เป็นต้น จะต้องหลีกเลี่ยงกรรมชั่วอย่างเด็ดขาด เพราะกรรมดีคือเหตุปัจจัยแห่งความสุขที่ยั่งยืน ส่วนกรรมชั่วนั้นในบางกรณีดูเหมือนจะก่อให้เกิดความพอใจหรือความสะใจ แต่ในที่สุดแล้วก็จะนำซึ่งความทุกข์และความเดือดร้อนมาให้

การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พุทธะประเภทหนึ่งที่ตรัสรู้อยู่เสีย ๔ เฉพาะตนเอง ปรมัตถโชติกา อรรถกถาของสุตตนิบาตอธิบายว่า การบรรลุนิพพานของพระปัจเจกพุทธเจ้า เปรียบเสมือนรสบกับข้าวที่พรานป่าได้ลิ้มในเมือง ฉะนั้น จึงไม่อาจสอนให้บุคคลอื่นรู้ตามตนได้ (คือสอนได้แต่ไม่อาจให้รู้ตามได้) ไม่ก่อตั้งหรือสถาปนาในรูปสถาบันศาสนา แต่เน้นอนุโมทนาแก่ผู้ถวายทานในท่าน อุบัติขึ้นในช่วงพุทธันดร คือ ช่วงเวลาที่โลกว่างจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น ในปัจจุบันนี้ จึงไม่มีพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติขึ้น

พระปัจเจกพุทธเจ้าต้องบำเพ็ญพุทธการกธรรมนับแต่ตั้งความปรารถนาแล้วนานถึง ๒ อสงไขยกับแสนกัป พุทธการกธรรมนั้นได้แก่ บารมี ๑๐ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมรรค ๘

พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ มีอินทรีย์ระงับ มีใจสงบ มีจิตมั่นคง มีปกติ ประพฤติด้วยความกรุณาในสัตว์เหล่าอื่น เกื้อกูลแก่สัตว์ รุ่งเรืองในโลกนี้และโลกหน้า เช่นกับประทีป ปฏิบัติเป็นประโยชน์แก่สัตว์ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านี้ ละกิเลสเครื่องกั้นทั้งปวงหมดแล้ว เป็นจอมแห่งชน เป็นประทีปส่องโลกให้สว่าง เช่นกับรัศมีแห่งทองชมพูนุท เป็นทักษิณบุคคลชั้นดีของโลก โดยไม่ต้องสงสัย บริบูรณ์อยู่เนื่องนิตย์ คำสุภาสิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเป็นไปในโลกทั้งเทวโลก ชนเหล่าใดผู้เป็นพาลได้ฟังแล้ว ไม่ทำเหมือนดั่งนั้น ชนเหล่านั้นต้องเที่ยวไปในสังขารทุกข์บ่อยๆ คำสุภาสิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นคำไพเราะ ดั่งน้ำผึ้งรวงอันหลั่งออกอยู่ ชนเหล่าใดได้ฟังแล้ว ประกอบการปฏิบัติตามนั้น ชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้มีปัญญา เห็นสัจจะ คาถาอันโอฬารอันพระปัจเจกพุทธชินเจ้าออกบวชกล่าวแล้ว คาถาเหล่านั้นพระตถาคตผู้สืบทอดศาสดาผู้สูงส่งกว่านรชน ทรงประกาศแล้ว เพื่อให้รู้แจ้งธรรม คาถาเหล่านี้ พระปัจเจกเจ้าเหล่านั้นจงจำไว้อย่างวิเศษ เพื่อความอนุเคราะห์โลก อันพระสยัมภูผู้สืบทอดทรงประกาศแล้ว เพื่อยังความสังเวช การไม่คลุกคลีและปัญญาให้เจริญ

การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพุทธสาวก การสร้างบารมีของพระอริยะนั้นมีหลายแบบ ระยะเวลาในการสร้างบารมีก็ไม่เท่าเทียมกัน และการสร้างบารมีของพระอริยะ ก็คือการสร้างสมทศบารมี (บารมี ๑๐ ทศ) เหมือนกัน แต่ไม่ได้มากมายเท่ากับพระพุทธเจ้า การสร้างบารมีเพื่อเป็นพระอรหันต์ที่ทรงอภิญญาหรือปฏิสัมภิทาญาณ ย่อมใช้เวลายาวนาน และเป็นสร้างบารมีอย่างเอาจริงเอาจัง เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ ย่อมดำรงคุณประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายมากมายเป็นอย่างยิ่ง เหมือนพลูที่ส่องสว่างจำรัสจ้าด้วยแสงที่สวยงาม ให้สัตว์ทั้งหลายต่างเพียรเพื่อบรรลุนิพพาน สืบทอดต่อไปจนจบสิ้นอายุพุทธศาสนา

ลักษณะของบารมี คือ การประพดีเกิดกุศลเป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ เป็นศัตรูกับอกุศลโดยตรง มีความสงบนิ่งระงับจากความโกรธเป็นสมบัติ ปัจจุบันฐาน สามารถสร้างความสมดุลให้กับปัญหาที่เผชิญได้อย่างมั่นคง ไม่มีความเสนาหา หรือราคะ ในทางชั่วร้าย เป็นผู้ที่ยึดด้วยคุณธรรมสามารถกำจัดปัญหาของมนุษย์ได้ อย่างยั่งยืน และคุณค่าของบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อให้เกิดคุณค่าแก่ตนเอง ผู้อื่นและสังคมพร้อมให้คุณค่าในปัจจุบัน อนาคตและโลกหน้าการออกบวชในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าผู้ทรงพร้อมด้วยบารมี ซึ่งเป็นการเห็นผลในชาติปัจจุบัน พระองค์ทรงพร้อมด้วยเนกขัมมะหรือแนวทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าจนพบบารมี คือ การได้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ คุณค่าของบารมีในด้านการดำเนินชีวิตและคุณค่าของบารมีในทางสังคม

คุณค่าในการบำเพ็ญบารมี เป็นการสลัดออกจากกามไม่ยุ่งเกี่ยวกับวิถีชีวิตทางโลก คุณค่าในการบำเพ็ญเนกขัมมะ “เป็นการออกจากกามเพื่อบวช” มีความดำริไม่พยาบาท เบียดเบียนผู้อื่นเป็นสมุฏฐานมีสัญญาในเนกขัมมะ “เพื่อความตั้งมั่นเพื่อความเจริญ ที่เต็มเปี่ยมด้วยกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งความดำริ” เป็นการปลีกตัวออกจากฝูงชนหรือกลุ่มที่มีคนมาก ออกมาประพฤติปฏิบัติตามที่ตนได้มุ่งหวังเอาไว้ เพื่อจะดำเนินชีวิตไปให้ถึงคุณค่าในการบำเพ็ญบารมีเป็นผลรับที่มาจากการประพดีเนกขัมมะที่มีอยู่ ๓ ระดับ คือ บารมีเบื้องต้น เป็นบารมีอย่างหยาบที่สามารถให้ความสุขและทุกข์ผสมผสานกันไป ส่วนบารมีชั้นกลางหรือระดับปานกลางเป็นบารมีที่ได้รับในระดับที่ดี สามารถให้ความสุขมากกว่าความทุกข์ และบารมีชั้นสูงสุด เป็นบารมีที่ได้รับจะเป็นฝ่ายเดียวถ้าเป็นฝ่ายดี คือ จะรับตั้งแต่สงบสุขอย่างเดียวไม่มีทุกข์เข้ามาเจือปน

คุณค่าของบารมีในทางสังคมนั้น เป็นการบำเพ็ญเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคมหรือ “อรรถะหรือประโยชน์ ๓ ประการนี้ เป็นหลักการบำเพ็ญ เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันของบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป จึงจะทำให้เกิดประโยชน์เพื่อตน เพื่อบุคคลอื่นและร่วมกัน มีหลักธรรมหรือกรอบในการดำเนินชีวิตที่ทำให้ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน”

การบำเพ็ญบารมี ตามที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญมา จนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีความเป็นเลิศในด้านการสร้างประโยชน์สุขให้แก่มวลมนุษยชาติในสังคมโดยวิธีก

บวชบำเพ็ญพรต หรือการประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อบำเพ็ญบารมีที่มีความบริบูรณ์ก็จะเข้าถึงสภาวะ
ปรมาตถธรรม ที่เป็นธรรมขั้นสูงสุด

ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตนั้น ซึ่งสมเด็จพระนิตยโพนธิตัวทั้งหลายจะ
สมทานมั่นในพระพุทธภูมิธรรมอยู่เนื่องนิตย์ทุกภพทุกชาติไป ไม่ว่าจะทรงเสวยภพชาติถือกำเนิดเกิด
เป็นอะไร ก็จะมีพระพุทธภูมิธรรมนี้เป็นประจำฝังแน่นอยู่ในดวงฤทัยตลอดไป และเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ใน
กุศลธรรมอันสูงส่งตั้งงามอยู่เสมอ ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงส่งเสริมเพิ่มพูนพระโพธิญาณให้แก่
กล้าเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ ตามลำดับ ถ้าหากไม่ประกอบกุศลธรรมอันตั้งงามเป็นส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริม
หล่อเลี้ยงแล้วไซ้ พระโพธิญาณอันเป็นเครื่องให้ได้ตรัสรู้เป็นเอกอัครบุคคคลผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์
ทั้งหลาย กล่าวคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้จะทำให้พระบารมีเต็มเปี่ยมบริบูรณ์นั้นคงเป็นไปได้
ยาก ดังนั้น กุศลธรรมแห่งพระโพธิธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็น และสำคัญอย่างยิ่งที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย
จะต้องตั้งสั่งสมให้มียอยู่ในดวงหทัยสันดาน

การบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก มีจุดมุ่ง
เพื่อบรรลุดรรชนีพิเศษ ซึ่งแตกต่างด้วยบำเพ็ญบารมีที่แตกต่างกันเท่านั้น

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยพบว่า
มีประเด็นที่ควรเสนออยู่ ๒ ประการ ดังนี้

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้เพื่อการดำเนินชีวิต

ผู้วิจัยศึกษาเรื่องการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถนำหลักการของ
การบำเพ็ญบารมี มาพัฒนาชีวิตเกิดประโยชน์การดำเนินชีวิตด้วยการสร้างบุญบารมีให้เพิ่มพูนแก่
ตนเอง ตลอดทั้งคนอื่น ๆ ที่ประสบความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ หรือ
อกุศลกรรมบถ ๑๐ เพื่อชีวิตที่สงบสุข ไม่เบียดเบียน ดำรงความสามัคคีให้เกิดขึ้น พร้อมกันนั้นการ
ถือปฏิบัติตามหลักการของการบำเพ็ญบารมียังเป็นเครื่องสำรวจ กาย วาจา และใจ ของบุคคลให้เป็น
ผู้มีสติ พัฒนาปัญญาและสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่นด้วยประโยชน์อันมากมาย

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระปัจเจกพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีอัครสาวกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ **อรรถกถาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.

_____ **อรรถกถาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

เทพพร มังธานี. **พระเจ้าสิบชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓.

บรรจบ บรรณรุจิ. **พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๙.

ประณีต ก้องสมุทร. **แห่งคณะสหายธรรม, พระศรีอริยเมตไตรย์**.

ปัญญา ใบบางยาง. **ธรรมาธิบาย เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ์ ป.ธ.๙). **รับสร้างบารมี**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๒.

_____ **พระมาลัยลงโปรดสัตว์นรก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๕.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระพจนารถ ปภาโส. **ปัญญาบารมี**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทส่องสยามจำกัด, ๒๕๔๔.

พระพรหมมุนี (พิมพ์ ธมฺมธโร). **สากลศาสนา ภาค ๑-๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๕.

พระมหาวิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙. **โลกนาถทีปนี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป์ ๒๕๐๘.

พระมหาสุขพัฒน์ อนนทจารย์. **กว่าจะเป็น พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์**. กรุงเทพมหานคร : ลูก
ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๗.

พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราช. **มหานิบาตชาดกทศชาติฉบับชินวรา**.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ธรรมปริทรรศน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แสง มนวิฑูร (แปล). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาร

ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ – ไทย**. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.

มหาหมากูราชวิทยาลัย. **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากูราช

วิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒**.

สุเชาว์ พลอยชุม. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากู

ราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

_____ . **ธรรมวิภาค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. **วิธีสร้างบุญบารมี**. เชียงใหม่ : บริษัทนันทพันธ์พรินต์ติ้ง

จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ . **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **บารมีในชีวิตประจำวัน**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่

พระพุทธศาสนา, ม.ป.ป.

เสฐียร พันธงสี. **พุทธประวัติมหายานฉบับค้นพบใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐.

อริยธรรม ป., **ฎีกามาลัยเทวสูตร** โดยพิสดาร.

(๒) วิทยานิพนธ์ / รายงานการวิจัย :

พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม). “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”. **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระครูปลัดสมชาย จิตตคุตโต (โถมจันทร์). “การศึกษาการบำเพ็ญสังฆบารมีของวิธูรบัณฑิต”.

ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาจู้ล้อม ชูเลื่อน. “ความกล้าหาญทางจริยธรรมในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๖.

พระบุญเทียน พุทธวโร (ปัญญาแก้ว), ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง, **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาวนัส กตสาโร (ทิมนิม) ”การศึกษาวิเคราะห์อธิษฐานบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาวิรัชิต ญาณคุโณ (เชี่ยวชาญ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าของคติความเชื่อ เรื่องพระศรีอาริยมตไตรยในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระสมร กุสโล (พรมศรี). “ปรัชญาการดำรงชีวิตตามหลักปัจจัยสี่ในพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาสมยศ อภัยคุตโต (เสนานุช). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ไพลิน องค์สุพรรณ. “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พัฒน์ เพ็งผลา. “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”. **รายงานการวิจัย**, ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

- ฟองสมุทร วิชามูล. “ศึกษามหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- เรณู ศรีภาค. “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”. **รายงานการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔.
- ส.ธรรมภักดี. **พระมัลลย์ไปนรกสวรรค์**. กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรมภักดี. ม.ป.ป.
- สุวรรณณ์ แนวจำปา. “เปรียบเทียบอุดมคติ และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”. **สารนิพนธ์พุทธศาสนดุขฎฐบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

๒. เว็บไซต์

- <http://www.vichadham.com/ariyabarame.html>, (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๗).
- พระมหาบุญไทย, บารมีในพุทธศาสนามหายานกับการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน, บทความ,
(<http://www.phd.mbu.ac.th/index.php/2014-08-28-08-57-03/94-2014-09-13-07-51-00>), ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๗.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวพุทธชญานันท์ จันทรีโสสม
ปีเกิด	วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๒๐
ชาติภูมิ	อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ ๒๐๖ หมู่ ๑ ตำบลบ้านโคก อำเภอสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี
การศึกษา	- สำเร็จปริญญาครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.) สาขาสังคมศึกษา สถาบันราชภัฏอุดรธานี - สำเร็จปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (ศษ.ม.) สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง
สถานที่ทำงาน	โรงเรียนจอมศรีพิทยาคาร อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี
หน้าที่	รับราชการครู ตำแหน่งครู คศ. ๒
โทรศัพท์	๐๙๓-๕๖๔-๙๑๖๖